

КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА
ІСТОРИЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ
КАФЕДРА НОВОЇ ТА НОВІТНЬОЇ ІСТОРИЇ ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН

ISSN 2524-048X

НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ

***ЄВРОПЕЙСЬКІ
ІСТОРИЧНІ СТУДІЇ***

ЕЛЕКТРОННЕ ВИДАННЯ

№ 7 – 2017

Рекомендовано Вченою радою історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка (протокол № 14 від 22 червня 2017 р.)

Європейські історичні студії: науковий журнал. – № 7. – К., 2017. – 164 с.

УДК 94

<http://doi.org/10.17721/2524-048X.2017.07>

Тематика згідно з галуззю науки «07.00.00 – Історичні науки» відповідно до чинного переліку галузей наук. Висвітлюються європейські інтеграційні процеси, зовнішня політика країн Європейського Союзу, євроінтеграція України, європейська історія та міжнародні відносини.

Редакційна колегія

Машевський О. П. д-р іст. наук, проф. (КНУ імені Тараса Шевченка) (голова редколегії)

Мартинов А. Ю. д-р іст. наук, проф. (Інститут історії України НАНУ) (заступник голови редколегії)

Купчик О. Р. к.і.н., доц. (КНУ імені Тараса Шевченка) (заступник голови редколегії)

Пількевич В. О. к.і.н., ас. (КНУ імені Тараса Шевченка) (відповідальний секретар)

Банті Р. доктор філософії (Історія) (Міністерство освіти Ізраїлю, Єрусалим, Ізраїль)

Гасимли М. Джафар огли – д-р іст. наук, проф. (Бакинський Державний Університет, Азербайджан)

Добронські А. Ч. д-р габілітований, проф. (Університет м. Білосток, Республіка Польща)

Дьомін О. Б. д-р іст. наук, проф. (Одеський національний університет ім. І. Мечникова)

Іванов О. Ф. к.і.н., доц. (КНУ імені Тараса Шевченка)

Капелюшний В. П. д-р іст. наук, проф. (КНУ імені Тараса Шевченка)

Кожокару Л. Д. д-р іст. наук, доц. (Державний університет Молдови, Кишинів, Молдова)

Малько В. доктор філософії (Історія) (Каліфорнійський університет, Фресно, США)

Миронович Є. д-р габілітований, проф. (Університет м. Білосток, Республіка Польща)

Мордвінцев В. М. д-р іст. наук, проф. (КНУ імені Тараса Шевченка)

Патриляк І. К. д-р іст. наук, проф. (КНУ імені Тараса Шевченка)

Руккас А. О. к.і.н., доц. (КНУ імені Тараса Шевченка)

Слюсаренко А. Г. д-р іст. наук, проф., акад. НАПН України (КНУ імені Тараса Шевченка)

Ставнюк В. В. д-р іст. наук, проф. (КНУ імені Тараса Шевченка)

Хакамієс П. д-р іст. наук, проф. (Університет Турку, Фінляндія)

Щербак М. Г. д-р іст. наук, проф. (КНУ імені Тараса Шевченка)

Яровий В. І. д-р іст. наук, проф. (КНУ імені Тараса Шевченка)

Рекомендовано Вченою радою Київського національного університету імені Тараса Шевченка до поширення через мережу Інтернет

Електронний журнал Європейські історичні студії включений до переліку електронних фахових видань України, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук за спеціальністю «історичні науки».

(Наказ МОН України від 09.03.2016 № 241 «Про затвердження рішень Атестаційної колегії Міністерства щодо діяльності спеціалізованих вчених рад від 25 лютого 2016 року»)

Рецензенти :

Бурьян М. С. д-р іст. наук, проф. (ЛНУ ім. Тараса Шевченка)

Потехін О. В. д-р іст. наук, проф., головний науковий співробітник ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України»

Адреса редакційної колегії:

01601, Київ, вул. Володимирська, 60, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, історичний факультет, кафедра нової та новітньої історії зарубіжних країн

Тел. (044) 239 34 24, e-mail: europaean_studies@ukr.net , olegmashev@ukr.net Сайт журналу: <http://www.eustudies.history.univ.kiev.ua>

Засновник: Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Видавець: історичний факультет, кафедра нової та новітньої історії зарубіжних країн

Періодичність наукового видання – тричі на рік

Recommended by the Academic Council of historical faculty Kyiv National Taras Shevchenko University to spread through the Internet (Protocol № 14 of June 22, 2017)

European historical studies: scientific journal. – № 6. – К., 2017. – 164 p.

UDK 94

<http://doi.org/10.17721/2524-048X.2017.07>

Topics under the branch of science "07.00.00 – Historical sciences" according to the current list of sciences. Highlights European integration processes, foreign policy of the European Union, the European integration of Ukraine, European history and international relations.

Editorial board

Mashevskiy O. P. Sc. D. (History), Professor (Kyiv National Taras Shevchenko University) (Chairman of Editorial Board)

Martynov A. Y. Sc. D. (History), Professor (Institute of History of Ukraine NASU) (Deputy Chairman of Editorial Board)

Kupchik O. R. Ph.D. (History), associate professor (Kyiv National Taras Shevchenko University) (Deputy Chairman of Editorial Board)

Pilkevich V. O. Ph.D. (History), assistant professor (Kyiv National Taras Shevchenko University) (executive secretary)

Banti R. Ph.D (History), Ministry of Education of Israel, Jerusalem, Israel)

Gasimli M. Jafar oglu Sc. D. (History), Professor (Baku State University, Azerbaijan)

Dobronski Charles A. Sc. D. (History), Professor. (University of Bialystok, Poland)

Demin O. B. Sc. D. (History), Professor (Odessa Mechnikov National University)

Ivanov O. F. Ph.D. (History), associate professor (Kyiv National Taras Shevchenko University)

Kapelushnyi V. P. Sc. D. (History), Professor (Kyiv National Taras Shevchenko University)

Cojocar L. D. Sc. D. (History), associate professor (State University of Moldova, Chisinau, Moldova)

Malko W. Ph.D. (History), associate professor (University of California, Fresno, United States)

Myronovych E. Sc. D. (History), Professor (University of Bialystok, Poland)

Mordvintsev V. M. Sc. D. (History), Professor (Kyiv National Taras Shevchenko University)

Patryliak I. K. Sc. D. (History), Professor (Kyiv National Taras Shevchenko University)

Rukkas A. O. Ph.D. (History), associate professor (Kyiv National Taras Shevchenko University)

Slyusarenko A. G. Sc. D. (History), Professor, Acad. NAPS Ukraine (Kyiv National Taras Shevchenko University)

Stavnyuk V. V. Sc. D. (History), Professor (Kyiv National Taras Shevchenko University)

Hakamies P. Sc. D. (History), Professor (University of Turku, Finland)

Shcherbak M. G. Sc. D. (History), Professor (Kyiv National Taras Shevchenko University)

Yaroviy V. I. Sc. D. (History), Professor (Kyiv National Taras Shevchenko University)

Recommended by Academic Council of the Faculty of History,

Kyiv National Taras Shevchenko University to spread through the Internet

Electronic journal European historical studies is included in the list of professional electronic journals of Ukraine, in which can be published results of dissertations for degree of doctor and candidate of sciences, speciality "historical science".

(Order of Ministry of education Ukraine from 09.03.2016 № 241 "On Approval of decisions concerning the Certifying Board of the Ministry of academic councils of 25 February 2016")

Reviewers:

Buryan M. S. Sc. D. (History), Professor (Lugansk Taras Shevchenko National University)

Potekhin O. V. Sc. D. (History), Professor, Chief Researcher (Institute of World History NASU)

Editorial address:

01601, Kyiv, Vladimirska str., 60, Kyiv National Taras Shevchenko University, Faculty of History, Department of Modern and Contemporary History of foreign countries

Phone: (044) 239 34 24, e-mail: european_studies@ukr.net

Web-page: <http://www.eustudies.history.univ.kiev.ua>

Founder: Kyiv National Taras Shevchenko University

Publisher: Faculty of History, Department of Modern and Contemporary History of Foreign Countries

Frequency of scientific journal – three times a year

ЗМІСТ

ЄВРОПЕЙСЬКА ІНТЕГРАЦІЯ: ІСТОРІЯ ТА СУЧАСНІСТЬ

Вікторія Руда Поява та розвиток зовнішньополітичного виміру в ЄС: домаастріхтський період.....	6
Сергій Толстов Африканський напрям у політиці Європейського Союзу.....	17
Євген Хан Участь України у Болонському процесі: 12 років на шляху до європейського історичного простору	45

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІСТОРІЇ ТА МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

Олег Машевський, Мирослав Барабой Англо-канадська історіографія генези франко-канадського націоналізму.....	64
Тарас Пшеничний Роль апостольської столиці (Ватикану) у легалізації греко-католицької церкви: історіографічний аспект.....	84
Павло Сацький Відносини між УНР і країнами Антанти у грудні 1917 – березні 1918 р.: криза міжнародної правосуб'єктності України.....	103
Фергад Туранли Дипломатична діяльність українських гетьманів: чорноморський вектор.....	125

НАУКОВА ХРОНІКА

Сергій Стельмах Українсько-німецький методологічний семінар «Глобальна і транснаціональна історія».....	150
--	-----

CONTENTS

EUROPEAN INTEGRATION: PAST AND PRESENT

Victoria Ruda Emergence and Development of the Foreign Political Dimension of the EU: PreMaastricht Period.....	6
Serhii Tolstov The EU's Foreign Policy Towards African Countries.....	17
Evgen Khan The Bologna Process Engagement of Ukraine: Twelve Years Towards the European Educational Process.....	45

ACTUAL PROBLEMS OF EUROPEAN HISTORY AND INTERNATIONAL RELATIONS

Oleg Mashevs'kyi, Myroslav Baraboi Anglo-Canadian Historiography Genesis of the French Canadian Nationalism	64
Taras Pshenychnyi The Role of the Holy See (Vatican) in Legalizing the Greek Catholic Church: The Historiographic Aspect.....	84
Pavlo Satskiy The Relationship Between the UPR and the Entente in December 1917 – March 1918: Crisis of the Status of Ukraine As a Subject of International Relations.....	103
Ferhad Turanly The Diplomatic Activities of Ukrainian Hetmans: the Black Sea Vector	125

SCIENCE CHRONICLE

Sergiy Stelmakh The Ukrainian – German Methodic Seminar «Global and Transnational History».....	150
--	------------

ЄВРОПЕЙСЬКА ІНТЕГРАЦІЯ: ІСТОРІЯ ТА СУЧАСНІСТЬ

УДК 327:061.1ЄС

<http://doi.org/10.17721/2524-048X.2017.07.6-16>

Вікторія Руда,

кандидат історичних наук,

Доцент ДЗ «Луганський державний

медичний університет», м. Рубіжне

ПОЯВА ТА РОЗВИТОК ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНОГО ВИМІРУ ЄС: ДОМААСТРИХТСЬКИЙ ПЕРІОД

Анотація. Розробка спільного зовнішньополітичного курсу і створення спільної оборони стали одними з головних завдань Європейської Спільноти фактично з самого початку його заснування, а практична реалізація співпраці в цих галузях виявляється доволі складною і нашоується на певні проблеми. Перебуваючи у складі Європейської Спільноти, країни-учасниці усвідомлюють всю необхідність проведення подібного курсу задля набуття статусу повноправного суб'єкту міжнародної політики, однак це не позбавляє їх побоювань щодо втрати свого національного суверенітету та деяких зовнішньополітичних пріоритетів, притаманних через будь-то географічне розташування, або економічні чи військово-політичні властивості держави. Це, певною мірою, й пояснює всю складність пошуку консенсусу у лавах західноєвропейських країн в галузі спільної зовнішньої політики і політики безпеки.

Першочергово інтеграційний процес в Європі був зорієнтований на економічну галузь співпраці. Згодом лідери західноєвропейських країн зазначили готовність європейських країн сформуванати єдині позиції відносно політичних та економічних аспектів безпеки і вперше офіційно було відзначено значимість зовнішньополітичної співпраці відносно економічної. Розбудова

зовнішньополітичного напрямку в Домаастрихтський період чітко розмежувала компетенції ЄС і НАТО, прийняття Єдиного Європейського Акту дозволило формувати спільну позицію та узгоджувати зовнішню політику країн-учасниць ЄС.

Все це дозволило розгорнути співробітництво в політичній сфері, яке відбувалося за двома напрямками: по-перше, проведення скоординованої зовнішньої політики, і, по-друге, забезпечення спільної політики в галузі безпеки з перспективою формування спільної оборони як окремої складової.

Ключові слова: інтеграційні процеси, Єдиний Європейський Акт, Західноєвропейський Союз.

У 80-90-х роках ХХ століття через розпад біполярної системи міжнародні відносини зазнають суттєвих змін. На порядку денному світової спільноти постають такі питання, як вирішення проблем глобальної безпеки, урегулювання регіональних конфліктів та наслідків розвалу деяких держав, виникнення нових загроз глобального і регіонального характеру (ядерна зброя, тероризм). Зниження військово-політичної залежності європейських країн від США і поява нових загроз європейській безпеці підштовхнуло лідерів західноєвропейських країн до пошуку власних підходів у проведенні зовнішньої політики й політики безпеки. Успіхи Європейського Союзу в галузі економічної інтеграції заклали міцний фундамент під самостійні політичні проекти Європейського Союзу.

Актуальність теми дослідження визначається ще і тим, що, по-перше, на сучасному етапі історичного розвитку закономірними стали різні інтеграційні об'єднання, які вже діють або тільки формуються в багатьох регіонах світу. Дослідження розвитку європейської інтеграції дозволяє більш глибоко усвідомити і зрозуміти ці процеси. По-друге, подальший розвиток Європейського Союзу як політичної організації може суттєво вплинути на систему міжнародних відносин у майбутньому.

Історіографія проблемних питань європейської інтеграції представлена на сьогодні ґрунтовними розробками як зарубіжних, так і вітчизняних дослідників [1–8]. Автори аналізують сучасний стан європейської інтеграції та подають послідовну характеристику основних етапів становлення Європейського Союзу.

Маастрихтська угода стала певним імпульсом для активізації інтеграції західноєвропейських країн в галузі спільної зовнішньої політики наприкінці ХХ ст., проте формувати зовнішньополітичний вимір країни Західної Європи почали раніше.

З прийняттям урочистої декларації про Європейський союз 19 червня 1983 р. в Штутгарті відбулося посилення ефективності Європейського політичного співробітництва за рахунок здійснення наступних кроків:

- проведення інтенсивних консультацій з формування і прийняття спільних поглядів на спільну діяльність в галузі зовнішньої політики;
- організація регулярних зустрічей для забезпечення своєчасної спільної діяльності у всіх зовнішньополітичних питаннях;
- формування загальних принципів і цілей ЄПС, виходячи зі спільних інтересів, для проведення спільної діяльності в галузі зовнішньої політики;
- посилення ролі Європейського парламенту у розвитку зовнішньої політики країн-учасниць;
- вироблення спільної позиції на міжнародних конференціях з питань політичної співпраці, на якій присутні одна або декілька країн-учасниць;
- розширення та посилення контактів з третіми державами;
- включення до компетенції Північноатлантичного альянсу військові та оборонні аспекти [9, с. 128].

Вперше було офіційно проголошено, що зовнішньополітична співпраця є також важливим напрямом розвитку ЄС, як і економічна інтеграція, а отримання «єдиного голосу» в зовнішній політиці буде сприяти зростанню ролі Західної Європи в миротворчому процесі. Вкотре декларація зазначила

готовність європейських країн сформувати єдині позиції відносно політичних та економічних аспектів безпеки і вперше офіційно підкреслила не меншу значимість зовнішньополітичної співпраці відносно економічної. Слід відмітити, що було відкинуто питання про участь міністрів оборони у питаннях зовнішньої політики на наднаціональному рівні, при цьому чітко розмежувалися компетенції ЄС і НАТО.

У червні 1985 р. в Мілані був представлений доклад Комісії з інституціональних справ ЄС, створеної за підтримки президента Франції Ф. Міттерана. Головною ідеєю цієї доповіді стала пропозиція щодо змін процедури прийняття рішень з метою посилення ролі в цьому Європейського парламенту. На наступній зимовій зустрічі в Люксембурзі європейські лідери країн-учасниць ЄС вирішили поєднати свої пропозиції – реформувати Європейські спільноти і впорядкувати ЄПС, в єдиний документ. Так 17 лютого 1986 р. було підписано новий договір – Єдиний європейський акт (ЄЄА), який з 1 липня 1987 вступив в силу.

Відповідно до ЄЄА, Розділ III «Положення про Європейську співпрацю у сфері зовнішньої політики» офіційно вносив ЄПС до системи договорів, які створювали ЄС. У договорі зазначалося, що країни-члени «зобов'язуються інформувати і консультувати один одного з будь-якого питання зовнішньої політики, що представляє загальний інтерес, з метою домогтися, щоб їхній спільний вплив забезпечувався найбільш ефективно шляхом координації, зближення позицій та здійснення спільних дій» (ст. 30, п.2а) [10, с. 13]. Розробляючи національну позицію, країни-учасниці мали повною мірою враховувати інтереси решти партнерів і належним чином брати до уваги загальноєвропейські рішення.

Основна мета європейської співпраці в галузі зовнішньої політики згідно ЄЄА – це визначення спільних позицій в якості відправної точки для політики Високих Договірних Сторін (ст. 30, п.2с). Керівними органами були призначені головуєча в Раді Європейських Спільнот держава і Комісія, які мали

узгоджувати зовнішню політику Європейського співтовариства і політику, погоджену в системі з політикою європейської політичної співпраці (ст. 30, п.5). На головуючу державу покладалися завдання щодо висунування ініціатив, координації і представлення позицій країн-учасниць у рамках відносин із третіми країнами (ст. 30, п.10а). Додатково створювалася Європейська група зв'язку, яка підпорядковувалася Політичному комітету і мала спостерігати за європейською політичною співпрацею та вивчати загальні організаційні проблеми (ст. 30, п.10е).

Політичний комітет, в свою чергу, повинен проводити регулярні засідання політичних директорів з метою надання необхідної динаміки, забезпечення безперервності і наступності європейської політичної співпраці і підготовки обговорення на рівні міністрів (ст. 30, п.10с). Збільшена і кількість щорічних зустрічей міністрів закордонних справ до чотирьох (ст. 30, п.3а).

У цілому, слід зазначити, що підписання ЄЄА мало певне значення. Перш за все ЄПС офіційно було включено в систему договорів, які створювали ЄС. По-друге, вперше питання зовнішньої політики країн-учасниць було так повно розглянуто в рамках одного документу. Автори ЄЄА передбачили п'ятирічний термін, розуміючи подальшу інтеграцію в цій галузі, після чого положення Розділу III мали бути переглянуті (ст. 30, п.12).

Увесь цей період Західноєвропейський Союз поступово втрачав свою активність. Через розвиток системи ЄПС політична значимість ЗЄС зменшувалася, з 1973 р. керівний орган цієї організації – Рада міністрів, не мав жодного скликання. В лютому 1984 р. Франція та Бельгія запропонували реабілітувати ЗЄС. Діяльності ЗЄС було надано нового імпульсу з метою розвитку власне європейської системи спільної оборони на основі співпраці його членів у галузі безпеки і зміцнення європейської опори Північноатлантичного альянсу.

1984-1989 рр. – можна вважати етапом інституційного зміцнення ЗЄС, а рубіж 80-90-х рр. – новим періодом активізації практичної діяльності ЗЄС на

полі європейської політики [11, с. 75]. На цей раз діяльність ЗЄС не обмежилася лише засіданнями, вона сягнула значно далі. Більш розгалуженою стала організаційна структура Союзу і ширшими стали функції керівних органів. Рада ЗЄС, яка займалася розглядом усіх питань, пов'язаних із застосуванням норм статутного договору, його протоколів та доповнень, а також питань безпеки і оборони, в своїй праці почала спиратися на Раду міністрів, сформовану з міністрів закордонних справ та оборони і Постійну Раду. Остання посіла центральне місце в оперативному управлінні Союзом, адже підпорядкувала собі декілька робочих груп: військово-політичну, робочу групу Ради, групу військових делегатів, космічну групу, комітет бюджету й організації, комітет безпеки. В свою чергу Генеральний секретаріат на чолі з Генеральним секретарем мав організовувати діяльність Ради, а також підтримувати зв'язки з низкою міжнародних організацій. Парламентська Асамблея була уповноважена розглядати оборонні питання більш самостійно. Першим випробуванням для ЗЄС стала участь в урегулюванні ірано-іракського конфлікту 1978-1988 рр. Країнам-учасницям ЗЄС вдалося продемонструвати узгодженість дій і позицій і під час конфлікту в Перській затоці 1990-1991 рр.

Паралельно з виходом ЗЄС на здійснення військових операцій йшов процес вдосконалення структури самого Союзу та його діяльності. З цього приводу 19 червня 1992 р. в Петербурзі було скликано засідання Ради ЗЄС, на якому була прийнята Петербурзька декларація – документ історичного значення для цієї організації.

Підбиваючи підсумок, слід зазначити, що відразу по закінченню Другої світової війни західноєвропейські країни розпочинають інтеграційний процес у зовнішньополітичній та військово-політичній галузі. Проблема безпеки західноєвропейського простору посіла значне місце для держав Західної Європи і вирішити її намагалися різними засобами: від створення традиційних військових блоків, заснованих на міждержавному рівні – Західний Союз, трансформований пізніше у Західноєвропейський Союз, і до реалізації проектів

наднаціональних організацій – Європейське оборонне співтовариство і Європейське політичне співтовариство.

Не зважаючи на пріоритетне положення економічної інтеграції, поява проектів ЄОС і ЄПС свідчать про те, що можливість формування зовнішньополітичної співпраці в межах західноєвропейської інтеграції також не виключалася. Навпаки, цьому була приділена значна увага, доказом тому є низка проектів, розроблених в 60-70-ті роки – план Шумана, Плевена, Фуше, Давіньйона, Тиндеманса. Всі ці документи стали підтвердженням одного з найважливіших принципів державної політики: військова політика – це інструмент зовнішньої політики і для проведення спільної військової діяльності країни-учасниці Європейської Спільноти повинні володіти ідентичним зовнішньополітичним сприйняттям конкретної проблемної ситуації, лише тоді стає можливим однакове розуміння завдань та узгодження дій. Інакше кажучи, спочатку необхідно забезпечити справжню зовнішньополітичну єдність і лише потім розбудовувати спільні оборону.

Суттєвою перешкодою співпраці у зовнішньополітичній галузі країн Західної Європи стало існування Північноатлантичного альянсу на чолі зі США, до якого зверталися як до гаранта безпеки від нападу з боку СРСР. Присутність НАТО на європейському континенті помітно гальмувала вироблення власних зовнішньополітичних систем та інститутів – ЗЄС опинився під керівництвом натовських командувачів. «Реставрація» цієї організації відбулася в середині 80-х років, а повне функціонування – після підписання Маастрихтських угод. Членство деяких країн Західної Європи в НАТО привело до розколу західноєвропейських країн на табори: проатлантистів на чолі із Великобританією, європоцентристів на чолі із Францією і частина країн не визначилася.

Єдиний Європейський Акт офіційно вніс зовнішню політику до системи європейського політичного співробітництва. Таким чином, співробітництво західноєвропейських країн здійснювалося в таких напрямках:

- в колі ЄПС, де відбувалася координація політичної діяльності країн-учасниць Європейської Спільноти;
- в межах ЗЄС, де здійснювалася співпраця країн Західної Європи в галузі безпеки;
- в рамках НАТО, де існували певні зобов'язання з колективної оборони деяких членів Європейської Спільноти та ЗЄС.

Європейське політичне співробітництво проіснувало до підписання Маастрихтської угоди. Історія ЄПС – це чергування злетів та падінь, успіхів та провалів. В будь-якому випадку система ЄПС заклала основу для подальшого розвитку інтеграції західноєвропейських країн в галузі зовнішньої політики і безпеки.

Список використаних джерел та літератури:

1. Buffotot P. La défense en Europe: les adaptations de l'après-guerre froide / P. Buffotot. – Paris: la Documentation française, 1998. – 291 p.
2. Fabre D. La politique étrangère et de sécurité commune / D. Fabre. – Paris: la Documentation française. Problèmes économiques et sociaux, 1996. – 126 p.
3. Антонюк Н. Європейський Союз: структура, функції, механізми: Навч. посібник / Н. Антонюк. – Л.: ЛНУ ім. Івана Франка, 2002. – 176 с.
4. Володіна М. США та Європейська безпека 1990-ті роки ХХ ст. / М. Володіна // Вісник центру міжнародної безпеки та євроатлантичної співпраці. – 2008. – № 4. – С. 31–35.
5. Данилов Д. А. Западная Европа на пост-маастрихтском этапе: развитие интеграции в сфере безопасности / Д. А. Данилов. – М.: Ин-т Европы РАН, 1994. – 68 с.
6. Ентін М. Л. Правові основи зовнішньої політики і політики в сфері оборони та безпеки ЄС. Навч. посібник / Ентін М. Л., Баймуратов М. О., Делінський О. А. – К.: ІМВ КНУ ім. Тараса Шевченка, 2004. – 224 с.

7. Копійка В. В. Європейський Союз: Заснування і етапи становлення: посібник / В. В. Копійка. – К.: ІН Юре, 2001. – 447 с.
8. Тодоров І. Я. Україна на шляху до європейської та євроатлантичної спільноти. Монографія / І. Я. Тодоров. – Донецьк: ДонНУ, 2006. – 268 с.
9. Арах М. Европейский Союз. Видение политического объединения / М. Арах. – М.: «Экономика», 1988. – 467 с.
10. Европейский Союз. Прошлое, настоящее, будущее. Единый Европейский акт. Договор о Европейском Союзе. – М.: «Право», 1994. – 246 с.
11. Борко Ю. А. Безопасность будущей Европы / Ю. А. Борко, В. М. Кудров, Б. М. Пичугин. – М.: Наука, 1993. – 240 с.

References:

1. BUFFOTOT, P. (1998) *La défense en Europe: les adaptations de l'après-guerre froide*. Paris: la Documentation française. Problèmes économiques et sociaux, 1996.
2. FABRE, D. (1996) *La politique étrangère et de sécurité commune*. Paris: la Documentation française. Problèmes économiques et sociaux.
3. ANTONYUK, N. (2002) *Yevropejs"kyj Soyuz: struktura, funkciyi, mexanizmy*. Lviv: Vydavnytstvo natsionalnoho universitetu im. Ivana Franka.
4. VOLODINA, M. (2008) SShA ta Yevropejs"ka bezpeka 1990-ti roky XX st. *Visnyk centru mizhnarodnoyi bezpeky ta yevroatlantychnoyi spivpraci*. 4. p. 31 – 35.
5. DANYLOV, D. A. (1994) *Zapadnaya Evropa na post-maastryxtskom etape: razvytye yntehracyy v sfere bezopasnosti* Moskva: izdatelstvo Instituta Evropy.
6. ENTIN, M. L., BAJMURATOV, M. O., DELINS'KIY, O. A. (2004) *Pravovi osnovy zovnishn"oyi polityky i polityky v sferi oborony ta bezpeky YeS*. Kyiv: Nac. un-t im. Tarasa Shevchenka.
7. КОПІЙКА, В. В. (2001) *Yevropejs"kyj Soyuz: Zasnuvannya i etapy stanovlennya*. Kyiv: IN Yure.
8. TODOROV, I. Ya. (2006) *Ukrayina na shlyaxu do yevropejs"koyi ta yevroatlantychnoyi spil"noty*. Donetsk: Vydavnytstvo natsionalnoho universitetu.
9. ARAX, M. (1998) *Evropejskyj Soyuz. Vydenye polytycheskoho ob"edynenyya*. Moskva.: izdatelstvo «Ekonomyka».

10. Evropejskyj Soyuz. *Proshloe, nastoyashhee, budushhee. Edynyj Evropejskyj akt. Dohovor o Evropejskom Soyuze* (1994). Moskva: izdatelstvo Pravo.

11. BORKO, Yu. A. (1993) *Bezopasnost" budushhej Evropy*. Moskva: Nauka.

Victoria Ruda,

Ph. D. (History), assistant professor

Lugansk State Medical University, Rubizhne

EMERGENCE AND DEVELOPMENT OF THE FOREIGN POLITICAL DIMENSION OF THE EU: PRE-MAASTRICHT PERIOD

Abstract. Almost from the very outset the development of the common foreign policy and establishing the common defense have been the main aims of the European Community, but the real cooperation in these fields turned out to be quite complex and run into certain obstacles.

As part of the European Community, the member states realize the necessity to comply with the common policy in order to become a full-fledged member on the political arena, but this does not take their fears to lose their national sovereignty and to give up some political advantages acquired through either the geographical position or the economic or political and military peculiarities.

This explains to a certain extent the complexity of the consensus in searching process between the West European countries in the sphere of the common foreign and security policy.

The integration process in Europe was concentrated on the economic cooperation in the first place.

Later on the leaders of the West European countries recognized the readiness of the European countries to take a common position on the political and economic aspects of the security and the importance of the foreign policy cooperation in regard to the economic one was for the first time officially admitted.

The development of the foreign policy pillar in the pre-Maastricht period clearly distinguished the sphere of competencies of the EU and NATO. The signing of the Single European Act allowed the EU country members to occupy the common position and coordinate their foreign policy.

All this allowed the cooperation in the political sphere, which was evolving in two directions: first, conducting the coordinated foreign policy and secondly, ensuring the common security policy with a prospect of establishing the common defense as its separate pillar.

Keywords: European Political Cooperation, the Single European Act.

УДК 327(96):061.1ЄС

<http://doi.org/10.17721/2524-048X.2017.07.17-44>

Сергій Толстов,
кандидат історичних наук, доцент,
завідувач відділу трансатлантичних досліджень
Державної установи «Інститут всесвітньої історії НАН України»

АФРИКАНСЬКИЙ НАПРЯМ У ПОЛІТИЦІ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

Анотація. Стаття містить огляд африканського напрямку політики ЄС на початку XXI ст. Розглянуто основні аспекти політики ЄС щодо африканських країн, які включають багатосторонній політичний діалог, сприяння розвитку, контроль міграцій та переговори щодо укладення економічних угод нового типу. Цілі та принципи партнерства між ЄС та Африканським Союзом були визначені в Спільній стратегії, ухваленій у Лісабоні в грудні 2007 р. Вони охоплюють широке коло пріоритетів, таких як економічна допомога, сприяння розвитку, співпраця в сфері безпеки, регулювання міграцій, втілення трансрегіональних проєктів та ін. Спільні документи ЄС і АС зорієнтовані на зміцнення співробітництва у вирішенні глобальних проблем, розподіл витрат, взаємну підзвітність, солідарність і взаємну довіру, рівність і справедливість, повагу до міжнародного права та угод, гендерну рівність та недискримінацію. Однак практичні результати взаємодії в таких пріоритетних галузях, як забезпечення миру і безпеки, сприяння демократії, добре управління, права людини, сталий і всебічний розвиток, забезпечення зайнятості, економічне зростання, розвиток людського потенціалу та континентальна інтеграція залишаються доволі низькими.

Суттєвим чинником, який впливає на політику ЄС в Африці, є конфлікт інтересів позарегіональних акторів, який сприяє загостренню економічної конкуренції та політичного суперництва. На тлі активізації економічної

пристойності з боку Китаю та зростання обсягу економічних відносин з Азією спостерігається поступове скорочення частки ЄС в торгівлі африканських країн.

Ключові слова: *Європейський Союз, Африканський Союз, контроль міграцій, конкуренція.*

Постановка проблеми. Країнам Африки традиційно відводиться значна роль у політиці Європейського Союзу. Започаткування відносин між європейською інтеграційною спільнотою та країнами Африки припало на період деколонізації й відбувалося паралельно зі створенням Європейського Економічного Співтовариства. Відтоді у взаємодії ЄС з африканськими країнами відбулися значні зміни, спричинені загальним перебігом міжнародно-політичних процесів. На сучасному етапі відносини між ЄС та його країн-членів з державами Африки мають складну багаторівневу структуру, обумовлену специфікою економічних, політичних, безпекових інтересів ЄС та посиленням конкуренції впливів та проектів провідних позарегіональних центрів сили на Африканському континенті. Дослідження специфіки інтересів, цілей та методів політики ЄС щодо африканських країн становить суттєву проблему наукового та політичного характеру з урахуванням того пріоритетного значення, яке африканський регіональний напрям займає в спільній європейській зовнішній та безпековій політиці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, присвячених африканському напрямку в політиці ЄС, свідчить, що, окрім окремих загальних праць з економічної проблематики, перелічені питання досі не стали предметом спеціальних досліджень українських науковців. Основний обсяг публікацій з позначеної проблематики становлять праці європейських дослідників. У монографіях і статтях європейських авторів основну увагу зосереджено на таких аспектах, як співвідношення традиційних політичних та економічних інтересів європейських країн та можливостей і ефективності нормативного впливу політики європейських інституцій. Ці питання у своїх працях

розглядають Г. Олсен [1], Я. Орбі, Д. Сікуреллі [2], У. Стегер, М. Фаррел [3], С. Шейперс та ін. Доцільно звернути увагу на праці С. Граулз, Д. Мойо [4], А. Стал та М. Сточетті, присвячені політиці сприяння розвитку. Суттєва увага приділяється питанням, пов'язаним з наслідками глобалізації, локальними конфліктами (М. Бросіг), конкуренцією інтересів провідних держав та об'єднань (Б. Бертон, А. Збраджя, Е. Сторі) та міграційною проблематикою (С. Каррера).

Численні розробки російських авторів розглядають політику ЄС в Африці в аспектах, що стосуються інституціональних взаємин (В. Шубін), еволюції економічних відносин (М. Кавешніков, О. Смирнова), врегулювання конфліктів і підтримання безпеки або з точки зору можливостей просування російських інтересів (напр. О. Кулькова).

Мета статті полягає в окресленні цілей, основних засобів та методів політики ЄС щодо країн Африканського континенту на початку ХХІ ст.

Основні результати дослідження. Формування відносин між європейською інтеграційною спільнотою та країнами Африки припало на період деколонізації й відбувалося паралельно зі створенням та розвитком Європейського Економічного Співтовариства. На етапі деколонізації інтереси Франції та Бельгії полягали насамперед у збереженні економічних і політичних зв'язків з колишніми колоніями. Ці чинники були закріплені в першій багатосторонній конвенції 1957 р. про асоціацію (*Association entre la Communauté économique européenne et les Etats Africains et Malgache*), підписаній між країнами-засновницями ЄЕС та учасниками новоствореної Асоціації афро-малагасійських держав. Укладення цієї угоди вважалося важливим додатком до Римського установчого договору 1957 р., який започаткував європейський «спільний ринок». Вказана домовленість, відома під популярною назвою «Єврафрика», дозволила зберегти преференційні економічні відносини між європейським «спільним ринком» та колишніми африканськими колоніями Франції та Бельгії. По завершенні п'ятирічного

терміну дії першої конвенції асоційовані зв'язки між ЄЕС та африканськими країнами французької зони впливу були продовжені в «конвенціях Яунде» (1963 та 1969 рр.) з урахуванням поступок, які стосувалися гарантій збуту експортних, переважно сировинних товарів країн Африки на європейському ринку. В подальшому асоційовані зв'язки між Європейськими Співтовариствами та колишніми колоніями європейських держав (Франції, Бельгії, Іспанії, Португалії, Великої Британії та Нідерландів) регулювалися Ломейськими конвенціями 1975, 1980, 1984, 1989 рр., що поширювалися також на країни Карибського басейну та Океанії.

Результатом чергового перегляду умов економічних відносин між ЄС та країнами, що розвиваються, стало підписання 23 червня 2000 р. Угоди Котону про партнерство та співробітництво, яка поширюється на 79 країн групи АКТ – Африки, Карибського басейну і Тихоокеанського регіону (48 країн Африки, 16 – Карибського басейну та 15 – Тихоокеанського регіону). Угода Котону була укладена на 20-річний термін і встановила перехідний етап (2000-2008 рр.), упродовж якого преференційні умови торгівлі між ЄС та країнами АКТ передбачалося привести у відповідність до вимог СОТ.

Слід відзначити, що окремі країни ЄС, насамперед Франція та Велика Британія, зберегли власну інфраструктуру двосторонніх відносин з більшістю колишніх колоній. Водночас на початку ХХІ ст., поряд із двосторонніми форматами, спостерігалось становлення багатостороннього євро-африканського міжінституціонального діалогу, суб'єктами якого виступають керівні органи ЄС та Африканського Союзу (АС), що був створений впродовж 1999-2002 рр. як правонаступник Організації африканської єдності.

Інституціональні відносини

Африканський Союз (АС), членами якого є всі 55 країн Африки, вважається колективним стратегічним партнером ЄС. Окрім АС стратегічними партнерами ЄС визнано США, Бразилію, Канаду, Китай, Індію, Мексику, Японію, Республіку Корея, Південно-Африканську Республіку, Спільноту

держав Латинської Америки і Карибського басейну (CELAC) і НАТО. В процесі реалізації зовнішньої політики ЄС, в організаційному відношенні держави Африки поділяються на два макрорегіони – Субсахарський та Південно-Середземноморський. При цьому країнам Середземномор'я приділяється порівняно більша увага. Оскільки вони вважаються сусідами ЄС, на країни Південного Середземномор'я поширюються програми Європейської політики сусідства, що має окремий бюджет.

Загалом європейські інституції підтримують режим багатостороннього діалогу з країнами Африканського континенту в декількох форматах. Їх рамки визначають:

- Партнерська угода між країнами Африки, Карибського басейну та Тихого океану (АКТ) та Європейським Співтовариством і його членами (Угода Котону з терміном дії до 2020 р.);

- міжконтинентальний багатосторонній діалог за участі ЄС та АС в якості міжнародних суб'єктів;

- Євро-Середземноморський діалог та низка субрегіональних ініціатив, які стосуються відносин між ЄС та державами південного і східного Середземномор'я;

- Угода про торгівлю та сприяння розвитку між Південно-Африканською Республікою та Європейським Співтовариством і його членами (2004 р.) та Спільний план дій стратегічного партнерства (2007 р.).

З 2000 р. ЄС розпочав практику проведення спільних з державами Африки самітів, які з 2007 р. проводяться на регулярній основі. ЄС визнає Африканський Союз в якості «природного контрагента» з континентальних питань і важливого інституціонального партнера. Наголошується, що визнання за Африканським Союзом координуючих функцій в міжафриканських справах має сприяти виконанню спільної стратегії ЄС в відносинах з країнами Африки. Керівні установи ЄС очікують на послідовне виконання АС координуючих функцій при реалізації спільних програм, включаючи виділення та

використання коштів на сприяння розвитку та конкретні функціональні проекти. Для забезпечення прямих контактів ЄС відкрив своє представництво при штаб-квартирі АС в Аддис-Абебі та висловив згоду «підтримувати зміцнення інституційної спроможності АС взаємодіяти з ЄС та іншими міжнародними партнерами» [5, р. 22].

У відносинах з країнами, що розвиваються, європейські керівні установи використовують різні політичні інструменти. Угода Котону (2000 р.) вважається найбільш загальним форматом, який визначає цілі, принципи та загальні умови економічних відносин на багатосторонньому рівні. До цієї угоди прив'язано бюджет Європейського фонду розвитку (European Development Fund, EDF), який розраховується на 7 років і формується окремо від спільного бюджету ЄС. Поряд із цим європейські інституції застосовують практику спеціальних регіональних стратегій. Щодо Африки такі функції виконує підписана в Лісабоні у грудні 2007 р. «Спільна стратегія Африка – ЄС» (A Joint Africa-EU Strategy, JAES), яка поширюється на всі африканські держави-члени АС.

Цілі «Спільної стратегії Африка – ЄС» тлумачать завдання двосторонніх відносин ширше, аніж співробітництво в цілях сприяння розвитку. Документ наголошує, що міжконтинентальне партнерство «базуватиметься на Євро-Африканському консенсусі щодо цінностей, спільних інтересів і спільних стратегічних цілей. Це партнерство має тяжіти до подолання розриву в рівнях розвитку між Африкою та Європою через зміцнення економічного співробітництва і сприяння сталому розвитку на обох континентах, що живуть пліч-о-пліч в умовах миру, безпеки, процвітання, солідарності і людської гідності» [5, р. 2].

В якості основних інструментів партнерства мають застосовуватися «посилений політичний діалог, спільне управління та спільна відповідальність». Ці інструменти мають забезпечувати двостороннє співробітництво, співпрацю у вирішенні глобальних питань, розподіл

навантаження (витрат), взаємну підзвітність, солідарність і взаємну довіру, рівність і справедливість, загальну безпеку та безпеку людини, повагу до міжнародного права і угод, гендерну рівність і недискримінацію й не в останню чергу, орієнтуватися на довгостроковий підхід [5, р. 2].

У спільних документах ЄС – АС декларовано наміри активізувати відносини в таких сферах, як розвиток торгівлі, регулювання глобальних проблем включаючи міграції та зміни клімату, сприяння винайденню країнами Африки «трансрегіональних і континентальних відповідей» на важливі проблеми і завдання сьогодення. До найважливіших тем двостороннього діалогу належить забезпечення миру і безпеки. Окрім цього спостерігалось зростання уваги до соціально-економічних аспектів, включаючи створення в країнах Африки робочих місць у легальному секторі економіки та розвиток партнерства, орієнтованого на інтереси людей, включаючи забезпечення ширшої участі в ньому африканських і європейських громадян [6].

«Спільна стратегія Африка – ЄС» окреслює чотири стратегічні пріоритети, що розкривають цілі партнерських відносин. До них належать:

А). «Мир і безпека» (визначає в якості орієнтиру зміцнення архітектури миру і безпеки Африканського континенту). З метою підтримки цього напрямку з 2004 р. ЄС асигнував до Африканського фонду миру понад €1,1 млрд [5, р. 5-7]. Цей фонд надає фінансове забезпечення різним операціям з підтримання миру в Африці, в тому числі місії Африканського Союзу в Сомалі (AMICOM) і Міжнародній місії з підтримки в Малі (AFISMA), розгорнутій у першій половині 2013 р.

В). «Демократичне врядування та права людини». Діалог з цих питань розпочався в 2008 р. у межах окремої «платформи» [5, р. 8-10]. Станом на початок 2014 р. між ЄС і АС було проведено 10 раундів діалогу з питань з прав людини, присвячених питанням миру і безпеки, становища жінок і дітей у конфліктах, спостереження за виборами, застосування смертної кари, прав мігрантів, прав бізнесу, прав людини та боротьби з безкарністю.

С). «Торгівля та регіональна інтеграція». Цей напрямок стосується діалогу між ЄС і АС з питань регіональної економічної інтеграції. В межах цього напрямку ЄС надає допомогу через власний Трастовий фонд з розбудови інфраструктури Африки, що надається в формі грантів і кредитів [5, р. 10-12].

Д). «Основні цілі розвитку» передбачають вирішення регіональних завдань розвитку, сформульованих для африканських країн у межах самітів і конференцій з виконання Декларації тисячоліття ООН («Цілі розвитку тисячоліття») [5, р. 11-21]. Вони стосуються скорочення бідності, забезпечення населення чистою питною водою, збільшення тривалості життя тощо. Проте, попри певні успіхи, передбачені цілі та завдання не були виконані до терміну їх перегляду в 2015-2016 рр.

До напрямку «Основні цілі розвитку» віднесено більшість економічних питань (окрім торгівлі та інтеграції) та всі питання соціально-економічного та гуманітарного характеру. До цього переліку включено низку тематичних блоків, таких як співпраця в сфері сприяння розвитку, людський потенціал і соціальний розвиток, гендерна рівність, екологічна стійкість і зміни клімату, міграції та розвиток, сільське господарство і продовольча безпека, інфраструктура, водопостачання і каналізація, енергетика, розвиток суспільства, заснованого на знаннях, культурне співробітництво та розвиток зв'язків.

Загальне регулювання та координація партнерських відносин за основними тематичними напрямками здійснюються за допомогою трирічних планів дій, які затверджуються з 2008 р., а також через ухвалення спільних рішень на зустрічах на найвищому рівні та щорічних спільних засіданнях Європейської Комісії та Комісії Африканського Союзу.

За даними ОЕСР, більше половини обсягу міжнародної допомоги ЄС скеровано на країни Африки. Основний обсяг коштів на потреби розвитку надається через Європейський фонд розвитку, прив'язаний до Угоди Котону з країнами АКТ. 10-й бюджет фонду (2008-2013 рр.), який формується окремо від

спільного бюджету ЄС, становив 22,7 млрд євро. В червні 2013 р. спільна Рада міністрів АКТ-ЄС узгодила пакет фінансування на 2014-2020 рр. в обсязі 31,5 млрд євро. Із них на 11-й бюджет Європейського фонду розвитку припадає 29,1 млрд євро. Основна частина цих коштів (24,3 млрд) припадає на національні та регіональні програми, 3,6 млрд – на програми співробітництва між країнами АКТ, і 1,1 млрд – на проекти Європейського інвестиційного банку [6].

У грудні 2011 р. було ухвалено рішення про започаткування в рамках механізму «Інструмент співробітництва в цілях розвитку» (Development Cooperation Instrument, DCI) спеціальної Пан-африканської програми (PANAF) з метою додаткового фінансування заходів «Спільної стратегії Африка - ЄС». Практична реалізація цієї програми з бюджетом 845 млн євро на 2014-2020 рр. розпочалася з 1 січня 2014 р. На відміну від Європейського фонду розвитку (European Development Fund, EDF), фінансування «Інструменту співробітництва в цілях розвитку» здійснюється з регулярного семирічного бюджету ЄС.

До програм, які передбачають фінансування проектів у країнах Африки, належать також «Інструмент Європейського Сусідства для Північної Африки», деякі тематичні програми «Інструменту співробітництва в цілях розвитку» та «Європейського інструменту демократії та прав людини» (EIDHR).

У 2004 р. при Єврокомісії було створено «Фонд миру для Африки» (African Peace Facility), який є головним донором бюджету миротворчих операцій АС, що на 90% фінансується з зовнішніх джерел. ЄС підтримує Африканські сили постійної готовності та сприяє вдосконаленню їх підготовки. Французькі та африканські підрозділи виконують миротворчі функції в Малі та Центрально-Африканській Республіці. З-поміж 11 антикризових операцій та місій, які ЄС самостійно забезпечував упродовж останнього десятиліття, на країни Африки припадали військова операція з врегулювання внутрішньої кризи в Центрально-Африканській Республіці, поліцейська місія в Демократичній Республіці Конго та місія з відновлення правопорядку в Гвінеї-Бісау.

Четвертий саміт ЄС – Африка (Брюссель, 2-3 квітня 2014 р.), ухвалив Декларацію глав держав та урядів – базовий політичний документ, що супроводжує «дорожню карту» на 2014-2017 рр. Своєю чергою «Дорожня карта» окреслює п'ять пріоритетних напрямків багатосторонніх відносин за наступними рубриками:

- мир і безпека;
- демократія, належне управління та права людини;
- розвиток людського потенціалу;
- сталий та інклюзивний розвиток, зростання та континентальна інтеграція;
- глобальні і виникаючі питання.

На додаток до спільної політичної декларації саміт ухвалив окрему декларацію з питань міграції і мобільності, в якій вміщено деталізований план дій по боротьбі з нелегальною міграцією та торгівлею людьми. Серед основних завдань у декларації сформульовано наміри підвищити рівень міжнародного захисту мігрантів, краще організувати шляхи легальної міграції, а також посилити увагу до взаємозв'язку між міграцією та розвитком [7]. У контексті міграційної кризи в ЄС у 2014-2016 рр. саме цей аспект набув провідного значення у відносинах ЄС з африканськими країнами.

Міграційна проблематика

У зовнішній політиці ЄС міграційна проблематика вважається пріоритетною проблемою, насамперед у відносинах з країнами Північної Африки та Туреччиною. Країни Північної Африки виступають і як джерела, і як один з головних маршрутів транзиту нелегальних мігрантів та біженців. Натомість Туреччина розглядається як головна транзитна країна для балканського маршруту нелегальної імміграції до країн ЄС. Проте серед нелегальних та економічних мігрантів до ЄС значну частку становлять і вихідці з країн субсахарської Африки.

Своїм головним завданням у сфері регулювання міграцій керівні установи ЄС вважають протидію проникнення нелегальних («стихійних») мігрантів та відвернення масових міграційних хвиль, спричинених соціальними проблемами, стихійними лихами та збройними конфліктами. Регулювання міграцій та припинення масового витоку мігрантів пов'язуються з наданням африканським країнам зовнішньої допомоги, однак результати зусиль Європейської Комісії та Європейської служби зовнішньої діяльності в цьому напрямі виглядають на загал невдалими.

Європейська Комісія та уряди деяких середземноморських країн ЄС намагалися дістати згоду урядів країн Південного Середземномор'я на створення спільних механізмів, які б надавали спеціалізованим органам ЄС та поліції країн ЄС змогу контролювати міграційні потоки й перешкоджати нелегальній міграції. Натомість у вигляді компенсації країнам Південного Середземномор'я пропонується поліпшити умови легальних і контрольованих міграцій «у безпечному середовищі», у тому числі з метою працевлаштування.

Зростання притоку іммігрантів до ЄС з середини 2000-х рр. безпосередньо вплинуло на еволюцію концепції європейської міграційної політики. З метою обмеження стихійного проникнення іммігрантів керівні установи ЄС, спочатку на напівофіційному рівні, почали застосовувати принцип прив'язки надання зовнішньої допомоги до закриття каналів витоку й транзиту нелегальних мігрантів. Водночас Європейська Комісія вимагала від урядів африканських країн виконання заходів, спрямованих на подолання злиднів, поліпшення умов існування найбільш вразливих верств населення та створення інфраструктури для біженців і вимушено переміщених осіб у зонах конфліктів.

Наслідки «Арабської весни» змусили керівні установи ЄС визнати нагальну потребу перегляду пріоритетів у відносинах з країнами Південного Середземномор'я. До початку 2010-х рр. основним інструментом політики ЄС стосовно країн цього субрегіону вважався взаємозв'язок між міграцією та

мобільністю. Такий підхід було покладено в основу програми «Партнерства за демократію і спільний розквіт з Південним Середземномор'ям», котра була розпочата в березні 2011 р. з ініціативи Європейської Комісії та Високого представника ЄС з питань зовнішньої політики та безпеки. Європейська Комісія закликала держави ЄС «посилити» зовнішню міграційну політику та шукати вирішення проблеми за допомогою налагодження партнерських відносин з країнами-сусідами, що не входять до ЄС. Передбачалося, що це зробить взаємодію з питань міграції «взаємовигідною» та закrije маршрути транзиту нелегалів. Саме в цьому й полягав зміст так званого «Діалогу з питань міграції, мобільності та безпеки», який Брюссель запропонував у якості офіційної платформи у відносинах ЄС з третіми країнами в сфері міграції.

В листопаді 2011 р. цю платформу було конкретизовано й посилено у посланні Європейської Комісії «Глобальний підхід з питань міграції та мобільності» [8]. З точки зору Європейської Комісії, запропоновані у цьому напівдоктринальному документі та супровідних записках заходи та їх мотивації мали зробити зовнішню міграційну політику ЄС більш ефективною.

Запропонований підхід ґрунтувався на ідеях впровадження «добре організованої» мобільності (залучення трудових мігрантів на тимчасовій основі), збільшення економічної вигоди від тимчасової трудової імміграції, забезпечення міжнародного захисту мігрантів та дотримання їхніх прав. В практичному сенсі «Глобальний підхід з питань міграції та мобільності» пропонує організацію регіональних і двосторонніх діалогів з усіма країнами-сусідами у формі «Партнерств з питань мобільності». Учасниками таких партнерств ЄС пропонує укладати угоди про реадмісію, що в свою чергу має відкрити шлях до переговорів з угод про спрощення процедури отримання віз. З метою реалізації цього підходу в 2011-2013 рр. Європейська Комісія розпочала діалог з питань міграції, мобільності та безпеки з Тунісом, Марокко та Йорданією, однак станом на початок 2017 р. лише уряд Марокко погодився на

реадмісію нелегальних іммігрантів з Іспанії та прискорену процедуру депортації з ЄС осіб, яким відмовлено в наданні статусу біженця [9].

Діалог з міграційних питань може також передбачати розробку схем організації легальної трудової та циркулярної міграції, узгодження підстав для одержання політичного притулку та часткового полегшення одержання права на притулок, забезпечення взаємозв'язку між міграцією та розвитком через систему грошових переказів, розробку заходів, що запобігають «втечі мозків», а також сприяння дотриманню основних прав громадян третіх країн, що перебувають у країні-партнері (наприклад, біженців з одних африканських країн, що потрапили на територію інших).

Нагальним зобов'язанням країн-партнерів Європейська Комісія вважає сприяння агенції Фронтекс у здійсненні розвідувальних операцій у Середземному морі, забезпеченні прикордонного контролю та охорони зовнішніх кордонів ЄС. Водночас Європейська Комісія змушена визнати, що стратегія «Глобального підходу до питань міграції та мобільності» може лише «доповнювати інші, ширші за своїм значенням цілі, що їх переслідують зовнішня політика ЄС та співпраця заради розвитку». Тому в процесі реалізації спільної зовнішньої політики питання міграції та обмінів все більшою мірою пов'язуються з потребами комплексного планування зовнішньої діяльності ЄС у цілому, включаючи поєднання тактичних елементів зовнішнього реагування та політики сприяння міжнародному розвитку [8, р. 3].

В аналізі новітніх тенденцій міжнародної взаємодії європейські інституції враховують стан соціальних проблем у країнах, що розвиваються, розглядаючи його як загрозу глобальній і регіональній стабільності. Документи Європейської Комісії та Ради ЄС декларують прихильність загальній меті подолання злиднів, голоду та бідності згідно з «Цілями тисячоліття ООН» та дотриманню показника витрат у 0,7% ВВП на потреби офіційної допомоги з метою сприяння розвитку. Рішення Ради ЄС деталізують основні форми та методи сприяння економічному розвитку найбільш бідніших країн, у тому числі в

субсахарській Африці. Зокрема, при наданні економічної допомоги важливі такі критерії, як удосконалення підзвітності витрат, підвищення ефективності, пошук інноваційних джерел фінансування розвитку. Як інструменти впливу в питаннях, пов'язаних зі сприянням розвитку, враховуються політико-аксіологічні критерії (забезпечення прав людини, сприяння демократії, верховенству права та належному врядуванню) [10, р. 1-2].

Взаємозв'язку між міграцією та розвитком було присвячено послання Європейської Комісії «Порядок денний щодо змін» (The EU Agenda for Change, 2013 р.), покликане сприяти максимізації впливу політики сприяння розвитку на мобільність населення в регіональному та глобальному контексті. Документ спрямовував увагу керівних органів ЄС та урядів країн-членів на ті країни та сектори, які потребують найбільшої підтримки [11].

Європейська Комісія ініціювала та підтримує декілька форматів багатостороннього політичного діалогу, в тому числі «Рабатський процес з питань міграції та розвитку», «Партнерство з питань міграції, обміну та зайнятості між ЄС і Африкою», «Діалог з питань міграції ЄС-АКТ». Ці формати покликані сприяти співпраці, обміну досвідом та знаннями між країнами походження, транзиту і призначення в усіх сферах контролю за міграцією.

ЄС виступає основним зовнішнім донором, який надає африканським та середземноморським країнам допомогу в межах проектів, пов'язаних з упорядкування міграційних процесів. З 2004 по 2012 рр. ЄС асигнував на реалізацію понад 400 таких проектів майже 1 млрд. євро. Мета цих проектів головним чином стосувалася поліпшення процесів управління міграцією в африканських країнах та облаштування біженців і переміщених осіб.

У розпалі європейської міграційної кризи 2015 р. відбувся спеціальний саміт ЄС – Африка з проблем міграцій (Мальта, 11-12 листопада 2015 р.). Участь у ньому взяли лідери 50 європейських і африканських країн. Європейська Комісія закликала уряди країн Африки сприяти поверненню на батьківщину економічних мігрантів, насамперед тих хто перетнув кордони ЄС

нелегально. Для подолання міграційної кризи ЄС і країни Африки ухвалили спільний План дій. Після саміту президент Європейської Ради Д.Туск повідомив про створення цільового фонду ЄС для Африки, мінімальний обсяг якого має становити 1,8 млрд євро. Мета нового фонду полягає в фінансуванні проектів, спрямованих на вирішення базових проблем, що викликають різке зростання напливу біженців до Європи, а також забезпеченні витрат, пов'язаних з поверненням біженців до африканських країн та їх облаштуванням.

Паралельно зі спробами заохочення повернення економічних іммігрантів до країн їх походження, ЄС намагається встановити жорсткіший контроль на зовнішніх кордонах ЄС. Стрімке зростання притоку нелегалів та біженців спричинило погрози багатьох європейських країн відмовитися від виконання Шенгенських угод та перекрити внутрішні європейські кордони. Виступаючи з цього приводу, прем'єр-міністр Чехії Б. Сobotка публічно звинувачував «деякі африканські держави» в перешкоджанні зусиллям держав-членів ЄС з повернення додому біженців, які не дістали притулку в ЄС [12].

На мальтійському саміті ЄС – Африка голова Європейської Ради Д. Туск укотре закликав лідерів ЄС та Африки поновити зусилля, покликані усунути передумови масових міграцій. За його словами, боротися треба «насамперед з глибинними причинами міграції, створювати нові робочі місця й не допускати війн. Єдиний спосіб управляти міграцією – працювати разом. Ми маємо об'єднати свої зусилля, аби міграція стала корисним обміном, а не трагічною втратою для всіх нас». Від імені ЄС Д. Туск обіцяв створити більше можливостей для легальної міграції, активніше боротися з торгівлею людьми й не відступати від дотримання принципу верховенства права. В цьому сенсі ЄС підтвердив наміри «посилити допомогу африканським країнам у розміщенні біженців й гарантувати їм міжнародний захист» [13]. Водночас Д. Туск висунув низку вимог на адресу уряду ФРН як провідної європейської країни. На його думку, «майбутнє Європи великою мірою залежить від позиції Німеччини щодо

кризи навколо біженців». Провідна роль Берліна має забезпечити вирішення трьох пріоритетних завдань: охорони зовнішніх кордонів ЄС, протидії радикальному популізму та «зміцнення єдності Заходу». Німеччині слід діяти «рішуче й без огляду на історичні комплекси», адже від безпеки зовнішніх кордонів Союзу безпосередньо залежить існування відкритих внутрішніх кордонів у межах Шенгенської зони. ... Європа не може прийняти всіх охочих прийти на наш континент. Чи збережеться Європа як континент свободи, верховенства права, поваги до індивідуума, як континент безпеки для своїх громадян, значною мірою залежить від німців. Але, звичайно, й від решти 27 країн», які мають, виходячи зі своїх власних інтересів, «продемонструвати солідарність з Німеччиною» [14].

Оцінюючи вплив міграційної кризи на стан відносин між ЄС та країнами Африки варто відзначити низьку результативність євро-африканських самітів та багатосторонніх переговорів з питань регулювання імміграції. Проміжним наслідком цих дебатів можна вважати хіба що констатацію зацікавленості ЄС у якнайшвидшому досягненні економічної стабільності Африки. Політична нестабільність у країнах, що розвиваються, економічні негаразди, а також внутрішні та інтернаціоналізовані регіональні конфлікти вражаються основними чинниками, які спричиняють масові неконтрольовані міграції.

У реагуванні на міграційні виклики ЄС передбачає поєднання традиційних та надзвичайних, позапланових заходів. До традиційних методів належить ув'язка надання економічної допомоги з контролем міграційних потоків, підписання угод про реадмісію та угод про контроль пересування мігрантів у транзитних країнах. До нових методів протидії міграційним загрозам належать різноманітні плани застосування силових і поліцейських засобів контролю в Середземному морі, в країнах Північної Африки та Близького Сходу. Надаючи суттєву гуманітарну допомогу для біженців і вимушених переселенців, європейські інституції заохочують створення таборів їх утримання в країнах, суміжних з зонами конфліктів. Лише в 2012 р. ЄС через

бюджет гуманітарної допомоги фінансував низку програм для понад 10 млн біженців у третіх країнах. Ці видатки призначені на облаштування житла, харчування, надання медичних послуг, постачання чистої питної води та засобів гігієни як під час вимушеного переміщення біженців, так і в разі їх повернення до своїх домівок.

Плани європейських інституцій встановити чіткий контроль міграційних процесів нівелюються через небажання, або, в ряді випадків – неспроможність африканських країн налагодити ефективну реадмісію. З цього приводу уряди окремих країн ЄС висувають ініціативи розміщення європейських наглядових і поліцейських місій на транзитних маршрутах міграцій, зокрема на південному кордоні Лівії та на узбережжі країн Північної Африки.

Економічна політика

Після фінансово-економічної кризи 2008-2009 рр. в політиці країн та керівних інституцій ЄС щодо Африки відбулися суттєві зміни. Вони відображають такі чинники, як прискорення темпів економічного зростання африканських країн, загострення суперечностей між інтересами сторін, а також поживлення активності інших контрагентів, насамперед США, Китаю та Індії. Нова ситуація вимагала від європейських інституцій перегляду стратегії сприяння розвитку з метою збереження впливу за умов відносного скорочення фінансових можливостей ЄС.

Доцільно взяти до уваги й те, що до «Арабської весни» Єгипет і Лівія виступали як ключові фінансові спонсори Африканського Союзу та активні прибічники розвитку партнерства країн континенту з ЄС. Економічне та політичне послаблення ролі країн вочевидь позначилося й на розвитку міжконтинентального партнерства. Окрім цього, зростання економічної присутності Китаю в Африці надало урядам низки країн альтернативу при виборі інвестиційних проектів, постачальників послуг і технологій, отриманні кредитів. Показово, що паралельно з другим самітом ЄС та АС (2007 р.), на

якому була схвалена «Спільна стратегія Африка - ЄС», проводилися саміти країн АС з Китаєм (листопад 2006 р.) та Індією (квітень 2008 р.).

Економічна криза 2008-2009 рр. суттєво вплинула на торгівлю африканських країн включно зі скороченням попиту на їхню сировину та іншу продукцію з боку ЄС. Найбільше від скорочення попиту на ринку ЄС постраждали ПАР і Республіка Конго, та дещо меншою мірою – країни, економіка яких була зорієнтована на зростаючі ринки Азії (Ангола) та торгівлю зі США (Нігерія). Наприкінці 2000-х рр. у двосторонній торгівлі з країнами субсахарської Африки на перше місце вийшов Китай з 15%, який в 2009 р. випередив США (12%).

Переорієнтацію торгівлі країн Африки ілюструють наступні дані. В 1960 р. 26% зовнішньої торгівлі країн субсахарської Африки припадало на Велику Британію, і 18% – на Францію. Частка країн ЄЕС та Великої Британії в експорті субсахарської Африки становила 71%. На межі 2000-х рр. частка ЄС в торгівлі країн цього регіону скоротилася до 38%, а в 2011 р. – до 25%, що сумарно дорівнювало обсягу торгівлі субсахарських країн з країнами Азії. В свою чергу частка Азії в експорті країн регіону зросла з 6% у 1995 р. до 23% у 2011 р. [15]

Основні статті експорту країн Африки до ЄС складають нафта, сировина видобувної галузі та сільськогосподарська продукція. За обсягом імпортованої до ЄС нафти після 2005 р. Африка посідала друге місце після Росії. В 2012 р. імпорт нафти переважно з Нігерії та Лівії становив 139 млн тон [16, р. 14].

У 2012 р загальний обсяг торгівлі ЄС з країнами Африки оцінювався в 338 млрд євро. Частка країн Африки в загальному імпорті ЄС-28 становила 15%, та в експорті – 13%. При цьому на країни Азії припадало 56% імпорту і 47% експорту ЄС-28. Загальний обсяг прямих іноземних інвестицій з ЄС до Африки становив 73 млрд євро (2011 р.) [16, р. 14].

В регіональному балансі, в 2011 р. для країн Західної Африки роль головного експортного ринку відігравали США (бп. 25%). Внутрішньорегіональна торгівля в субсахарській Африці, в якій провідна роль

належить ПАР, залишаються незначною. Її частка в зовнішній торгівлі країн регіону становила 4% в 1960 р, 15% у 1997 р. та 11% у 2011 р. Натомість суттєво зростає споживання продукції китайського виробництва. Основними споживачами експорту з ПАР виступають Малаві, Мозамбік, Замбія та Зімбабве.

З 2002 р. Європейська Комісія веде з країнами Африки переговори про встановлення нових торговельних режимів у формі регіональних Угод про економічне партнерство (Economic Partnership Agreements, EPAs). Підставою для цих переговорів виступає Угода Котону між ЄС і 79 країнами АКТ. Вона передбачає поетапний процес переходу до нових умов торгівлі з метою формування системи, що базується на принципах взаємності, а не на односторонніх торговельних преференціях з боку ЄС, які суперечать сучасним нормам СОТ.

Нові угоди мають спростити європейським компаніям умови діяльності в африканських країнах та сприяти переходу до режиму вільної торгівлі. Втім, у грудні 2007 р. більшість країн Африки відкинула проекти цих угод. В зв'язку з відсутністю прогресу на переговорах ЄС встановив дедлайн до 1 жовтня 2014 р. До цього часу країнам Африки було запропоновано або парафувати й підписати тимчасові або постійні угоди з ЄС та почати їх виконувати, або експортувати свої товари до країн ЄС згідно правил Генеральної системи преференцій СОТ. При цьому найменш розвиненим країнам, які в субсахарській Африці становлять більшість, дозволялося тимчасово продовжувати постачання своєї продукції до ЄС без мит і квот за принципом «усе окрім зброї».

До початку 2014 р. лише 16 з 48 країн субсахарської Африки підписали або парафували угоди нового типу. До переліку цих країн входили Ботсвана, Бурунді, Камерун, Кот-д'Івуар, Гана, Кенія, Лесото, Мадагаскар, Маврикій, Мозамбік, Руанда, Сейшельські Острови, Свазіленд, Танзанія, Уганда та Зімбабве. В лютому 2014 р. було завершено переговори технічного рівня про підписання Угоди про економічне партнерство між ЄС і країнами Економічного

співтовариства західноафриканських держав (ЕКОВАС). 30 березня 2014 г. лідери 16 країн Західної Африки висловили загальне схвалення тексту цієї угоди, яка влітку 2014 р. була передана для підписання урядам країн регіону. В разі набуття чинності, це буде перша постійна колективна угода ЄС з регіональним об'єднанням африканських країн від старту переговорного процесу, який офіційно розпочався в 2007 р. [6].

Серед країн Центральної Африки тимчасову Угоду про економічне партнерство з ЄС підписав лише Камерун (2009 р.). Після її ратифікації обома сторонами, угода почала застосовуватися в режимі тимчасового застосування з серпня 2014 р. У переговорах з іншими країнами виникла затримка через заворушення в Центрально-Африканській Республіці.

У субрегіоні Східної та Південної Африки чотири країни (Маврикій, Сейшельські Острови, Зімбабве і Мадагаскар) підписали з ЄС тимчасову угоду (2009 р.), яка почала виконуватися в режимі тимчасового застосування з травня 2012 р., а в січні 2013 р. була ратифікована Європарламентом. Комори і Замбія від участі в цій угоді утрималися.

Постійна регіональна угода з країнами Східноафриканського співтовариства (Бурунді, Руанда, Танзанія, Кенія, Уганда) була офіційно схвалена в жовтні 2014 р. і передана для підписання та ратифікації. В 2016 р. парламент Танзанії відхилив цю угоду.

Чотири країни Південноафриканського співтовариства розвитку (SADC) – Ботсвана, Лесото, Свазіленд та Мозамбік, підписали тимчасову угоду з ЄС у 2009 р. Переговори з підготовки постійної угоди з ЄС були завершені в липні 2014 р. Після її офіційного підписання 10 червня 2016 р. шістьма з п'ятнадцяти учасниць SADC (Ботсвана, Лесото, Мозамбік, Намібія, Свазіленд і ПАР), з жовтня 2016 р. угода почала діяти в режимі тимчасового застосування [17, р. 3-4].

Найбільш успішними вважаються відносини ЄС з ПАР, Нігерією, Кот-д'Івуаром, Камеруном, Марокко та Тунісом. Південно-Африканська Республіка

(член SADC) уклала з ЄС окрему Угоду про торгівлю та сприяння розвитку (1999 р., набула чинності в 2004 р.), в ході виконання якої ЄС і ПАР скасували відповідно 95% і 85% відсотків митних тарифів. Після тривалих переговорів уряд ПАР погодився на заміну угоди 1999 р. новою стандартною регіональною угодою нового покоління.

Висновки. Сучасні тенденції в відносинах ЄС з країнами Африки виявляють низку суттєвих особливостей та суперечностей:

- ЄС визнає АС в якості провідного партнера в міжконтинентальному діалозі з принципових питань, які включають політичний діалог, сприяння розвитку, демократичний транзит, контроль міграцій та підтримання миру і безпеки. За сферою охоплення проблем і кількістю діалогових форматів двостороннє стратегічне партнерство не має аналогів у світовій практиці.

- За номінальним переліком форм політичної координації Африканський Союз суттєво перевершив інші регіональні угруповання політико-економічного характеру, включаючи АСЕАН, Лігу арабських держав, МЕРКОСУР, Організацію американських держав та Асоціацію регіонального співробітництва Південної Азії. Втім, за винятком миротворчих операцій, які дозволяють запобігати поширенню конфліктів, по багатьох напрямках ефективність діяльності АС залишається незначною, що позначається й на співпраці з ЄС.

- ЄС залишається головним зовнішнім спонсором країн Африки, фінансуючи програми сприяння розвитку та намагаючись здійснювати моделюючий вплив на суспільно-економічні процеси в африканських країнах. Однак спроби пов'язати надання економічної допомоги з контролем міграційних потоків досі залишаються малозульвативними. Уряди більшості країн Африки виявляють неспроможність ані забезпечити швидке зростання рівня життя населення, ані упередити виток мігрантів по основних маршрутах транзиту до країн ЄС.

- У торговельних відносинах з країнами Африки ЄС ініціював укладення угод про економічне партнерство з субрегіональними об'єднаннями африканських країн, сформованими за географічним принципом та схожістю інтересів. Угоди нового покоління будуються на врахуванні принципів СОТ, хоча для 49 найбільш бідніших країн АКТ Європейська Комісія зберегла преференції у вигляді безквотного й безмитного доступу їх продукції на європейський ринок.

- Економічна криза 2008-2009 рр. та події «Арабської весни» позначилися на подальшому скороченні частки ЄС в зовнішній торгівлі африканських країн, що обумовлює відносне скорочення політичного впливу.

- Вимоги ЄС щодо укладення угод про економічне партнерство з країнами-учасниками різних субрегіональних економічних об'єднань чималою мірою пояснюються очікуваним зростанням економічного проникнення КНР. Повільний хід переговорів значною мірою пояснюється погіршенням умов торгівлі для африканських країн та вимогами діючих між ними регіональних угод про спільне укладення торговельних договорів з третіми країнами.

- Конфлікт економічних інтересів зовнішніх гравців, включаючи США, країни ЄС та Китай, призводить до конкуренції політичних впливів, загострення політичної боротьби та подекуди насильницької зміни влади в окремих країнах. Хоча і Африканський Союз, і КНР вважаються стратегічними партнерами ЄС, спроби Європейської Комісії започаткувати тристоронній діалог між ЄС, Африкою та Китаєм виявилися невдалими.

Список використаних джерел та літератури:

1. Olsen G. R. The European Union's Africa Policy: The Result of Nordicization or Europeanization? / G. Olsen // *Journal of European Integration*. – 2013. – Vol. 35, Issue 4. – P. 409–424.
2. Sicurelli D. The European Union's Africa Policies: Norms, Interests, and Impact / D. Sicurelli. – Milton Park, Abingdon: Routledge, 2013. – 216 p.

3. Farrell M. A Triumph of Realism over Idealism? Cooperation Between the European Union and Africa / M. Farrell // Journal of European Integration. – 2005. – Vol. 27, Issue 3. – P. 263-283.
4. Moyo D. Dead Aid: Why Aid Is Not Working and How There Is a Better Way for Africa / D.Moyo. – New York: Farrar, Straus and Giroux, 2010. – 188 p.
5. A Joint Africa-EU Strategy (Lisbon, 9 December 2007) / Council of the European Union. 16344/07 (Presse 291). – 82 p. [Electronic Resource] – Mode of Access: http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/en/er/97496.pdf – Title from the Screen. – Accessed: April 21, 2017.
6. Ramet V. Africa. 03/2017 [Fact Sheets on the European Union - 2017]. – 4 p. [Electronic Resource] – Mode of Access: http://www.europarl.europa.eu/ftu/pdf/en/FTU_6.6.5.pdf – Title from the Screen. – Accessed: April 21, 2017.
7. EU-Africa Declaration on migration and mobility / Fourth EU-Africa Summit. 2-3 April 2014, Brussels. [Electronic Resource]. – Mode of Access: <http://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2014/04/pdf/fourth-eu-africa-summit-eu-africa-declaration-on-migration-and-mobility> – Title from the Screen. – Accessed: April 21, 2017
8. The Global Approach to Migration and Mobility / Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions. [COM(2011) 743 final. SEC(2011) 1353 final]. – Brussels, 18.11.2011. – 25 p.
9. Польская К. ФРГ и Марокко договорились об ускоренной процедуре депортации мигрантов / Deutsche Welle. 29.02.2016. [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://p.dw.com/p/1I48b> – Название с экрана. – Дата обращения: 21 апреля 2017 г.
10. Council conclusions ‘Increasing the Impact of EU Development Policy: an Agenda for Change’ / Council of the European Union; 3166th Foreign Affairs

- Council meeting. – Brussels, 14 May 2012. – 5 p. [Electronic Resource] – Mode of Access: http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_Data/docs/pressdata/EN/foraff/130243.pdf – Title from the Screen. – Accessed: April 21, 2017.
11. Laporte G., Krätke F. Policies, principles and processes under the EU Agenda for Change; European Centre for Development Policy Management. 16.04.2013. [Electronic Resource] – Mode of Access: <http://ecdpm.org/publications/policies-principles-processes-eu-agenda-change> – Title from the Screen. – Accessed: April 21, 2017.
12. ЄС і країни Африки ухвалили спільний план дій у боротьбі з міграційною кризою / NEWSru.ua. 12 листопада 2015 р. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.newsru.ua/world/12nov2015/sovместnyi_plan.html – Назва з екрану. – Дата звернення: 21 квітня 2017 р.
13. ЄС і Африка проводять саміт з міграції. Туск ділиться порадами. Швеція запроваджує прикордонний контроль / NEWSru.ua. 12 листопада 2015 р. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.newsru.ua/world/12nov2015/esafrikasammit.html> – Назва з екрану. – Дата звернення: 21 квітня 2017 р.
14. Шаталин В. Глава Євросовета: Германия должна играть ведущую роль в решении кризиса с беженцами / Deutsche Welle. 10.11.2015. [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://p.dw.com/p/1H2Zt> – Название с экрана. – Дата обращения: 21 апреля 2017 г.
15. Mhango Y. Renaissance Capital on SSA's Changing Export Patterns / Ratio Magazine. 02 November 2012. [Electronic Resource] – Mode of Access: <http://www.ratio-magazine.com/201211024175/Africa-Agenda/Renaissance-Capital-on-SSAs-Changing-Export-Patterns.html> – Title from the Screen. – Accessed: April 21, 2017.
16. The European Union and the African Union: A statistical portrait; 2013 ed. – Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2013. – 96 p.

17. Imbert B. F. Trade regimes applicable to developing countries. 03/2017. [Fact Sheets on the European Union – 2017]. – 4 p. [Electronic Resource] – Mode of Access: http://www.europarl.europa.eu/ftu/pdf/en/FTU_6.2.3.pdf – Title from the Screen. – Accessed: April 21, 2017.

References:

1. OLSEN, G. R. (2013). The European Union's Africa Policy: The Result of Nordicization or Europeanization? *Journal of European Integration*, 35 (4), p. 409–424.
2. SICURELLI, D. (2013). *The European Union's Africa Policies: Norms, Interests, and Impact*. Milton Park, Abingdon: Routledge.
3. FARELL, M. (2005). A Triumph of Realism over Idealism? Cooperation Between the European Union and Africa. *Journal of European Integration*, 27(3), p. 263–283.
4. MOYO, D. (2010). *Dead Aid: Why Aid Is Not Working and How There Is a Better Way for Africa*. N. Y.: Farrar, Straus and Giroux.
5. Council of the European Union (2007). A Joint Africa-EU Strategy (Lisbon, 9 December 2007). Presse 291. [Online]. Available from: http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/en/er/97496.pdf [Accessed: 15.05.2017].
6. RAMET, V. (2017). *Africa. Fact Sheets on the European Union* [Online]. Available from: http://www.europarl.europa.eu/ftu/pdf/en/FTU_6.6.5.pdf [Accessed: 15.05.2017].
7. Fourth EU-Africa Summit, (2014). EU-Africa Declaration on migration and mobility. Brussels [Online]. Available from: <http://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2014/04/pdf/fourth-eu-africa-summit-eu-africa-declaration-on-migration-and-mobility/> [Accessed: 15.05.2017].

8. EU Commission, (2011). The Global Approach to Migration and Mobility, COM (2011) 743 final, Brussels.
9. POL'SKAYA, K. (2016). FRG i Marokko dogovorilis' ob uskorennoy protsedure deportatsii migrantov. *Deutsche Welle* [Online]. Available from: <http://p.dw.com/p/1I48b> [Accessed: 29.02.2016].
10. Council of the European Union, (2012). Council conclusions 'Increasing the Impact of EU Development Policy: an Agenda for Change', 3166th Foreign Affairs Council meeting, Brussels [Online] Available from: http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_Data/docs/pressdata/EN/foraff/130243.pdf [Accessed: 15.05.2017].
11. LAPORTE, G., KRATKE, F. (2013). *Policies, principles and processes under the EU Agenda for Change; European Centre for Development Policy Management*. [Online] Available from: <http://ecdpm.org/publications/policies-principles-processes-eu-agenda-change/> [Accessed: 15.05.2017].
12. ES í krainy Afriki ukhvalili spíl'niy plan díy u borot'bí z mígratsíynoyu krizoyu (2015). NEWSru.ua. [Online]. Available from: http://www.newsru.ua/world/12nov2015/sovместnyi_plan.html (Accessed: 12.11.2015).
13. ES í Afrika provodyat' samít z mígratsiyi, (2015). [Online]. NEWSru.ua. Available from: <http://www.newsru.ua/world/12nov2015/esafrikasammit.html> (Accessed: 12.11.2015).
14. SHATALIN, V. (2015). *Glava Yevrosoveta: Germaniya dolzhna igrat' vedushchuyu rol' v reshenii krizisa s bezhentsami*. [Online]. Deutsche Welle. Available from: <http://p.dw.com/p/1H2Zt> [Accessed: 10.11.2015].
15. MHANGO, Y. (2012). Renaissance Capital on SSA's Changing Export Patterns. *Ratio Magazine* [Online]. Available from: <http://www.ratio-magazine.com/201211024175/Africa-Agenda/Renaissance-Capital-on-SSAs-Changing-Export-Patterns.html> [Accessed: 02.11.2012].

16. The European Union and the African Union, (2013). A statistical portrait, 2013 ed. Luxembourg: Publications Office of the European Union.
17. IMBERT, B. F. (2017). Trade regimes applicable to developing countries. *Fact Sheets on the European Union*. [Online] Available from: http://www.europarl.europa.eu/ftu/pdf/en/FTU_6.2.3.pdf [Accessed: 15/02/2017].

Serhii Tolstov

PhD (history), associate professor,

Head of Transatlantic Research Department,

Institute of World History of the Academy of Science of Ukraine

THE EU'S FOREIGN POLICY TOWARDS AFRICAN COUNTRIES

Abstract. The article presents a review of the EU policy towards the African states in the early 21st century. It covers the main aspects and priorities of the EU's relations with the countries of the region, including enhanced political dialogue, development assistance, migration control, negotiations on the new type of economic agreements. The goals and principles of the EU-AU cooperation were outlined in the Joint Strategy signed in Lisbon in December 2007. The strategic partnership relations envisage the EU's assistance to the African states aimed at the development, security cooperation, the prevention and settlement of conflicts, migration management, promotion of trans-regional projects etc.

The joint EU-AU documents strengthen upon bilateral cooperation in addressing global issues, distributing burdens, mutual accountability, solidarity and mutual trust, equality and justice, respect for international law and agreements, gender equality and non-discrimination. However, the actual results of interaction in the priority areas such as peace and security, democracy, good governance and human rights, sustainable and inclusive development, economic growth, human development and continental integration remain rather low.

The essential factor influencing the EU's policy in Africa is the conflict of interests of the fluent intra-regional actors. The contradictions between the EU, China and the U.S. intensify the economic competition and political rivalry. The gradual reduction of the EU's share in trade with Africa is marked on the background of the growing economic presence of China and expanding trade of the African states with Asia.

Keywords: European Union, African Union, migration control, competition.

УДК 378.4(430)

<http://doi.org/10.17721/2524-048X.2017.07.45-63>

Євген Хан

кандидат історичних наук,
молодший науковий
співробітник науково-дослідної
частини Київського
національного університету
імені Тараса Шевченка

УЧАСТЬ УКРАЇНИ У БОЛОНСЬКОМУ ПРОЦЕСІ: 12 РОКІВ НА ШЛЯХУ ДО ЄВРОПЕЙСЬКОГО ОСВІТНЬОГО ПРОСТОРУ

Анотація. Важливою складовою євроінтеграційних прагнень України була і залишається інтеграція та поглиблення співпраці з Європою у сфері вищої освіти. Наша держава протягом багатьох років є важливим стратегічним партнером для Європи. З початку здобуття Україною незалежності влада нашої держави постійно декларує прагнення до запровадження європейських принципів в усіх сферах суспільного життя. Не є виключенням і сфера освіти та науки. У 2005 році Україна підписала Болонську декларацію, тим самим офіційно приєднавшись до Болонського процесу та взявши на себе зобов'язання брати участь у реформуванні системи вищої освіти та запроваджувати європейські освітні стандарти в системі вищої освіти. Україна протягом багатьох років тісно співпрацювала з європейськими країнами у сфері освіти та науки. Протягом 25-ти річного періоду між нашою державою та європейськими країнами було підписано цілу низку міжнародних угод, як на рівні Урядів держав, так і на рівні Міністерств освіти. Крім того є значна кількість міжвідомчих домовленостей на рівні вищих навчальних закладів. 19 травня цього року виповнюється рівно дванадцять років від тоді як наша держава офіційно приєдналася до Болонського процесу, підписавши Болонську декларацію. Дванадцятирічний досвід участі України у Болонському процесі і

досі викликає значний інтерес та і досі продовжує дискусію в українському суспільстві, в першу чергу серед академічної спільноти, студентів, викладачів, а також і серед політиків, урядовців, аналітиків та експертів.

У даній статті представлені основні здобутки та ключові позиції переходу української системи вищої освіти на європейські освітні стандарти в рамках дванадцятирічної участі нашої держави у Болонському процесі.

Ключові слова: Європейський освітній простір, Болонський процес, вища освіта.

Важливою складовою євроінтеграційних прагнень України була і залишається інтеграція та поглиблення співпраці з Європою у сфері вищої освіти. Наша держава протягом багатьох років є важливим стратегічним партнером Для Європи. З початку здобуття Україною незалежності влада нашої держави постійно декларує прагнення до запровадження європейських принципів в усіх сферах суспільного життя. Не є виключенням і сфера освіти та науки. У 2005 році Україна підписала Болонську декларацію, тим самим офіційно приєднавшись до Болонського процесу та взявши на себе зобов'язання запроваджувати європейські освітні стандарти в системі вищої освіти у процесі реформування вітчизняної освітньої системи. Багато років наша держава прямує шляхом змін, реформ та перетворень, 12 з них – ми прагнемо долучитися до європейського освітнього простору, беручи участь у Болонському процесі.

Мета статті полягає в тому щоб проаналізувати основні здобути, реалізовані чи нереалізовані можливості, позитиви та негативи пов'язані з реформами в освітній сфері та з участю України У Болонському процесі.

Джерельною базою у дослідженні даної теми є Закони України та урядові документи, накази, постанови та розпорядження Міністерства освіти та науки України, міжнародні угоди, а також офіційні представництва та інтернет-сайти європейських освітніх програм. Важливим джерелом у дослідженні даної теми є звітні, статистичні матеріали за попередні роки, а також моніторингові

дослідження інтеграції української системи вищої освіти до європейського освітнього простору.

Проблемою реформування освітньої сфери та міжнародної співпраці у сфері освіти і науки, зокрема участі України у Болонському процесі, займається велика кількість європейських та вітчизняних учених, дослідників у сфері права, освіти і науки, також ця тема є досить популярною і висвітлена у працях деяких урядовців та українських політиків різного рівня, керівництва і адміністрації українських вищих навчальних закладів. Серед найвідоміших спеціалістів у цій сфері можна виділити праці В. Кременя [1], Г. Січкаренка [2], О. Литвина [3], М. Згуровського [4], В. Андрущенко [5], В. Вікторова [6], М. Данилишина [7], Г. Калінічевої [8], В. П. Бех [9] та ін.

19 травня 2005 року Україна, підписавши Болонську декларацію, стала офіційним учасником Болонського процесу, що мав на меті створення єдиного європейського, зрозумілого та сучасного освітнього простору. Разом з тим, наша держава мала дотримуватися основних принципів та загальних європейських освітніх стандартів, передбачених Болонською декларацією [10]. Основними принциповими позиціями створення зони європейської вищої освіти (цілі Болонського процесу) є:

- 1) запровадження двоступеневого навчання та освітніх і кваліфікаційних ступенів бакалавр-магістр;
- 2) запровадження кредитної системи обліку трудомісткості навчальної роботи студентів. За основу береться ECTS (European Credit Transfer System – європейська кредитно-трансферна система), що має накопичувальний характер;
- 3) формування системи контролю якості освіти;
- 4) покращення академічної мобільності студентів та викладачів;
- 5) підтримання привабливості європейської системи освіти з одночасним збереженням кращих традицій і надбань національної системи вищої освіти.

Протягом останніх 12 років керівництво нашої держави, в більшій мірі, намагалося слідувати задекларованим принципам та реформувати вітчизняну

систему вищої освіти у вимірі європейської інтеграції та слідуючи принципам Болонського процесу. Однак, як і будь які реформи та зміни, реформа системи вищої освіти в нашій державі проходила досить складно та неоднозначно.

Пріоритетність та важливість реформування системи вищої освіти у зв'язку з переходом на європейські освітні стандарти було підтверджено у Законі України «Про вищу освіту» № 2984-III із змінами від 4 листопада 2005 р., та Законі України «Про вищу освіту» від 01.07.14 р. № 1556-VII. Варто зазначити, що визначну роль у запровадженні та реалізації європейських освітніх стандартів відіграло Міністерство освіти та науки України. Ще на початку 2000-х років було прийнято ряд важливих нормативно-правових та законодавчих актів, які мали відповідати європейським освітнім зразкам. У документі, що мав назву «Національна доктрина розвитку освіти» [11], було визначено важливі напрямки розвитку освіти в Україні та вказано на пріоритетність європейської інтеграції в освітній сфері. У процесі переходу на нові стандарти в системі вищої освіти, згідно з європейськими нормами, Міністерство освіти та науки України (МОН) видало ряд наказів та постанов, які стосувалися переходу українських вищих навчальних закладів на європейські освітні стандарти, зокрема, запровадження кредитно-модульної системи та впровадження «Додатку до диплома» європейського зразка. Серед них можна виокремити наступні: «Про проведення педагогічного експерименту з кредитно-модульної системи організації навчального процесу» [12], «Про особливості впровадження кредитно-модульної системи організації навчального процесу» [13], «Про впровадження кредитно-модульної системи організації навчального процесу» [14], «Про запровадження у вищих навчальних закладах України кредитно-трансферної системи» [15], «Щодо запровадження Додатка до диплома Європейського зразка» [16].

У ході освітніх реформ, було прийнято ряд нормативно-правових документів, які мали на меті модернізувати освітню систему та привести її у відповідність з європейськими стандартами. Ще до підписання Болонської декларації Україна

прийняла «Програму дій щодо реалізації положень Болонської декларації в системі вищої освіти і науки України на 2004–2005 роки (затверджена наказом Міністерства освіти і науки України від 23 січня 2004 р. № 49)» [17]. Україна підтримала загальне розуміння цілей Болонського процесу, про які зазначається в Болонській декларації і подальших комюніке, підтвердила свої зобов'язання відносно координації своїх дій у рамках Болонського процесу з метою формування Європейського простору вищої освіти, про що зазначено у наказі Міністерства освіти і науки України «Про затвердження Плану дій щодо забезпечення якості вищої освіти України та її інтеграції в європейське і світове освітнє співтовариство на період до 2010 року» від 13 липня 2007 р. № 612 [18].

З часу приєднання до Болонського процесу в Україні було проведено низку заходів щодо імплементації європейських освітніх стандартів у систему вищої освіти України. Основні досягнення визначено в Аналітичному звіті Болонського Секретаріату, підготовленому на основі Національного звіту із запровадження положень Болонського процесу в системі вищої освіти України у 2007–2009 рр. [19]. До таких, зокрема, відносять: впровадження ступеневої системи, стандартів і рекомендацій забезпечення якості вищої освіти відповідно до вимог міжнародної організації «Європейська мережа забезпечення якості», набуття урядового членства в Європейському реєстрі із забезпечення якості, введення європейської кредитно-трансферної системи, додатку до диплома європейського зразка, розробку національної системи кваліфікацій.

В Україні з 2009 року, за ініціативою Європейської комісії та за підтримки Міністерства освіти і науки України, діє Національна команда експертів з реформування вищої освіти, яка займається підтримкою модернізації системи вищої освіти у країнах-учасницях програми Темпус. Таку команду було створено з метою залучення визначного експертного досвіду, здатного прискорити досягнення цілей Болонського процесу у світлі національних потреб та прагнень, посилити міжнародну складову Болонського процесу [20].

Важливою складовою участі України у Болонському процесі є покращення академічної мобільності студентів, аспірантів та викладачів. Тобто, можливість протягом нетривалого чи довготривалого часу навчатися, стажуватися, переймати досвід, викладати в закордонних, в першу чергу європейських ВНЗ. Незважаючи на приєднання до Болонського процесу в 2005 році та формальне запровадження Європейської кредитно-трансферної системи (ЄКТС) поняття мобільності в українському освітньому законодавстві тривалий час не було визначено, а її практична реалізація здійснювалась з посиланням на досить абстрактний розділ XII «Міжнародне співробітництво» Закону України «Про вищу освіту» 2002 року. Окремі наукові публікації з цієї тематики присвячувались звітуванню про реалізацію конкретних міжнародних проектів або залишались загальними розміркуваннями навколо цієї проблематики. Лише в Примірному положенні про академічну мобільність студентів вищих навчальних закладів України, затвердженому наказом Міністерства освіти і науки від 29 травня 2013 року № 635 було записано, що «академічна мобільність передбачає участь студентів у навчальному процесі вищого навчального закладу (в Україні або за кордоном), проходження навчальної або виробничої практики, проведення наукових досліджень з можливістю перезарахування в установленому порядку освоєних навчальних дисциплін, практик тощо». Жодного слова про академічну мобільність викладачів у документі не було.

І лише в новій редакції Закону України «Про вищу освіту» (2014 рік) нарешті дано означення: «академічна мобільність – можливість учасників освітнього процесу навчатися, викладати, стажуватися чи проводити наукову діяльність в іншому вищому навчальному закладі (науковій установі) на території України чи поза її межами» [21, с. 116].

Однак питання академічної мобільності, на жаль і на сьогоднішній день є складним та має цілий ряд перешкод. В першу чергу це пов'язано з досить низьким рівнем фінансування проектів та грантів з боку держави та української

влади, переважна більшість міжнародних наукових, освітніх проєктів, програм, грантів, міжнародних стипендій фінансується за рахунок іноземних партнерів та міжнародних освітніх організацій, зокрема таких як Темпус, Еразмус Мундус, Еразмус + та ін. [20].

Досить складним та дискусійним, а також можна сказати довготривалим, виявився процес запровадження в українській системі вищої освіти багатоступеневого рівня освітніх кваліфікацій за європейським зразком. Найбільше дискусій та проблем виникало з тим, що у більшості європейських країн просто відсутній освітньо-кваліфікаційний рівень «спеціаліста», що за вітчизняною ще радянською системою передбачає 5-ти річний термін навчання у ВНЗ. Натомість європейська система побудована на трьох основних рівнях – бакалавр-магістр, доктор філософії.

Багатоступеневу систему європейського зразка в Україні почали запроваджувати досить давно. Згідно із Національним звітом щодо впровадження положень Болонського процесу від 14 грудня 2006 року у 2006/2007 навчальному році всі ВНЗ III-IV рівня акредитації мали перейти на двоступеневу систему підготовки, що відповідало Болонським принципам[22]. Тобто, в Україні почала реалізовувалась багатоступенева система «бакалавр-магістр-доктор філософії», а з 2009/2010 навчального року більшість українських ВНЗ взагалі відмовилися від освітньо-кваліфікаційного рівня «спеціаліст» повністю перейшовши на багатоступеневу систему за європейським зразком та згідно з умовами Болонської декларації. Новий законом «Про вищу освіту 2014 року затвердив у системі вищої освіти України наступні освітньо-кваліфікаційні рівні: молодший бакалавр-бакалавр-магістр-доктор філософії-доктор наук [23]. Така система освітньо-кваліфікаційних рівнів функціонує в більшості європейських країн та відповідає вимогам Болонського процесу.

Варто зазначити, що в контексті реформи вищої освіти та з переходом на багатоступеневу систему кваліфікаційних рівнів європейського зразка в

Україні, зокрема серед академічної спільноти, викладачів та студентів досить довгий час не було однозначної позиції. Проблема полягала у тому, що за європейським зразком освітньо-кваліфікаційний рівень «бакалавр» вважається повною вищою професійною кваліфікацією, натомість на ринку праці українських бакалаврів, які мали за 3-4 роки підготовки, не готові були сприймати як висококваліфікований працівників. Наш вітчизняний ринок праці продовжував орієнтуватися на «спеціалістів». Також досить довгий час такі зміни в освітньо-кваліфікаційній рамці викликали незгоду, занепокоєння і навіть супротив керівництва та адміністрації деяких ВНЗ, зокрема технічних та медичних спеціальностей. Головний аргумент, наприклад, був таким «Як можна підготувати висококваліфікованого лікаря, інженера, будівельника всього за 3-4 роки і випустити його на ринок праці?» Однак, нині ми маємо об'єктивну ситуацію, коли 100% українських ВНЗ III-IV рівнів готують кадри саме на основі багатоступеневої системи «бакалавр-магістр-доктор філософії». Таким чином, у вітчизняній системі вищої освіти вищі навчальні заклади готують спеціалістів за освітньо-кваліфікаційним рівнем «бакалавр» – спрямованих на практичну діяльність із застосуванням здобутих умінь, знань і навичок на практиці, зокрема на підприємствах, а освітньо-кваліфікаційний рівень «магістр» передбачає акцент саме на науково-дослідній роботі, більш теоретичній та складній. Разом з тим, об'єктивним є той факт, що відсоток студентів, які прагнуть отримати освітньо-кваліфікаційний рівень «магістра» значно перевищує відсоток «бакалаврів», які все ще залишаються незатребуваними та мало конкурентними на ринку праці. Також окреме питання залишається з визнанням наших вітчизняних кандидатів наук як «дійсних» таких, що реально визнаються в країнах Європи, а не «формальних» умовних, дипломи яких нині видаються Державною атестаційною комісією та Міністерством освіти і науки.

Після приєднання України до Болонського процесу постало завдання наближення вітчизняного освітнього законодавства до європейських зразків

одним з важливих напрямів цієї діяльності було створення Національної рамки кваліфікацій (НРК). Відповідна робота розпочалася ще з 2008 р. Постанову Кабінету Міністрів України про затвердження НРК було ухвалено в листопаді 2011 року. Однак, відсутність реальної практики застосування НРК у 2012-2014 роках свідчило, що цей документ носив суто декларативний характер і реально не сприяв процесу європейської інтеграції. Ухвалена РНК не вирішувала завдань реальної гармонізації вітчизняної та європейської систем кваліфікацій. Імплементация НРК в національне законодавство лише розпочалася у 2014 році з ухваленням нової редакції Закону України «Про вищу освіту» [21, с. 33].

На думку вітчизняного експерта, та першого заступника голови комітету Верховної Ради з питань освіти та науки, Олександра Співаковського, серйозні проблеми та перешкоди на шляху до реалізації Болонської декларації виникли у зв'язку із створенням Національного агенства із забезпечення якості вищої освіти, яке не має можливості протягом декількох років ефективно працювати через різні бюрократичні перепони. Підсумовуючи експерт зазначає, що в результаті за запровадження принципів Болонського процесу Україна отримала від Європейської комісії оцінку 2,2 бали з можливих п'яти і посіла почесне 47-ме місце із 48-ми країн учасниць Болонського процесу [24].

Що стосується запровадження в українській системі вищої освіти європейської кредитно-трансферної системи (ECTS) або системи перерахунку навчальних кредитів, то вперше її спробували запровадити ще у 2003-2005 роках. Однак ця система була гібридом європейських рекомендацій та вітчизняної модульно-рейтингової системи. Це у свою чергу призвело до суттєвих розбіжностей та непорозумінь. Врешті решт, у 2014 році з ухваленням нової редакції Закону «Про вищу освіту» ЄКТС в Україні набула належної легітимності. Зокрема, ЄКТС було визначено як «систему трансферу і накопичення кредитів, що використовуються в європейському просторі вищої освіти з метою надання, визнання, підтвердження кваліфікацій та освітніх

компонентів і сприяє академічній мобільності здобувачів вищої освіти; введено поняття «кредиту» ЄКТС як одиниці вимірювання обсягу навчального навантаження, обсяг одного кредиту мав становити 30 годин. Навантаження навчального року повинно відповідати 60 кредитам ЄКТС [21, с. 35-36].

Важливим інструментом спільного рівня кваліфікацій та компетенцій в межах європейського простору вищої освіти та наукових досліджень виступає Додаток до диплома (Diploma Supplement), який в Україні називають Додаток до диплома європейського зразка.

У 2006 році Міністр освіти і науки України проголосив про перехід на видачу Додатків до диплому європейського зразка, які будуть оформлюватись англійською мовою, безоплатно і для всіх випускників з 2008/2009 навчального року. Реальне рішення про це було ухвалено в жовтні 2009 року, а відповідний наказ було підписано лише в квітні 2010 року. Цим наказом визначалося, що відповідні документи виготовлятимуться централізовано для акредитованих ВНЗ за єдиною формою, а їх видача не буде обов'язковою, а лише за бажанням випускників. Впродовж 2010-2013 років цей процес не набув масового характеру і було видано лише 17 тисяч Diploma Supplement. Тільки близько 100 українських ВНЗ почали реально видавати своїм випускникам ці документи. Більшість Додатків європейського зразка було видано у навчальних закладах Києва, Одеської та Харківської областей, причому основна їх частина видавалась випускникам другого циклу вищої освіти, тобто магістрам. Нова редакція Закону «Про вищу освіту» передбачає обов'язковість видачі Додатку до диплома європейського зразка бакалаврам, магістрам та докторам філософії, дозволяючи виготовлення таких документів безпосередньо вищими навчальними закладами, що відповідає міжнародній практиці. Тепер в Україні створено відповідну законодавчу базу для видачі Diploma Supplement. Проте багато ВНЗ ще не до кінця усвідомлюють потенціал цього інструмента, а багато студентів взагалі досі не проінформовані про можливість його отримання [21, с. 40-41].

Таким чином, інтеграція України у європейський освітній простір протягом дванадцяти останніх років реалізовувалася в рамках участі у Болонському процесі, який започаткував становлення єдиного європейського освітнього простору, та в рамках участі у міжнародних освітніх програмах і проектах. У процесі реформування системи вищої освіти наша держава поступово переходить на європейські освітні стандарти. Це, в першу чергу, стосується переходу на багатоступеневу систему та відмову від освітньо-кваліфікаційного рівня «спеціаліст», відсутнього у країнах Європи, реалізацією європейської кредитно модульної системи ECTS у навчальному процесі, участю українських студентів та викладачів у різноманітних проектах академічного обміну, отриманням міжнародних грантів та стипендій. Все більше українських студентів мають можливість навчатися та працювати у Європейських вищих навчальних закладах, переймати досвід у застосуванні передових технологій, розкривати свій науковий потенціал.

Разом з тим залишається ще ряд невирішених, складних проблем, які в першу чергу пов'язані з важким економічним станом нашої країни, недостатнім фінансуванням сфери освіти та науки з боку держави, застарілою матеріально-технічною базою більшості ВНЗ в країні, досить низьким рівнем володіння іноземними мовами як студентами, аспірантами, так і молодими науковцями та науково-педагогічними кадрами, проблемами корупції, та подолання бюрократичних перепон. Основоположним документом, що має стати ефективним та дієвим інструментом переходу української системи вищої освіти на європейські освітні стандарти залишається новий Закон України «Про вищу освіту». Дещо вже вдалося зробити, зусиллями Уряду, Міністерства освіти і науки, української дипломатії – з одного боку, та зусиллями керівництва і адміністрації безпосередньо українських вищих навчальних закладів, окремих, викладачів, співробітників, аспірантів і простих студентів. На сьогодні можемо констатувати той факт, що реформа системи освіти в нашій країні триває і вона неухильно рухається шляхом європейської інтеграції.

Список використаних джерел та літератури:

1. Основні засади розвитку вищої освіти України в контексті Болонського процесу / За ред. В. Г. Кременя. К.: 2008. – 147 с.
2. Січкаренко Г. Г. Трансформація вищої освіти в незалежній Україні: Монографія. – К.: Вид. центр КНЛУ, 2009. – 362 с.
3. Литвин, О. Болонський процес і наші державні стандарти / О. Литвин // Вища освіта України. – 2004. – № 3. – С. 42–44.
4. Згуровський М.З. Болонський процес: головні принципи та шляхи структурного реформування вищої освіти України. / М.З. Згуровський. – К.: НТУУ «КПІ», 2006. – 544 с.
5. Андрущенко В. Педагогічна освіта України в стратегії Болонського процесу: Бесіда з ректором педагогічного університету ім. М. Драгоманова В. Андрущенко / Вела М. Корюненко // Освіта України. – 2004. – № 13. – 17 лютого. – С. 4.
6. Вікторов В. Нові моделі управління освітою: [Процес перетворень у системі управління освітою України відповідно до вимог Болонського процесу] / В. Вікторов // Вища освіта України. – 2005. – № 2. – С. 66-71.
7. Данилишин М. Оболонювання: [Погляд на приєднання України до Болонського процесу: труднощі приєднання] / М. Данилишин // Всеукраїнська технічна газета. – 2005. – № 27 (7 липня). – С. 8-9.
8. Калінічева Г. І. Академічна мобільність як складова європейського простору вищої освіти / Г. І. Калінічева // Вища освіта України. – 2010. – Додаток 4, том 1(19) – Тематичний випуск Вища освіта України у контексті інтеграції до європейського освітнього простору – 576 с.
9. Болонський процес: тенденції, проблеми, перспективи / Укл. П.В. Бех, Ю.Л. Маліновський: за ред. академіка В.П. Андрущенка. – К.: НПУ імені М.П. Драгоманова, 2004. – 221 с.
10. Спільна декларація міністрів освіти Європи «Європейський простір у сфері вищої освіти». – Болонья, 19 червня 199 року [Електронний ресурс]. –

Режим доступу: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/994_525 – Назва з екрану. – Дата звернення: 27.03.2017.

11. Національна доктрина розвитку освіти. Затверджена Указом Президента України Л. Д. Кучмою від 17 квітня 2002 року № 347/2002 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/347/2002> – Назва з екрану. – Дата звернення: 1.10.2016.

12. Про проведення педагогічного експерименту з кредитно-модульної системи організації навчального процесу. Наказ МОН від 23.01.2004 р. № 48 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://old.mon.gov.ua/images/files/osvita/Evrointehraciya/mon_48.doc – Назва з екрану. – Дата звернення: 28.09.2016.

13. Про особливості впровадження кредитно-модульної системи організації навчального процесу. Наказ МОН від 20.10.2004 р. № 812 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://old.mon.gov.ua/images/files/osvita/Evrointehraciya/mon_812.doc – Назва з екрану. – Дата звернення: 28.09.2016.

14. Про впровадження кредитно-модульної системи організації навчального процесу. Наказ МОН від 30.12.2005 р. № 774 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://old.mon.gov.ua/images/files/osvita/Evrointehraciya/mon_774.doc – Назва з екрану. – Дата звернення: 28.09.2016.

15. Про запровадження у вищих навчальних закладах України Європейської кредитно-трансферної системи» Наказ МОН України від 16.10.2009 р. № 943 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://old.mon.gov.ua/images/files/osvita/Evrointehraciya/943.doc> – Назва з екрану. – Дата звернення: 28.09.2016.

16. Щодо запровадження Додатка до диплома Європейського зразка» Лист МОН від 10.06.10. № 1/9-409 [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

http://old.mon.gov.ua/images/files/osvita/Evrointehraciya/1_9_409.doc – Назва з екрану. – Дата звернення: 28.09.2016.

17. Програма дій щодо реалізації положень Болонської декларації в системі вищої освіти і науки України на 2004–2005 роки : Наказ Міністерства освіти і науки України № 49 від 23 січня 2004 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://osvita.ua/legislation/Vishya_osvita/3127/ – Назва з екрану. – Дата звернення: 28.09.2016.

18. Про затвердження Плану дій щодо забезпечення якості вищої освіти України та її інтеграції в європейське і світове освітнє співтовариство на період до 2010 року : Наказ Міністерства освіти і науки України № 612 від 13 липня 2007 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nmu.edu.ua/bolon11.php>. – Назва з екрану. – Дата звернення: 28.09.2016.

19. Аналітичний звіт Болонського Секретаріату – 2009: резюме і оціночний лист, що підготовлені на основі Національного звіту із запровадження положень Болонського процесу [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.mon.gov.ua/education/higher/bolpr/dosyag_2007_2009_ukr.doc – Назва з екрану. – Дата звернення: 28.09.2016.

20. Національний Темпус / Еразмус + офіс в Україні. Національна команда експертів з реформування вищої освіти [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.tempus.org.ua/uk/national-team-here/sklad-i-zavdanna.html> – Назва з екрану. – Дата звернення: 29.09.2016.

21. Моніторинг інтеграції української системи вищої освіти в Європейський простір вищої освіти та наукового дослідження: моніторинг. дослідж. : аналіт. звіт / Міжнарод. благод. Фонд «Міжнарод. Фонд дослідж. освіт. політики»; за заг. ред. Т.В. Фінікова, О.І. Шарова. – К.: Таксон, 2014. – 144 с.

22. Національний звіт України про впровадження положень Болонського процесу. 14 грудня 2006 року [Електронний ресурс]. – Режим

доступу: <http://timo.com.ua/node/615> – Назва з екрану. – Дата звернення: 03.04.2017.

23. Закон України Про вищу освіту (Відомості Верховної ради (ВВР), 2014, № 37-38, ст. 2004 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1556-18> – Назва з екрану. – Дата звернення: 03.04.2017.

24. Співаковський О. Шлях НАЗЯВО: крок уперед, два кроки назад? [Електронний ресурс] / О. Співаковський // Голос України. – Режим доступу: <http://www.golos.com.ua/article/271287> – Назва з екрану. – Дата звернення: 15.05.2017.

References:

1. KREMEN V. (ed) (2008). *Osnovni zasady rozvytku vyshhoyi osvity Ukrayiny v konteksti Bolonskogo procesu*. Kyiv.

2. SICHKARENKO G. G. (2009) *Transformaciya vyshhoyi osvityv nezalezhnij Ukrayini: Monografiya*. K.: Vyd. centr KNLU.

3. LYTVYN, O. (2004) Bolonskyj proces i nashi derzhavni standarty // *Vyshha osvita Ukrayiny*. № 3. P. 42–44.

4. ZGUROVSKIY, M.Z. (2006) *Bolonskyj proces: golovni pryncypy ta shlyaxy strukturnogo reformuvannya vyshhoyi osvity Ukrayiny*. – K.: NTUU «KPI».

5. ANDRUSCHENKO, V. (2004) Pedagogichna osvita Ukrayiny v strategiyi Bolonskogo procesu: Besida z rektorom pedagogichnogo universytetu im. M. Dragomanova V. Andrushhenkom. /*Osvita Ukrayiny*. № 13. 17 lyutogo. P. 4.

6. VIKTOROV, V. (2005) Novi modeli upravlinnya osvitoju: [Proces peretvoren u systemi upravlinnya osvitoju Ukrayiny vidpovidno do vymog Bolonskogo procesu] // *Vyshha osvita Ukrayiny*. № 2. P. 66–71.

7. DANYLYSHYN, M. (2005) Obolonyuvannya: [Poglyad na pryednannya Ukrayiny do Bolonskogo procesu: trudnoshhi pryednannya] // *Vseukrayinska texnichna gazeta*. № 27 (7 lyupnya). P. 8–9.

8. KALINICHEVA, G. I. (2010) Akademichna mobilnist yak skladova yevropejskogo prostoru vyshhoyi osvity // *Vyshha osvita Ukrayiny*. Dodatok 4, tom 1(19). Tematychnyj vypusk *Vyshha osvita Ukrayiny u konteksti integraciyi do yevropejskogo osvitnogo prostoru*.

9. ANDRUSHHENKO, V. (ed) (2004) *Bolonskyj proces: tendenciyi, problemy, perspektyvy*. K.: NPU imeni M.P. Dragomanova.

10. Spilna deklaraciya ministriv osvity Yevropy «Yevropejskyj prostir u sferi vyshhoyi osvity». Bolonya, 19 chervnya 199 roku. [Online]. Available from: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/994_525 (Accessed: 27.03.2017.)

11. Nacionalna doktryna rozvytku osvity. Zatverdzhena Ukazom Prezy`denta Ukrayiny L. D. Kuchmoyu vid 17 kvitnya 2002 roku № 347/2002 [Online]. Available from: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/347/2002> (Accessed: 1.10.2016.)

12. Pro provedennya pedagogichnogo eksperymentu z kredytno-modulnoyi systemy organizaciyi navchalnogo procesu. Nakaz MON vid 23.01.2004 r. № 48 [Online]. Available from: http://old.mon.gov.ua/images/files/osvita/Evrointehraciya/mon_48.doc (Accessed: 28.09.2016.)

13. Pro osoblyvosti vprovadzhennya kredytno-modulnoyi systemy organizaciyi navchal`nogo procesu. Nakaz MON vid 20.10.2004 r. № 812 [Online]. Available from: http://old.mon.gov.ua/images/files/osvita/Evrointehraciya/mon_812.doc (Accessed: 28.09.2016.)

14. Pro vprovadzhennya kredytno-modulnoyi systemy organizaciyi navchalnogo procesu. Nakaz MON vid 30.12.2005 r. № 774 [Online]. Available from: http://old.mon.gov.ua/images/files/osvita/Evrointehraciya/mon_774.doc (Accessed: 28.09.2016.)

15. Pro zaprovadzhennya u vyshhyx navchalnyx zakladax Ukrayiny Yevropejskoyi kredytno-transfernoyi sy`stemy» Nakaz MON Ukrayiny vid

16.10.2009 r. № 943 [Online]. Available from:
<http://old.mon.gov.ua/images/files/osvita/Evrointehraciya/943.doc> (Accessed:
28.09.2016.)

16. Shhodo zaprovadzhennya Dodatka do dy`ploma Yevropejskogo zrazka»
Lyst MON vid 10.06.10. № 1/9-409 [Online]. Available from:
http://old.mon.gov.ua/images/files/osvita/Evrointehraciya/1_9_409.doc (Accessed:
28.09.2016.)

17. Programa dij shhodo realizaciji polozhen Bolonskoyi deklaraciji v
systemi vyshhoyi osvity i nauky Ukrayiny na 2004–2005 roky : Nakaz Ministerstva
osvity i nauky Ukrayiny № 49 vid 23 sichnya 2004 r. [Online]. Available from:
http://osvita.ua/legislation/Vishya_osvita/3127/ (Accessed: 28.09.2016.)

18. Pro zatverdzhennya Planu dij shhodo zabezpechennya yakosti
vy`shhoyi osvity Ukrayiny ta yiyi integraciji v yevropejske i svitove osvitnye
spivtovarystvo na period do 2010 roku : Nakaz Ministerstva osvity i nauky Ukrayiny
№ 612 vid 13 lypnya 2007 r. [Online]. Available from:
<http://www.nmu.edu.ua/bolon11.php> (Accessed: 28.09.2016.)

19. Analitychnyj zvit Bolons`kogo Sekretariatu – 2009: rezyume i
ocinochnyj lyst, shho pidgotovleni na osnovi Nacionalnogo zvitu iz
zaprovadzhennya polozhen Bolons`kogo procesu [Online]. Available from: http://www.mon.gov.ua/education/higher/bolpr/dosyag_2007_2009_ukr.doc (Accessed:
28.09.2016.)

20. Nacionalnyj Tempus / Erasmus + ofis v Ukrayini. Nacionalna komanda
ekspertiv z reformuvannya vyshhoyi osvity [Online]. Available from:
<https://www.tempus.org.ua/uk/national-team-here/sklad-i-zavdanna.html> (Accessed:
28.09.2016.)

21. FILINKOVA, T.V. (ed.) *Monitoryng integraciji ukrayinskoyi systemy
vyshhoyi osvity v Yevropejskij prostir vyshhoyi osvity ta naukovogo doslidzhennya:
monitoryng. doslidzh. : analit. zvit / Mizhнарод. blagod. Fond «Mizhнарод. Fond
doslidzh. osvit. polityky»*. K. : Takson, 2014.

22. Nacionalnyj zvit Ukrayiny pro vprovadzhennya polozhen Bolonskogo procesu. 14 grudnya 2006 roku. [Online]. Available from: <http://timo.com.ua/node/615> (Accessed: 28.09.2016.)

23. Zakon Ukrayiny Pro vyshhu osvitu (Vidomosti Verxovnoyi rady (VVR), 2014, № 37-38, st. 2004. [Online]. Available from: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1556-18> (Accessed: 28.09.2016.)

24. SPIVAKOVSKIY, O. Shlyax NAZYaVO: krok upered, dva kroky nazad? // *Golos Ukrayiny*. [Online]. Available from: <http://www.golos.com.ua/article/271287> (Accessed: 15.05.2017.)

Evgen Khan,
PhD (history),
Junior Research Fellow of the Research Department
(history department)
of Taras Shevchenko National University of Kyiv

**THE BOLOGNA PROCESS ENGAGEMENT OF UKRAINE:
TWELVE YEARS TOWARDS THE EUROPEAN
EDUCATIONAL PROCESS**

Abstract. The integration and deepening cooperation with Europe within the scope of higher education remains essential for the European integrative aspirations of Ukraine. For years, our country has been a strategic partner of Europe. Since Ukraine gained its independence, the government kept on declaring ambitions to implement the European principles in all sectors of life. So does it concerning the sphere of higher education. In 2005 Ukraine signed the Bologna Declaration and therefore officially joined the Bologna process. To this end, Ukraine assumed obligations to partake in reforming the system of higher

education and to implement the European standards of education therein. For many years Ukraine was closely cooperating with European countries within the framework of science and education. Over twenty five years a series of international agreements have been signed between Ukraine and the countries of Europe, both at governmental level and that of the Ministries of Education. Moreover, a number of interdepartmental agreements have been signed at the academic level. May 19, 2017 marks the twentieth anniversary of the Bologna declaration accession of Ukraine. Twenty years of experience of Ukraine's participation in the Bologna process still generate interest and provoke discussions within the Ukrainian society, foremost in the academic world, as well as among students, professors, politicians, officials, analysts and experts. This article investigates the key elements of Ukraine's participation in the Bologna process. It as well covers the European-oriented reform of the higher education system for over ten years and analyses the efficacy and success thereof. The article emphasizes benefits and drawbacks of Ukraine's joining the Bologna process.

Key Words: The European Educational System, the Bologna Process, higher education.

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІСТОРІЇ ТА МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

УДК 930:94:323.1(410:71)

<http://doi.org/10.17721/2524-048X.2017.07.64-83>

Олег Машевський,

доктор історичних наук, професор,
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка

Мирослав Барабой,

студент-магістр,
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка

АНГЛО-КАНАДСЬКА ІСТОРІОГРАФІЯ ГЕНЕЗИ ФРАНКО- КАНАДСЬКОГО НАЦІОНАЛІЗМУ

Анотація. У статті досліджено англо-канадську історіографію генези франко-канадського націоналізму. Проаналізовано суть дискусії, яка виникла у середовищі англо-канадських істориків щодо завоювання Нової Франції (Квебеку) Великою Британією, як одну з головних причин появи франко-канадської проблеми. Зокрема, на противагу пробританській точці зору, яка розглядала це завоювання як таке, що принесло прогрес та блага мешканцям французької Канади, її опоненти вважали це завоювання трагедією для франко-канадців. Особливо звертається увага на зміну історіографічних парадигм після Другої світової війни, коли навіть пробританська історіографія змушена була змінити своє ставлення до завоювання Канади Великою Британією, визнавши його негативні наслідки для франко-канадців. Значну увагу приділено відображенню англо-канадською історіографією питання повстання 1837-1838 рр. у Квебеці, як одному з перших радикальних виявів

франко-канадського націоналізму. Розкрито основні підходи в англо-канадській історіографії щодо представників радикальної та ліберальної течій франко-канадського націоналізму (А. Бурасси, Л. Гру, Ж. П. Тардивеля, О. Мерс'є), які сприяли інституалізації та політизації франко-канадського націоналізму. У статті також з'ясовано позиції англо-канадської історіографії щодо генези «Тихої революції» у Квебеці, як найвищого вираження франко-канадського націоналізму.

Ключові слова: націоналізм, Квебек, франко-канадці, англо-канадська історіографія, «Тиха революція».

Англо-канадська історіографія франко-канадського націоналізму була основоположником широкого вивчення цієї проблеми. Актуальним питанням цього напрямку історіографії була і залишається проблема коріння франко-канадського національного питання, адже вивчення цього аспекту дає змогу краще зрозуміти ті процеси, які відбувалися у ХІХ, і особливо у 60-х рр. ХХ ст. З приводу цього питання в середовищі істориків відбувалася досить жвава дискусія. Ця дискусія з самого початку була пов'язана із проблемою завоювання колонії Франції Нової Франції (Квебеку) Великою Британією, яка перейшла до останньої за підсумками Семилітньої війни 1756–1763 рр.

Проанглійська точка зору на проблему завоювання Нової Франції Великою Британією була викладена в канадській історіографії ще в ХІХ ст. істориком Ф. Паркменом. На його думку, Франція не могла дати канадцям всіх тих благ, які принесли з собою англійці – раціональну, організовану свободу, а також прогрес, матеріальне зростання, духовні цінності, а тому англійське завоювання поклало в Канаді «початок нового життя» [1, с. 24].

Ця концепція свого найбільшого розвитку набула в працях А. Берта, який опублікував в 30-х роках ХХ ст. низку робіт з історії Британської колоніальної імперії, зокрема працю про початковий період англійського правління в Канаді. А. Берт вважав, що в «інтересах Британської імперії і Канади канадців потрібно було завоювати, і вони були завойовані» [2, с. 54-56]. Це було «однією

з найблисучіших перемог англійської армії», «але ще більш почесною і прекрасною була моральна перемога» над населенням країни, яке, на думку А. Берта, добровільно і з радістю прийняло нових колонізаторів. У Канаді, зазначав він, запанувала «прекрасна гармонія між завойованими і завойовниками», одна з причин якої полягала в бажанні канадців насолодитися «благами свободи, процвітання та миру». Ця концепція А. Берта з деякими модифікаціями стала домінуючою в англо-канадській історіографії. Її дотримувався, наприклад, Д. Крейтон. Англійське завоювання, як він вважав, залучило до Канади нові комерційні сили, хоча одночасно зумовило проблему асиміляції франко-канадців [3, с. 22].

Одним з перших англо-канадських істориків, хто дослідив франко-канадську проблему на етапі її зародження був канадський історик, соціолог-марксист, директор Центру марксистських досліджень у Торонто Стенлі Брео-Райерсон. Цінність його праць, зокрема «Заснування Канади. Канада з найдавніших часів до 1815 року», а також низки статей у тому, що він намагався порівняти формування франко-канадців та англо-канадців як націй, враховуючи культурні та історичні особливості [4, с. 156-159]. Стенлі Райерсон зазначав, що, всупереч твердженням деяких істориків, завоювання Канади Великою Британією аж ніяк не переслідувало цілей «поширення політичних свобод» на жителів Канади. Деякі демократичні права, отримані канадцами після встановлення англійського панування в Канаді, стали результатом безперервної та наполегливої боротьби канадського народу [5, с. 199].

Проблема завоювання англійцями французької Канади була висвітлена у працях англо-канадського історика так званої лаврентійської школи Дональда Крейтона [3]. Автор розглядав цю проблему як протистояння прогресивних англійців та економічно та соціально відсталих квебекців. Ця теза в цілому, заснована на позиціях колоніалізму, була домінуючою для представників оубільшості англо-канадських істориків.

Схожій точки зору дотримувався відомий історик, професор і завідувач кафедри історії та політичної економіки в університеті Альберта (1913-1930) Альфред Лерой Берт, який вважав, що англійці разом із своїм завоюванням надали франко-канадцям і блага, які вони не змогли б самі створити [2].

Дещо протилежну точку зору в англо-канадській історіографії на проблему франко-канадців мав історик, професор Університету Оттави Хью Мейсон Вейд, який визнавав негативні наслідки завоювання Канади англійцями, однак все ж не вважав їх критичними [6].

Після Другої світової війни англо-канадські історики переглянули деякі свої твердження, адже вже не могли беззастережно виправдовувати британський колоніальний режим. Зокрема, один з визнаних авторитетів з національного питання в Канаді, історик М. Вейд був змушений відзначити деякі негативні наслідки британського завоювання, серед яких він виокремив те, що з переходом Канади до володінь англійців, франко-канадці остаточно стали відірваними від своєї батьківщини – Франції, і це зумовило в них почуття того, що вони немов би покинуті, а також те, що англійці з самого початку завоювання ставились до франкомовного населення Канади як до населення, що стоїть значно нижче за соціально-економічним та культурним розвитком, ніж англійці, що згодом, на його думку, і породило беззастережну політику асиміляції франко-канадців [6, с. 47-51].

Відомий історик А. Лауер вважав англійське завоювання «різновидом рабства» [7, с. 67] і тим самим майже повністю розходився у своїх думках з А.Бертом та його школою. У свою чергу, деякі франко-канадські історики, як М. Трудель, виступаючи прихильниками профедералістської точки зору, у своїх працях навіть вихваляли британську військову окупацію Канади [1, с. 25].

Важливе місце у працях англо-канадських істориків посідало питання причин повстання 1837-1838 рр. у Квебеці. Частина істориків наголошувала на економічних мотивах, інші на національних. Економічні мотиви повстання нині розглядаються і частиною англомовної канадської історіографії, однак

суперечності феодальних порядків та капіталізму тут вважаються головними причинами. «Аграрна криза, особливо гостра в Нижній Канаді, де перенаселеність та виснаження ґрунту зумовило зниження виробництва пшениці для експортного ринку змусило фермерів через економічні негаразди стати більш налаштованими до революційних виступів» [8, с. 146] – таке виправдання повстанню зустрічається в сучасній канадській історіографії. Значного поширення в історіографії набула точка зору, що повстання франко-канадців було спричинено недосконалою колоніальною політикою Великої Британії. Зокрема, автори 22-томної історії Канади вважали, що «в походженні кризи 1837 року форма правління відіграла важливу роль, але справжньою причиною невдоволення в цій сфері була не форма правління, а та манера, за якою це управління відбувалось» [9, с. 485].

Частина дослідників намагаються розглядати значно ширше повстання в Квебеці 1837-1838 рр. пов'язуючи його із світовими революційними процесами в той період. Зокрема, канадський історик М. Кросс зазначав: «Повстання в канадських провінціях можна цілком розглядати як визвольну боротьбу, адже воно було частиною хвилі визвольної революції, яка охопила увесь західний світ в той період. Від повстання декабристів 1825 р. в Росії та революцій 1830 р. в Західній та Центральній Європі до чартиського руху в Англії та революції 1848 р. Європі – усюди народ виступав проти згасаючої автократії, за свободу. Чому Канада повинна уникнути впливу цих визвольних рухів та чому канадське повстання оцінюють так негативно та спрощено? Співставлення канадського повстання з європейськими аналогами ставить його в єдиний контекст світового історичного процесу...» [1, с. 368].

Крім питання завоювання Нової Франції Великою Британією та причин повстання 1837-1838 рр., значна частина представників англо-канадської історіографії приділяє увагу аналізу поглядів представників радикальної та ліберальної течії франко-канадського націоналізму. Зокрема професор Торонтського університету А. Сільвер у праці «Франко-канадська ідея

конфедерації, 1864-1900» досліджує питання самовизначення Квебеку другої половини XIX ст. в контексті поглядів на це франко-канадських діячів. Автор детально зупинилася на аналізі ідеології Анрі Бурасси, яка ґрунтувалася, на мирному вирішенні франко-канадського питання. З цією метою він висунув концепцію «канадіанізму». Суть цієї концепції, на думку А. Сільвер, полягала у вироблені механізму рівноправного співіснування двох націй – франко-канадців та англо-канадців. Конфедерація ним розглядалася, насамперед, як рівноправний договір між цими двома народами, який мав забезпечити рівні права на мову, релігію, культуру [10, с. 193].

При розгляді питання основ націоналізму та особливостей еволюції міжнаціональних відносин в Канаді важливою для розгляду є робота професора теології університету Торонто Г. Баума «Націоналізм, релігія, етика» [11]. У ній автор детально зупинився на характеристиці поглядів представника радикальної течії франко-канадського сепаратизму та ідеолога квебекського сепаратизму абата Ліонеля Гру. Г. Баум підкреслив, що погляди Л. Гру містили не лише гасла незалежності Квебеку, але і зазначив, що чимало дослідників безпосередньо зараховують Ліонеля Гру до расистів та шовіністів [11, с. 97]. Сама ж ідеологія квебекського сепаратизму викладена Л. Гру так само вплинула на характер «тихої революції» 1960-х рр. в Квебеці, яка відзначилася не лише мирними реформами, але і серією терористичних актів, які були влаштовані Фронтом звільнення Квебеку, що в свою чергу були спрямовані на відокремлення Квебеку.

Частина істориків, як М. Вейд також не виправдовують такі погляди Л. Гру, однак пояснюють це відповіддю на ті утиски та дискримінацію, яку зазнавали франко-канадці від англійців: «Засудження англійцями французів як нероб і зрадників створили благодатний ґрунт для розвитку франко-канадського сепаратизму. Цей рух був на чолі з расистськими і націоналістичними однодумцями історика та абата Ліонеля Гру» [12, с. 167].

Спеціальним дослідженням поглядів Ліонеля Гру є праця професора теології університету Макгілла Н. Корнета «Роль релігії в національній думці Ліонеля Гру» [12]. На думку автора, саме клерикальний характер радикальної течії франко-канадського націоналізму є однією з її особливостей.

Дослідженню національних відносин у Квебеці присвячена праця професора історії університету МакМастера (провінція Онтаріо) Х. Нельса «Мистецтво національно-державного будівництва: Блиск та видовища трьохсотріччя Квебеку». Зокрема, автор зупинився на такому питанні як ідеї сепаратизму Жюль-Поля Тардивеля. Автор спростував деякі стереотипи щодо Жюль-Поля Тардивеля, зокрема те, що він начебто відкидав будь-яку ідею автономії, але насправді перехідним етапом до відокремлення Квебеку на думку Жюль-Поля Тардивеля мала бути автономія [13, с. 124]. Автор зазначав, що його погляди еволюціонували від ідеї культурної ізоляції Квебеку задля збереження мови та культури до ідеї незалежності через автономію. Причому ця зміна поглядів відбулася після подій пов'язаних з придушенням повстання франкомовних метисів (тобто нащадків індіанців та франко-канадців) у провінції Саскачеван під керівництвом Л. Ріеля у 1885 році. Жюль-Поль Тардивель тоді починав відходити від позицій культурної ізоляції і висунув нове гасло – повна незалежність Квебеку. Набуття незалежності для Квебеку, на думку Жюль-Поля Тардивеля, є процесом складним. Хоча вона була його кінцевою метою, але до того, як її отримати, Квебек спочатку мав через активну участь франко-канадців у політиці домогтися політичної автономії для Квебеку [13, с. 124].

У статті квебекського історика, співробітника Національних зборів Квебеку Г. Галлікана «Кар'єра Анрі Бурасси в Законодавчих Зборах Квебеку» автор дослідив не лише ідеологію А. Бурасси, але і еволюцію його політичних поглядів та його роль у захисті прав франко-канадського населення Канади [14]. Одним із головних пріоритетів діяльності А. Бурасси була боротьба за рівні права франко-канадців з англо-канадськими. Відомі його багаторазові

виступи у парламенті Квебеку, в яких він захищав не лише французьку мову та католицьку віру, а і виступав за покращення рівня життя. Зокрема, в одній своїй промові він, критикуючи уряд, вимагав підвищення заробітної плати жінкам-вчителям у початкових школах Квебеку [14, с. 24].

Феномен квебекського сепаратизму досліджується у статті «Коріння франко-канадського націоналізму та сепаратистський рух Квебеку» ванкуверського історика І. Роббінс-Лараві [15]. Автор особливо зупинився на передумовах «тихої революції» в Квебеці, якими він вважає кризу конскрипції (примусового призову до армії) під час Другої світової війни та режим М. Дюплессі у Квебеці. Автор вважає, що франко-канадці не були противниками війни як такої, а виступали лише проти участі канадських солдат в іноземних походах, тобто в Європі, Азії, Африці. Крім того, як вже зазначалося, криза конскрипції мала опосередкований вплив і на саму «Тиху революцію», оскільки на фоні кризи змінились політичні погляди франко-канадців і до влади на наступні 15 років прийшов Національний союз на чолі з Морісом Дюплессі, режим якого сприяв поглибленню соціально-економічної та політичної кризи в Квебеці. Позиція франко-канадців подібно до Першої світової війни була чіткою та зрозумілою. Не виступаючи проти участі у війні як такої, вони виступали за участь франко-канадців у війні лише на рідній землі. Для пропаганди цих ідей була створена Ліга захисту Канади, яка навчала юнаків стрільби для захисту Канади вдома [15, с. 12]. Сама назва цієї організації підкреслювала, що діяльність Ліги направлена на захист Канади в цілому, а не окремо Квебеку, що мало засвідчити відданість франко-канадців Канаді як батьківщині.

Важливими є праці англо-канадської історіографії присвячені аналізу франко-канадського націоналізму в період Великої депресії. Зокрема, дослідник Рамсей Кук у праці «Споглядаючи Квебек: Вибрані есе» зазначає, що особливістю франко-канадського питання в цей час було також й те, в Квебеці з новою силою поширилися радикальні націоналістичні рухи, в тому числі із

сепаратистськими гаслами. Особливо активізував свою діяльність Ліонель Гру. Якщо до кінця 20-х – початку 30-х рр. його заклики до відокремлення Квебеку були на задньому плані, то з початком світової економічної кризи чимало франко-канадців дійсно побачили слабкість Конфедерації, та можливість її розпаду [16, с. 119].

Для англо-канадської історіографії у 1970-1990-ті рр. було характерним зосередження на дещо маловивчених аспектах франко-канадського націоналізму, наприклад, щодо впливу фашизму на Квебек в кінці 1920-х – у 1930-ті рр. на фоні Великої депресії.

Одна з таких праць була написана Філіппо Сальваторе під назвою «Фашизм та італійці в Монреалі» присвячена аналізу впливу фашизму на Монреаль та на квебекське національне питання в цілому. Автор говорить про значний вплив фашистської ідеології на франко-канадське суспільство, зазначаючи, що для «франко-канадців Муссоліні в ті часи був найвеличнішим державним керівником, який коли-небудь жив» [17, с. 30]. Сам Л. Гру в цей час здійснив свою подорож до Європи, зокрема до Риму.

Ще одна робота що стосується цього питання – це стаття «Ідеологія Квебекської партії: спадщина Абата Л. Гру» Й. Берга, який дослідивши питання фашизму в Квебеці у 1920-х – 1970-х рр. дійшов висновків, що це в певній мірі мало вплив на радикальну течію франко-канадського націоналізму, зокрема під впливом фашистської ідеології з'явилися вияви антисемітизму (наприклад, в працях Ліонеля Гру) [18, с. 4].

Англо-канадська історіографія акцентувала увагу не лише на негативних наслідках економічної кризи 1929-1933 рр., але і на деяких позитивних моментах. Позитивні наслідки «Великої депресії» для франко-канадців були, насамперед, у демографічному плані. Наприклад, дослідники Д. Дікінсон, Б. Янг (Університет МакГілла, Монреаль) зазначають, що в період «Великої депресії» значно зменшилась традиційна міграція франкофонів Канади до США через нові обмеження для іммігрантів, які почали діяти в період кризи.

Зменшилась й імміграція іноземців до Квебеку та Канади в цілому в період «Великої депресії» через так само більш суворіше законодавство [19, с. 272].

Праця С. Лорті «Моріс Дюплессі та провінція Квебек» (перекладена українською мовою), є досить цінною, адже праця написана на основі важливих архівних матеріалів, переважна частина з яких, доступна лише в Канаді [20]. В праці дається вичерпна характеристика другої каденції М. Дюплессі на посаді прем'єр-міністра Квебеку, хоча практично не висвітлюється його перша каденція. На відміну від багатьох дослідників, схильних бачити в періоді перебування М. Дюплессі при владі лише негативні риси, С. Лорті відзначає, що при Дюплессі Квебек мав один за одним п'ятнадцять збалансованих бюджетів і кілька разів проводилося зниження податків...його наступники ліберали отримали надійну фінансову базу для підтримки своїх громадян [20, с. 2].

Особливо багато уваги автор приділив у праці кризі режиму М. Дюплессі, підкресливши, що саме телебачення було головним опозиційним рупором режимові. Саме це і було слабким місцем режиму М. Дюплессі. Якщо більшість книг, радіопередач та газет проходила цензурування, то телебачення було вільним. У Квебеці на той час був один канал, але він перебував під контролем не провінційного уряду, а федеральної Канадської телерадіомовної корпорації – Сі-Бі-Сі [20, с. 32]. Сам М. Дюплессі не бачив загрозу в телебаченні і ніколи не виступав на ньому, коли його запрошували. В той же час, саме на цьому каналі опозиція в другій половині 1950-х рр. почала активно пропагувати свої реформістські ідеї, що мало важливе значення, адже фактично таким чином вона підготувала суспільство до майбутніх змін. Однак, найяскравішим індикатором кризи режиму М. Дюплессі стало те, що вже у другій половині 1950-х рр. саме духовенство, яке було опорою М. Дюплессі, почало виражати свій протест. Так, єпископ Жерар-Марі Кодер опублікував у 1959 році листа до виборців свого округу, де зазначав, що керівництво уряду несе безпосередню відповідальність за неналежне управління державою [20, с. 32]. І все ж,

опозиційні рухи в Квебеці за життя М. Дюплессі не встигли перетворитись на потужну і організовану силу.

Праця викладача Університету Оттави, М.Д. Бехілса «Прелюдія до тихої революції в Квебеці: лібералізм проти неонаціоналізму, 1945-60» є, напевно, єдиною працею англо-канадської історіографії, в якій здійснена спроба глибоко дослідити передумови «тихої революції». Однак хронологічно праця охоплює період з 1945 по 1960 рр., що унеможлиблює аналіз тих процесів, які були трохи раніше, однак які мали безпосередній вплив на «тиху революцію». Зокрема, мова йде про реформи уряду А. Годбу (1939 – 1944), які можна цілком назвати попередниками реформ самої «тихої революції». Недоліками праці є також те, що практично не приділяється уваги реформам уряду П. Сове, наступника М. Дюплессі. Проте, безперечно, у роботі ґрунтовно досліджено вплив самого режиму М. Дюплессі на «тиху революцію», а також вплив на неї католицької церкви. Зокрема, автор підкреслює, що саме католицька церква гальмувала розвиток Квебеку, що врешті лише наблизило необхідність проведення реформ в період «тихої революції» [21].

Економічні причини «Тихої революції» досліджуються в монографії завідувача кафедри історії в університеті Оттави (1977-1980 рр.), ректора Йоркського університету (1992-1997 рр.) М. С. Трофіменкофф «Сон нації: соціальна та інтелектуальна історія Квебеку». Праця є досить цінною, адже це одне з перших досліджень в якому піднімаються питання ідеології представників франко-канадського націоналізму [22]. Автор чітко розділяє франко-канадський націоналізм на радикальну та ліберальні течії. У праці проаналізовано вплив католицької церкви на франко-канадське суспільство і на саму «тиху революцію». Проникнення католицької церкви в економічне життя Квебеку стало ще однією передумовою «тихої революції», адже вкрай консервативний вплив церкви на економічне життя було однією з причин відставання цієї провінції від інших [22, с. 244]. Про посилення католицької церкви в економіці Квебеку свідчить і той факт, що різні католицькі організації

в період економічної кризи 1929-1933 рр. намагалися запропонувати свій план виходу з кризи, вбачаючи причиною кризи в Квебеці засилля монополістів, особливо англо-канадського чи американського походження. Такою організацією зокрема була єзуїтська «Еколь сосіаль популар». Саме вона видала свою програму під назвою «За соціальне оновлення Канади». На думку М. С. Трофіменкоф, ця програма мала стати альтернативою соціалізму [22, с. 244]. В ній йшлося про енергійну війну проти трестів та про необхідність сільськогосподарських реформ. Але, по суті, це ніяк не вирішувало проблему економічної відсталості Квебеку, а лише доводило необхідність пришвидшити проведення реформ.

У праці П. Діркса «Провал Аксьйон Ліберале Націонале» [23], яка в більшій мірі присвячена діяльності цієї націоналістичної партії Квебеку, але містить багато інформації щодо впливу ідей цієї партії на Національний союз, а також, що ще важливіше, вплив одного з ідеологів франко-канадського радикального націоналізму Л. Гру на політичні погляди М. Дюплессі. Насамперед, автор фактично погоджувався з наведеною вище думкою, що програма «Еколь сосіаль популар» під назвою «Програма соціальної реконструкції» мала на меті повернення до традиційного укладу життя франко-канадців, шляхом реформування сфери фінансів, сільського господарства, що в умовах ХХ ст. означало лише подальше поглиблення відставання Квебеку. Програма також пропонувала відійти від догматів англійсько-американського католицизму і повернутися до традиційного для Квебеку європейського католицизму [23, с. 35].

Важливою працею про вплив католицької церкви на франко-канадське суспільство і на «тиху революцію» є стаття П. Наганта «Релігійна історична довідка про Квебек» [24]. У ній, зокрема, автор дійшов до висновків, що соціальна-економічна та політична відсталість Квебеку перед «тихою революцією» була спричинена домінуванням церкви у всіх сферах життя в Квебеці, а суттєве зменшення впливу церкви, зокрема на освіту, медицину,

шлюби стало одними із головних реформ «тихої революції». Автор підкреслює, що в 1940-1950-ті рр. засилля церкви в Квебеці досягло свого апогею. Церква контролювала практично все, що посилювало відсталість провінції, адже «більше 50000 представників духовенства зробили за свій обов'язок контролювати майже кожен аспект повсякденного життя... Церква володіла друкованими ЗМІ. Навіть популярні співаки і музиканти часто зазнавали труднощів запуску своєї кар'єри, якщо вони не були згодні з церквою» [24, с. 1]. Уряд, разом із церквою, намагалися зберегти традиційний сільськогосподарський лад франко-канадців. Католицька церква також за підтримки М. Дюплессі активно стимулювала багатодітність. П. Нагант зазначав, що «якщо жінка не мала дітей або зупинила народження дітей, вона часто була предметом презирства. Навіть якщо ризик для здоров'я був високий, жінки повинні були народжувати дітей з кожним роком; багато жінок загинули в результаті цієї практики. Не було незвично бачити сімей з 15-20, навіть 25 дітьми» [24, с. 2-3].

Передумови «Тихої революції» у Квебеці досліджувались також вже згадуваним істориком С. Б. Райерсоном у праці «Французька Канада: навчання в канадській демократії». Праця є важливою насамперед тому, що в ній на відміну від багатьох інших праць значна увага приділяється реформам уряду А. Годбу (1939-1944 рр.), який своїми реформами став попередником «Тихої революції» за 20 років до її початку. Фактично, саме намагання А. Годбу подолати відсталість Квебеку радикальними реформами в подальшому надихнула ідеологів «Тихої революції» на важливі зміни [25].

Окремі англо-канадські історики звертають увагу і на причини приходу М. Дюплессі до влади. Дослідник, співробітник Університету Британської Колумбії (м. Ванкувер) Роберт Босвелл у праці «Канада і Квебек: одна країна дві історії» зазначив: «Моріс Дюплессі виявився блискучим політичним лідером і першокласним парламентарем. Використовуючи свої значні політичні та ораторські навички, він розділив і дискредитував провінційний ліберальний

уряд... Об'єднанні консерватори, ліберали-дисиденти, і націоналісти об'єдналися в організації під назвою Національний союз... Потім, прийшовши до влади, він позбувся інакомислячих лібералів та інакомислячих націоналістів» [26, с. 71]. Фактично, як стверджує цей дослідник, приходу М. Дюплессі до влади сприяло й те, що він зумів вдало скористатися політичною суперечкою, яка існувала в першій половині 1930-х рр. і в самій Ліберальній партії.

Праця Р. Джонса «Моріс Дюплессі та Об'єднана національна адміністрація» цілком присвячена політиці його першої та другої каденції [27]. Незважаючи на незначний обсяг праці у ній досить вичерпно розкрито низку важливих питань політики М. Дюплессі, зокрема, причини поразки М. Дюплессі на виборах 1939 року. Автор також звернув увагу на критику М. Дюплессі політики уряду А. Годбу щодо відносин з Оттавою. Зокрема, М. Дюплессі був не вдоволений поступками у сфері соціального забезпечення, вважаючи це порушенням автономних прав. Захист автономних прав Квебеку став основною ідеєю М. Дюплессі, як і квебекського питання (на відміну від франко-канадського питання, де основою було захист мовних, релігійних та культурних прав франко-канадців). Врешті, політичний статус Квебеку буде одним із головних питань «Тихої революції». Автор звертає увагу, що значний вплив на ідеї М. Дюплессі мали ідеї вже згадуваної організації «Еколь сосіаль популер» Автори програми зазначали, що їхнє «завдання – принципове відновлення сільського виробництва на основі сімейного типу сільського господарства і кооперативів» [27, с. 4]. Згодом, значна частина прибічників цієї організації увійшла до «Національного союзу» Морріса Дюплессі, а консервативні ідеї, пов'язані з акцентуванням уваги на сільському господарстві були взяті ним на озброєння.

Отже, англо-канадська історіографія щодо питання генези франко-канадського націоналізму є досить поміркованою та різноплановою в оцінках. Переважає думка, що завоювання Канади Великою Британією принесло

франко-канадцям ті блага, прогрес, матеріальне зростання, духовні цінності, які французи не змогли б самотужки забезпечити. В той же час, така позиція поклала початок дискусії, в якій частина дослідників розглядали це завоювання як «різновид рабства». Щодо питання передумов «Тихої революції», то частина дослідників передусім розглядають соціально-економічні причини (М. С. Трофіменкоф), інші зазначають що саме католицька церква гальмувала розвиток Квебеку, що зумовило «Тиху революцію» (П. Нагант). Інші зосереджуються на безпосередньому впливу реформ А. Годбу, який намагався вирішити відсталість Квебеку радикальними реформами, що в подальшому надихнуло ідеологів «Тихої революції» на важливі зміни (С. Б. Райерсон).

Список використаних джерел та літератури:

1. Тишков В. А. Освободительное движение в колониальной Канаде / В. А. Тишков. – М.: Наука, 1978. – 384 с.
2. Burt A. L. The Old Province of Quebec / A.Burt. – Toronto: McGlelland and Stewart Limited, 1968. – 255 p.
3. Creighton D. The Empire of St. Lawrence /D. Creighton. – Toronto: University of Toronto Press, Scholarly Publishing Division, 2002. – 441 p.
4. Райерсон С. Б. Формирование двух наций в Канаде в течение XVIII-XX веков / С. Б. Райерсон // Вопросы истории. – 1964. – № 12. – С. 156–159.
5. Райерсон С. Б. Основание Канады. Канада с древнейших времен до 1815 г. / С. Б. Райерсон. – М.: Наука, 1963. – 350 с.
6. Wade M. The French Canadians. 1760-1945 /M.Wade. – Toronto. – 192 p.
7. Lower A. R. M. Colony to Nation: A History of Canada /A.Lower. – Toronto: Longmans, Green & Company, 1946.– 600 p.
8. Riendeau R. A. Brief History of Canada, Second Edition /R. Riendeau. – New York: Facts On File Inc., 2007. – 444 p.

9. Shortt A., Arthur G. Canada and its provinces; a history of the Canadian people and their institutions /A.Shortt, G.Arthur. – Toronto: Glasgow, Brook and company, 1914. – 372 p.
10. Silver A. I. The French-Canadian Idea of Confederation, 1864-1900 /A.Silver. – Toronto: University of Toronto Press, 1997. – 288 p.
11. Baum G. Nationalism, Religion, and Ethics / G.Baum. – Montreal: McGill-Queen`s University Press, 2001. – 165 p.
12. Cornett N. F. The Role of Religion in Lionel Groulx's Nationalist Thought / N.Cornett. – Montreal: McGill University Press, 2002. – 429 p.
13. Nelles H. V. The Art of Nation-Building: Pageantry and Spectacle at Quebec's Tercentenary / H.Nelles. – Toronto: University of Toronto Press Incorporated, 2000. – 397 p.
14. Gallichan G. Henri Bourassa`s Career in the Quebec Legislative Assembly. Canadian Parliamentary Review. [Electronic Resource] Autumn 1996. Mode of Access: http://www.revparl.ca/19/3/19n3_96e_Gallichan.pdf – Title from the Screen. – Accessed: 30th April 2017.
15. Robbins-Larrivee I. The roots of French Canadian nationalism and the Quebec separatist movement /I. Robbins-Larrivee // The Concord Review. – 2013. – 24 (2). – P. 95–131.
16. Cook R. Watching Quebec: Selected Essays / R.Cook. – Montreal: McGill-Queen`s University Press, 2005. – 255 p.
17. Salvatore F. Fascism and the Italians of Montreal: An Oral History, 1922-1945 / F. Salvatore. – Toronto: Guernica Editions, 1998. – 224 p.
18. Berg J. The Ideology of the Parti Quebecois: The Heritage of Abbe Groulx / J. Berg. // Executive Intelligence Review. – October 4, 1977. – №. 4. – P. 1–6.
19. Dickinson J. A., Young B. A. Short History of Quebec / J.Dickinson, B.Young. – Montreal: McGill-Queen`s University Press, 2008. – 431 p.

20. Лорті С. Моріс Дюплессі і провінція Квебек / С. Лорті. – Оттава: Група міжнародного співробітництва, 2001. – 95 с.
21. Behiels M. D. Prelude to Quebec's Quiet Revolution: Liberalism vs Neo-Nationalism, 1945-60 / M. Behiels. – Kingston, Montreal: McGill-Queen's Press, 1985. – 400 p.
22. Trofimenkoff M. S. The Dream of Nation: A Social and Intellectual History of Quebec /M.Trofimenkoff. – Montreal: McGill-Queen's Press, 2002. – 344 p.
23. Dirks P. The Failure of L'Action Liberale Nationale / P.Dirks. – Montreal: McGill-Queen`s University Press, 1991. – 216 p.
24. Nagant P. The Religious Historical Background of Quebec / P.Nagant // Canadian Conference of Mennonite Brethren Churches. – 2010. – P.1–3.
25. Ryerson S. B. French Canada: A Study in Canadian Democracy /S.Ryerson. – Toronto: Progress Books, 1980. – 254 p.
26. Bothwell R. Canada and Quebec: One Country, Two Histories / R.Bothwell. – Vancouver: UBC Press, 1995. – 279 p.
27. Jones R. Duplessis and the Union National Administration / R.Jones // Historical Booklet – 2000. – №. 35.– P. 1–19.

References:

1. TISHKOV, V. A. (1978) *Osvoboditel'noye dvizheniye v kolonial'noy Kanade*. M.: Nauka.
2. BURT, A. L. (1968) *The Old Province of Quebec*. Toronro: McGlelland and Stewart Limited.
3. CREIGHTON, D. (2002) *The Empire of St. Lawrence*. Toronto: University of Toronto Press, Scholarly Publishing Division
4. RAYYERSON, S. B. (1964) Formirovaniye dvukh natsiy v Kanade v techeniye XVIII-XX vekov. *Voprosy istorii*. 12. P. 156–159.

5. RAYYERSON, S. B. (1963) *Osnovaniye Kanady. Kanada s drevneyshikh vremen do 1815 g.* M.: Nauka.
6. WADE, M. (1946) *The French Canadians. 1760-1945.* Toronto.
7. LOWER, A. R.M. (1946) *Colony to Nation: A History of Canada.* Toronto: Longmans, Green & Company.
8. RIENDEAU, R. A. (2007) *Brief History of Canada, Second Edition.* New York: Facts On File Inc.
9. SHORTT, A., ARTHUR, G. (1914) *Canada and its provinces; a history of the Canadian people and their institutions.* Toronto: Glasgow, Brook and company.
10. SILVER, A. I. (1997) *The French-Canadian Idea of Confederation, 1864-1900.* Toronto: University of Toronto Press.
11. BAUM, G. (2001) *Nationalism, Religion, and Ethics.* Montreal: McGill-Queen`s University Press.
12. CORNETT, N. F. (2002) *The Role of Religion in Lionel Groulx's Nationalist Thought.* Montreal: McGill University Press.
13. NELLES, H. V. (2000) *The Art of Nation-Building: Pageantry and Spectacle at Quebec's Tercentenary.* Toronto: University of Toronto Press Incorporated.
14. GALLICHAN, G. (1996) Henri Bourassa`s Career in the Quebec Legislative Assembly. *Canadian Parliamentary Review.* [Online] Autumn 1996. Available from: http://www.revparl.ca/19/3/19n3_96e_Gallichan.pdf [Accessed: 30th April 2017].
15. ROBBINS-LARRIVEE, I. (2013) The roots of French Canadian nationalism and the Quebec separatist movement. *The Concord Review.* 24 (2). P. 95–131.
16. COOK, R. (2005) *Watching Quebec: Selected Essays.* Montreal: McGill-Queen`s University Press.

17. SALVATORE, F. (1998) *Fascism and the Italians of Montreal: An Oral History, 1922-1945*. Toronto: Guernica Editions.
18. BERG, J. (1977) The Ideology Of The Parti Quebecois: The Heritage Of Abbe Groulx. *Executive Intelligence Review*. 4, October 4.
19. DICKINSON, J. A., YOUNG B. A. (2008) *Short History of Quebec*. Montreal: McGill-Queen`s University Press.
20. LORTÍ, S. (2001) *Morís Dyuplessí í províntsiya Kvebek*. Ottawa: Grupa mízhnarodnogo spívrobítnitstva.
21. BEHIELS, M. D. (1985) *Prelude to Quebec's Quiet Revolution: Liberalism vs Neo-Nationalism, 1945-60*. Kingston, Montreal: McGill-Queen's Press.
22. TROFIMENKOFF, M. S. (2002) *The Dream of Nation: A Social and Intellectual History of Quebec*. Montreal: McGill-Queen's Press.
23. DIRKS P. (1991) *The Failure of L'Action Liberale Nationale*. Montreal: McGill-Queen`s University Press.
24. NAGANT, P. (2010) *The Religious Historical Background of Quebec*. Canadian Conference of Mennonite Brethren Churches. P. 1-3.
25. RYERSON S. B. (1980) *French Canada: A Study in Canadian Democracy*. Toronto: Progress Books.
26. BOTHWELL, R. (1995) *Canada and Quebec: One Country, Two Histories*. Vancouver: UBC Press.
27. JONES, R. (2000) Duplessis and the Union National Administration. *Historical Booklet*. 35. P. 1–19.

Oleg Mashevskiy,

Ph.D (history), Professor,

Taras Shevchenko National University of Kyiv

Myroslav Baraboi,

master student,

Taras Shevchenko National University of Kyiv

ANGLO-CANADIAN HISTORIOGRAPHY GENESIS OF THE FRENCH CANADIAN NATIONALISM

Abstract. The article investigates the genesis of the French-Canadian nationalism in the Anglo-Canadian historiography. The essence of debate that arose among English-Canadian historians about the conquest of New France (Quebec) by Great Britain as one of the main causes of the French-Canadian problem is analyzed. In particular, as opposed to the pro-British point of view, which considers this conquest as a progress and benefit for the residents of French Canada, its opponents considered the issue as a tragedy for the French Canadians. Particularly the attention is drawn to the changes of the historiographical paradigm after the Second World War, when even pro-British historians had to reconsider their attitude to conquest Canada by Great Britain and recognize its consequences for the French Canadians. Special attention is paid to the reflection of the Anglo-Canadian historiography upon the uprising in 1837-1838 in Quebec on as one of the first manifestations of the radical French-Canadian nationalism. The basic approach in the Anglo-Canadian historiography about members of radical and liberal leaders of French-Canadian nationalism (H. Bourassa, L. Groulx, J. P Tardivel, H. Mercier), which contributed to the institutionalization and politicization of French-Canadian nationalism have been disclosed. The article also clarifies the position of the Anglo-Canadian historiography about the genesis of the "Quiet revolution" in Quebec as of the highest expression of French-Canadian nationalism.

Key words: nationalism, Quebec, French Canadians, Anglo-Canadian historiography.

УДК 271.4-726

<http://doi.org/10.17721/2524-048X.2017.07.84-102>

Тарас Пшеничний,
кандидат історичних наук,
молодший науковий співробітник,
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка

РОЛЬ АПОСТОЛЬСЬКОЇ СТОЛИЦІ (ВАТИКАНУ) У ЛЕГАЛІЗАЦІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ: ІСТОРИОГРАФІЧНИЙ АСПЕКТ

Анотація. У статті відображається причетність Ватикану до процесу легалізації Української греко-католицької церкви. На прикладі класифікації наукових досліджень показано еволюцію їхнього розвитку. Автором відзначається, що тривале існування греко-католицької церкви в СРСР поза законом було ознаменоване широким спектром подій і явищ. Він класифікує їх за двома категоріями – яким знаходить аргументоване пояснення.

У характеристиці історіографічної бази автор спирається на широкий спектр наукових досліджень, за допомогою яких намагається показати зміни в оцінці участі Ватикану у вирішенні церковної кризи в західних областях Української РСР у 1950 – 1980-х роках. На прикладі великої джерельної бази він розкриває широкий спектр думок, які відображають існування різних оцінок участі Ватикану та його адміністрації у лобіюванні інтересів УГКЦ в контексті легалізації цієї конфесії. Такий підхід, на думку автора, зумовлений необхідністю критичного переосмислення й радянсько-ватиканських відносин у другій половині ХХ ст., впливу апостольської столиці на відродження церковного життя в Радянському Союзі загалом.

У висновках, йдеться про зміни у східній політиці Ватикану протягом другої половини 1950 – 1980 рр. Описуються різні чинники, які на неї впливали.

Особлива увага надається тим, які змусили адміністрацію папської курії зосередитися на українській проблематиці. До таких відноситься Другий Ватиканський Собор, звільнення Глави Української греко-католицької церкви Йосипа Сліпого з ув'язнення, вихід у світ інформації про масові злочини радянського уряду над вірними, духовенством, монашеством і єпископатом греко-католицької церкви, понтифікат Івана-Павла II тощо.

Ключові слова: Українська греко-католицька церква, Апостольська Столиця, Й. Сліпий, легалізація, СРСР, Другий Ватиканський Собор.

Після березневих подій 1946 р. у Львові, найбільша церковна конфесія західноукраїнського регіону юридично припинила своє існування. Уряд Радянського Союзу виніс вердикт Берестейській унії 1596 р., яким ліквідував церковний союз української церкви з Апостольською Столицею. 28 квітня 1950 р. на „Мировому Конгресі”, який проходив у Пряшеві, було анульовано й Ужгородську унію 1646 р., що завершило процес монополізації вітчизняного церковного простору радянським урядом. Становище, у якому опинилися українські греко-католики після зазначених подій, в історіографії названо „катакомбним”. Цим терміном прийнято також характеризувати й період нелегального функціонування УГКЦ, який тривав до 1989 р.

Тридцятирічне існування греко-католицької церкви в СРСР поза законом ознаменоване широким спектром подій і явищ. Насамперед, їх можна поділити на дві категорії. До першої слід віднести невтомну боротьбу її духовенства і вірних за власне життя і життя родин, до другої – систематичні спроби легалізації церкви. Саме для досягнення останнього греко-католицька спільнота в УРСР намагалася залучити адміністрацію Ватикану.

Актуальність статті обумовлена зростанням зацікавленості серед науковців, і загалом в суспільстві, до вивчення історії УГКЦ в радянську добу. Значною мірою на актуалізацію об'єкта дослідження впливає необхідність об'єктивізації минулого, викриття темних плям вітчизняної історії радянської доби. Відповідно до цього, метою, яку ставить перед собою автор, є

висвітлення в історіографії ролі зовнішньої політики Ватикану у легалізації Української греко-католицької церкви.

Наукових розвідок, які б проливали світло на взаємовідносини між Апостольською Столицею та „катокомбною” Українською греко-католицькою церквою на сьогоднішній день є не так вже й багато. Насамперед вони представлені роботами Е. Бистрицької [2, с. 26–30], В. Єленського [8, с. 37–47], С. Гуркіної [5, с. 18–22], Г. Коха [12] і деяких інших вчених. В окремих істориків, ця проблема висвітлювалася у контексті загального вивчення становища УГКЦ у 1950 – 1980 рр.

Слід зазначити, що при вивченні греко-католицького підпілля загалом, як і окремих його аспектів, серед яких і легалізація цієї церкви, необхідно звертатися до визначеної в історіографії класифікації наукових досліджень. В контексті цього, на перше місце при вивченні нашої проблеми виносяться роботи українських вчених, які вийшли в еміграції. Зокрема, необхідно відзначити роботи І. Нагаєвського, В. Маркуся, А. Великого, І. Гриньоха та інших. Необхідно відзначити, що не всі дослідники писали виключно про лобювання адміністрацією Апостольської Столиці легалізації УГКЦ перед урядом Радянського Союзу. Значна частина робіт носила виключно описовий характер, тим самим була позбавлена аналітичних оцінок.

Прикладом, вищезазначеного є монографія І. Нагаєвського. Без сумніву, це одна з перших робіт, у якій автор намагався показати феномен греко-католицького підпілля і його спроби актуалізувати проблему УГКЦ перед Католицькою Церквою. Власне, у ній знаходимо опис ініціатив Папської Курії, щодо організації діалогу з радянським урядом з метою припинення масових арештів греко-католицького духовенства після Львівського псевдособору. Однак, при цьому, історик жодним словом не згадував про причину, чому Папа не зміг втрутитися в арешт Глави УГКЦ Й. Сліпого та інших єпископів. Зрештою, не простежувалися й самі наслідки втручання Курії Ватикану у вирішенні греко-католицького питання в УРСР. Радше описувалася

дипломатична місія Папської Адміністрації, мета якої полягала у врегулюванні релігійної кризи в УРСР, але абсолютно не було відображено її наслідків. Хіба за винятком тих, які вказували на залучення римо-католицьких священиків до допомоги таємно-діючому греко-католицькому духовенству у здійсненні ними богослужбових треб [14, с. 85–86].

Значно ґрунтовнішу оцінку, так-званій, східній політиці Ватикану, дав В. Маркусь. Серед українських вчених в еміграції, він чи не перший, хто піддавав критиці усі структури Апостольської Столиці через їхню байдужість до українського питання. У нього вперше зустрічаємо чітке виділення середовища, яке складало міжнародну опозицію до греко-католицького підпілля і намагалося підірвати його існування, а не сприяти легалізації церкви. Зокрема, дослідник писав про чотири „антигреко-католицькі” табори, які виникли у Ватикані на початку 1950-х рр. До першого він відносив представників ватиканської Курії, а особливо з відділу Конгрегації Східних Церков. Саме остання, наголошував автор, саботувала надання УГКЦ патріаршого статусу. До другого – представництво Курії Російської православної церкви при Ватикані. До третього – окремих католицьких ієрархів, які з невідомих автору причин були в традиційній опозиції до УГКЦ. Останній, четвертий, дослідник називав „своїм власним”, який формували особи з середовища української еміграції, що були завербовані радянськими спецслужбами. Більше того, до останньої В. Маркусь відносив й окремих українських греко-католицьких священиків, які „не витримували репресій і утворювали слабу ланку у нашій спільній боротьбі” [13, с. 5, 6].

Окрім зазначеного В. Маркусь описував потужний тиск на Апостольську Столицю з боку Московської Патріархії. Вчений вважав, що заради толерування Ватиканом радянської політики щодо УГКЦ, уряд СРСР готовий був забезпечити „толерантне існування Римо-Католицької Церкви в країнах Східної Європи” [13, с. 11]. Вчений також відзначав реальні факти того, що в багатьох інститутах РКЦ знаходилися особи, які йшли на співробітництво з

радянськими спецслужбами, у тому числі формували один фронт по витісненню греко-католицької церкви з церковного простору Східної Європи [13, с. 10].

Про існування потужного тиску на Ватикан з боку СРСР писав Р. Рахманний. Дослідник відзначав, що у 1950-х уряд СРСР, спільно з Курією Московської Патріархії, інтенсивно працювали над тим, аби вплинути на ватиканську адміністрацію з метою отримання видання дозволу на припинення існування українського греко-католицизму в Радянському Союзі. Основний аргумент представників Курії РПЦ, відзначав автор, полягав в обґрунтуванні несумісності засад УГКЦ з національним і суспільно-політичними вектором розвитку радянського суспільства. Таким, чином, на думку Р. Рахманного, Курія Російської православної церкви після Львівського псевдособору намагалася нав'язати Апостольській Столиці й новий формат міжцерковного діалогу. Для цього вчений виділяє той факт, що Православна церква згодна була визнати Українську греко-католицьку церкву виключно „частиною Ватиканської „духовної держави””, оскільки „... український католицизм не сміє іти власним шляхом до Бога, якщо той веде не через Москву” [19, с. 12–13].

У свою чергу Р. Рахманний описував неодноразові звернення Глави УГКЦ Й. Сліпого до Папської Курії, у яких закликав її не бути пасивною до антицерковної кампанії в Радянському Союзі. У тому числі, йшлося і про прохання надати УГКЦ статусу Патріархії, що дозволило б їй здобути авторитет на церковній карті Європи і засвідчило її розвиток всупереч умовам, в яких вона перебувала в СРСР. Проте, підсумовував вчений, концепція українського греко-католицизму яку репрезентував Й. Сліпий, була сповнена прогресивністю, до якої не були готові навіть у Ватикані [7, с. 24].

Про Й. Сліпого та його намагання актуалізувати перед Ватиканом становище Української греко-католицької церкви в СРСР писав о. І. Дацько. У 1963 р., відзначав дослідник, в час активної роботи II Ватиканського Собору,

Глава УГКЦ представив усьому Католицькому світу реальну ситуацію становища своєї церкви в Радянському Союзі і закликав Апостольську Столицю виступити на захист переслідуваних греко-католиків [6, с. 13].

І. Дацько також описував причетність самого папи Івана-Павла II до вирішення питання українського греко-католицизму. Він відзначав, що понтифік, який з власного досвіду знав що таке радянська антицерковна політика, намагався навіть через різні міжнародні структури вплинути на лібералізацію церковно-релігійних процесів в СРСР. Автор виділяв його заангажованість у роботу „Віденської Конференції Держав Учасниць Народи з Безпеки і Співробітництва в Європі” та Конференції „Центрального Комітету Українців Католиків”, до секретаріату яких 4 серпня і 21 грудня 1987 р., лютому 1988 р. греко-католицький єпископат та громадські активісти Галичини направили низку заяв, з проханням відстоювати легалізацію УГКЦ на міжнародному рівні [6, с. 15].

Як бачимо із зазначеного вище, дипломатичні відносини між Ватиканом та Радянським Союзом, у післявоєнний період, носили напружений характер. Додаткової напруги їм додавало саме питання українського греко-католицизму, яке інтенсивно піднімали вірні і духовенство цієї церкви в еміграції. У налагодженні цих відносин, як би парадоксально це не звучало, були зацікавлені обидві держави, які намагалися застосовувати для цього різні методи і ресурси. В історіографії, на превеликий жаль, це питання не набуло широкого вивчення, за винятком окремих робіт, серед яких ґрунтовна наукова розвідка о. І. Хоми.

Дослідник описував, що після смерті Й. Сталіна окремі представники радянської політичної еліти намагалися „перезавантажити” відносини між Апостольською Столицею і Москвою. Політичні кола останньої, на прохання першої, погодилися піти на певні поступки й щодо УГКЦ, зокрема повернення із заслання Й. Сліпого. Більше того, зі свого боку, СРСР намагалася

використати Главу греко-католицької церкви, з метою, як писав о. І. Хома, „унормувати стосунки між СРСР і Ватиканом” [24, с. 69].

Питання радянсько-ватиканського діалогу крізь призму українського греко-католицизму описував А. Пекар. Зокрема, висвітлюючи події, пов’язані з ліквідацією Ужгородської унії, про що вже згадувалося вище, 28 квітня 1950 р. на „Мировому Конгресі” у Пряшеві, також обговорювалося питання про створення моделі відносин радянського уряду з адміністрацією Ватикану. В контексті цього піднімалося й питання антицерковної кампанії на Закарпатті, як і загалом в західних областях Української РСР [17, с. 173]. Однак, підсумовував вчений, Папська Адміністрація, окрім слів і письмових звернень на адресу радянського уряду та міністерства закордонних справ, нехтувала втручанням у вирішення церковної кризи в УРСР. Ватикан, підкреслював історик, ще у 1940-х рр. зайняв позицію спостерігача, а не активного арбітра на церковній арені Східної Європи. Власне, ці слова А. Пекаря можна вважати й коротким підсумком оцінки ставлення Ватикану до греко-католицького питання в післявоєнний період.

У радянській історіографії про роль Ватикану в легалізації Української греко-католицької церкви практично не йшлося. Проте зустрічаємо цілу низку досліджень, присвячених східній політиці Апостольської Столиці. Їхніми авторами були Н. Гордієнко та П. Курочкін [4, с. 223–243], Б. Коновалов [12, с. 244–266], В. Нюнка [15, с. 72–82] та інші. Кожен з них у тій чи іншій мірі описував вплив її зовнішньої політики на соціалістичні республіки на початку 1980-х рр. Так, академік АН Литовської РСР В. Нюнка називав це втручанням ватиканської дипломатії в релігійну сферу Радянського Союзу, з метою „... вести релігійну пропаганду серед усіх прошарків суспільства, особливо молоді. І тут широко використовуються засоби масової інформації, зокрема „Радіо Ватикан”, які закликають церкви виступати в ролі захисників „прав людини”, які буцімто дискредитуються в соціалістичному суспільстві” [15, с. 81].

Висловлювання такого роду, в радянській історіографії першої половини 1980-х рр., були непоодинокими, оскільки їхні автори перебували в полі нової інформаційної війни, яка точилася між західною (демократичною) та радянською (радикально-архаїчною) історичною думкою. Контраргументи останніх західним колегам були закономірними, оскільки за ними приховувався реальний стан політичною атмосфери в державі, яка наповнювалася ліберально-демократичними віяннями. Активізація руху „Солідарність” у Польській Республіці та активна підтримка його Папою Іваном-Павлом II, а також українського греко-католицького підпілля у західних областях УРСР разом із представниками Української Гельсінської Групи (М. Маринович, В. Чорновіл та ін.) не безпідставно оцінювалася тим же В. Нюнком, як саботаж „соціалістичного устрою” [15, с. 82].

Критику політики Ватикану зустрічаємо також в наукових статтях І. Кантерова Р. Рашкова [10, с. 61–78; 20, с. 95–117]. У своїх наукових розвідках вони засуджували його втручання в гуманітарну сферу Радянського Союзу. Зокрема І. Кантеров писав: „Церква широко використовує різні структури та інститути, через які проводиться інтенсивна пропаганда релігійно-філософських теорій, спрямованих проти марксистсько-ленінського атеїзму...” [10, с. 61]. В іншому місці він також зазначав: „У клерикальних інтерпретаціях суть марксистського розуміння ролі і місця релігії в суспільному розвитку, у класовій боротьбі спотворюється, трактується як вульгарна теорія...” [10, с. 68].

Як бачимо, в радянській історичній науці існував усталений підхід до висвітлення східної політики Ватикану. Навіть демократизація суспільного життя у другій половині 1980-х рр. не вказувала на швидкі зміни у свідомості радянських істориків. Для багатьох необхідний був час, щоб вийти поза межі усталеної „зони комфорту”, у якій вони формувалися.

Проте якісні зміни у вивченні причетності Апостольської Столиці до виходу Української греко-католицької церкви з підпілля пов’язані з сучасними історичними дослідженнями. На підставі розсекречених архівних документів

вченим вдалося ввести до наукового обігу матеріали, які раніше не публікувалися. Зокрема, слід відзначити роботи П. Панченка, О. Бажана, Ю. Данилюка.

Чи не вперше у вітчизняній історіографії хто порушив на науковому рівні порушили проблему значення східної політики Ватикану у легалізації УГКЦ, були вчені з інституту філософії ім. Г. Сковороди А. Колодний та П. Яроцький. Власне, вчені писали, що після звільнення з ув'язнення Глави УГКЦ Й. Сліпого (9 лютого 1963 р. – приїзд до Риму – авт.), якого домігся від уряду СРСР Папа Римський Іван XXIII, греко-католицьке питання набуло розголосу у країнах Західної і Центральної Європи. Проте значного конструктивізму воно набуло в часи понтифікату Івана-Павла II, з яким неодноразово зустрічалися греко-католицькі єпископи і сам Й. Сліпий і обговорювали необхідність легалізації своєї церкви [9, с. 614].

Попри вищезазначене, історики також порушували різні проблеми, зумовлені легалізацією УГКЦ. Зокрема, відзначали регіональні особливості цього процесу. Багато уваги приділялося ними цій конфесії на Закарпатті. Вчені відзначали, зокрема, що у Ватикані прискіпливо вивчалася питання Мукачівської єпархії УГКЦ, її міжконфесійні проблеми тощо. Обговорювалися питання, що стосувалися архієпископа А. Франко, І. Маргітича та Й. Головача, які намагалися донести Апостольській Столиці право закарпатських греко-католиків на самовизначення та легальне існування [9, с. 615].

Фаховим дослідником в галузі історії УГКЦ ХХ ст., зокрема тим, яке пролило світло на роль Апостольської Столиці в легалізації УГКЦ був нідерландський вчений, римо-католицький священник В. Роод. Аналізуючи добу перебудови та її вплив на церковне життя СРСР, вчений описує радянське законодавство, яке, власне, і регламентувало церковно-державний діалог. Він піддав гострій критиці окремі статті Конституції за 1918 р. та їхню редакцію від 1929 і 1975 рр., які, на його думку, були відірвані від реалій. Для західних вчених писати про такі речі було цілком нормально, враховуючи той факт, що

Другий Ватиканський Собор вніс певні позитивні зміни у відносини церкви з державою. В контексті цього, В. Роод описував і діалог між М. Горбачовим та Іваном-Павлом II 1 грудня 1989 р. [21, с. 106, 213]. З цього приводу він писав, що останній „... торкнувся Закону про релігію, керуючись бажаннями як найшвидше вивести УГКЦ із нелегального становища” [21, с. 106]. Таким чином, В. Роод чи не вперше почав писати й про причетність саме Глава Католицької Церкви до реформування законодавчої бази СРСР, особливо тих статей і положень, які стосувалася питання свободи віросповідання.

Також своїй монографії В. Роод приділив увагу й окремим, на його думку, важливим подіям у церковному середовищі Європи, які він безпосередньо пов’язував з ходом легалізації Української греко-католицької церкви. Він виділяв саме 1989 р., вважаючи, що окрім офіційного дозволу ЦК КПУ на реєстрацію греко-католицьких громад в республіці, 15 грудня того ж року секретар відділу зовнішніх відносин РПЦ Архієпископ Смоленський і Калінінградський Кирил (Гундяєв), виступаючи на Центральному телебаченні, вперше відзначив, що ніякого примусового приєднання УГКЦ до РПЦ не було. Разом з тим, на думку вченого, вперше більш як за 40 років у середовищі православної церкви почали з’являтися поодинокі висловлювання щодо Львівського псевдособору 1946 р. Це свідчило про актуалізацію греко-католицького питання не лише в суспільстві, але й на міжнародній арені. Щодо останнього, то надзвичайної ваги проблема українського греко-католицизму набула з першою офіційною поїздкою 10-х греко-католицьких єпископів на аудієнцію до Папи Івана-Павла II [21, с. 231].

Загалом, в українській історіографії складається думка про надзвичайно тісні контакти греко-католицького єпископату з папою Іваном-Павлом II. Наштовхує на це й колективна монографія О. Бажана та Ю. Данилюка. На думку авторів, усі вірні і духовенство греко-католицької церква в УРСР та за її межами, покладали великі сподівання на допомогу понтифіка у відстоюванні легалізації їхньої церкви. З цього приводу дослідники цитують лист-заяву

єпископату і духовенства УГКЦ до Івана-Павла II від 4 серпня 1987 р. Ось частина тексту з нього: „Ми єпископи, священники, ченці, черниці й вірні Католицької церкви в Україні, що нижче підписалися, заявляємо в зв'язку з перебудовою в СРСР і більш сприятливими умовами, що склалися, а також в зв'язку з ювілеєм тисячоліття хрещення України, вважаємо за недоцільне продовжувати перебувати у підпіллі, а тому просимо Вашої Святості сприяти всіма можливими засобами справжній легалізації Української католицької церкви в СРСР” [1, с. 271].

Загалом, відзначали історики, папа був налаштований на допомогу українським греко-католикам, адже сам прекрасно усвідомлював усю повноту жахіття спричинених радянською антицерковною кампанією. У другій половині 1980-х рр., систематичні діалоги понтифіка з представниками радянського уряду і М. Горбачовим зокрема, в кінцевому результаті принесли позитивні результати. Зокрема, дослідники відзначали: „... 1 грудня 1989 р. голова Ради у справах релігій при Раді Міністрів УРСР М. Колесник за кілька годин до зустрічі М. Горбачова з Іваном-Павлом II був змушений прилюдно заявити про надання греко-католицьким громадам права реєстрації нарівні з іншими релігійними конфесіями” [1, с. 274].

Згадку про обговорення Іваном-Павлом II становища УГКЦ в СРСР з М. Горбачовим зустрічаємо також у роботах В. Паценка та Я. Стоцького. Історики багато уваги приділили опису зустрічі останнього з папою у грудні 1989 р. Власне на ній, відзначали історики, він звернувся до Глави Радянського Союзу вплинути на повернення УГКЦ легального статусу в Радянському Союзі. На думку вчених, дана зустріч мала широкий резонанс. Вже у цьому ж місяці, користуючись результатами міжнародних переговорів щодо становища церкви в СРСР „Комітет захисту УГКЦ” звернувся із заявою до республіканських та союзних структур про надання дозволу на реєстрацію греко-католицьких громад. Однак лише 24 листопада того ж року, відзначав вчений, уряд відреагував на звернення Комітету, а це означало, що „... влада

висловила своє бажання відновити легальний статус УГКЦ...” [16, с. 502; 22, с. 29].

У сучасній вітчизняній історіографії над вивченням ролі Апостольської Столиці в легалізації УГКЦ писали О. Волинець, Н. Гетьманчук та Л. Ржиський. Вчені були переконані, що без підтримки Ватикану і особисто папи, процес легалізації греко-католицької церкви в СРСР міг й не відбутися. Більше того, історики зазначали, що станом на 1980 р. під загрозою опинилися й радянсько-ватиканські відносини. На їхню думку, причиною поглиблення конфронтації між Апостольською Столицею та СРСР стала позитивна оцінка папою засідання Першого Звичайного Синоду українських греко-католицьких єпископів у Римі (2 грудня 1980 р.), на якому було проголошено резолюцію про недійсність Львівського псевдособору 1946 р. В контексті цього, вчені виділили й кілька аспектів, які викликали обурення в середовищі радянського політикуму та Курії Московської патріархії щодо вищезазначеного: по-перше, дозвіл папи Івана-Павла II на проведення самого Синоду греко-католицьких єпископів; по-друге, підтримка резолюції Синоду Главою Католицької Церкви; по-третє, відхилення папою скарги від делегата РПЦ єпископа Ювеналія щодо рішення Синоду [3, с. 52]. Таку позицію Ватикану вчені вважали доволі сміливою, враховуючи час і події, в яких усе відбувалося.

Про підтримку папою Іваном-Павлом II УГКЦ йшлося у колективному науковому дослідженні, упорядником якого був Я. Сватко. У ньому зазначалося, що 16 січня 1991 р. понтифік визнав усіх українських греко-католицьких єпископів, висвячених таємно протягом 1950-х – 1980-х рр. [18, с. 69–70].

Свою думку щодо підтримки Ватиканом легалізації УГКЦ висловлював дослідник церковних процесів в УРСР з Львівського національного університету ім. І. Франка В. Субботін. У першу чергу він виділив офіційну та фактичну легалізацію Української греко-католицької церкви, про що писав наступне: „Офіційно (остаточно) Греко-Католицька Церква вийшла з підпілля

під час візиту Генерального секретаря ЦК КПРС М. Горбачова до Ватикану, проте, де-факто, досягнуті міждержавні двосторонні домовленості тільки констатували доконаний історичний факт. Церква „самолегалізувалася” восени 1989 р.” [23, с. 663].

Загалом, необхідно відзначити, що східна політика Ватикану протягом другої 1950 – 1980 рр. зазнавала змін. Значною мірою на них впливало післявоєнне становище Апостольської Столиці та СРСР. Кожна зі сторін не бажала конфронтувати, через що багато проблемних питань намагалися відкласти на майбутнє. Однак Другий Ватиканський Собор, звільнення Глави УГКЦ Й. Сліпого з ув’язнення, вихід у світ інформації про масові злочини радянського уряду над вірними, духовенством, монашеством і єпископатом греко-католицької церкви тощо, змусили адміністрацію Ватикану змінити гру на геополітичній карті Східної Європи. На це, власне, і проливають світло історичні дослідження. На їхній основі в історіографії формується відповідна оцінка ефективності дипломатичної підтримки Ватиканом Української греко-католицької церкви у другій половині ХХ ст.

Список використаних джерел та літератури:

1. Бажан О. Г. Опозиція в Україні (друга половина 50-х – 80-ті рр. ХХ ст.) / О. Г. Бажан, Ю. З. Данилюк. – Київ: Рідний край, 2000. – 616 с.
2. Бистрицька Е. Питання ліквідації Греко-католицької церкви у контексті радянсько-ватиканського протистояння / Е. В. Бистрицька // Видання „Наукових записок Національного ун-ту „Києво-Могилянська Академія”. – Тернопіль: Мандрівець, 2009. – № 4 . – С. 26–30.
3. Волинець О.О. Українська Греко-Католицька Церква і держава: теорія та практика взаємодії / О. О. Волинець, Н. П. Гетьманчук, Л. П. Ржиський. – Львів: Вид-во „Львівська політехніка”, 2007. – 264 с.

4. Гордиенко Н.С. Основные особенности эволюции религии и церкви в условиях социалистического общества / Н. С. Гордиенко, П. К. Курочкин // Вопросы научного атеизма. – М.: Мысль, 1980. – Вып. 25. – С. 223–243.
5. Гуркіна С. Окремі аспекти контактів Української греко-католицької церкви і Ватикану у 1939 – 1944 роках / С. Гуркіна // «Катакомбна церква» (Двадцятиліттю виходу Української греко-католицької церкви з підпілля присвячується): Статті і матеріали / Ред. З. Білик, Я. Дашкевич та ін. – Львів: Логос, 2009. – С. 18–22.
6. Дацько І. Папа Іван-Павло II і Українська Католицька Церква / Іван Дацько // Богословія. – Рим: Вид-во НБТУ, 1988. – Т. LII. – Кн. 1 – 4. – С. 5–20.
7. Дев'ятдесятилітній ювілей Патріарха Йосифа: 1892 – 1982 / Ред. В.В. Пасічняк. – Нью-Йорк – Нью-Джерсі, 1982. – 136 с.
8. Єленський В. Є. Церкви України і зовнішня політика: уроки недавнього минулого / В. Є. Єленський / Церква і національне відродження / [Відп. ред. І. Ф. Курас] / Ін-т нац. відносин і політол. АН України. – К., 1993. – С. 37–47.
9. Історія релігії в Україні: Навчальний посібник / Ред. А. М. Колодний, П. Л. Яроцький та ін. – К.: Знання, 1999. – 735 с.
10. Кантеров И. Я. Католицизм: новые формы борьбы с атеизмом / И.Я. Кантеров // Вопросы научного атеизма. – М.: Мысль, 1986. – Вып. 34. – С. 61 – 78.
11. Коновалов Б.Н. Атеизм в социалистическом обществе / Б.Н. Коновалов // Вопросы научного атеизма. – М.: Мысль, 1980. – Вып. 25. – С. 244–266.
12. Кох Г. Теорія III Риму в історії відновлення Московського Патріархату (1917 – 1952) / Ганс Кох. – Мюнхен: [Церковно-Археографічна Комісія Апостольського Візитатора для Українців у Західній Європі](#), – 1953. – 40 с.

13. Маркусь В. Синод і постсинодальна дійсність в Українській Католицькій Церкві (у першу річницю IV Архієпископського Синоду Української Католицької Церкви) / В. Маркусь. – Чикаго: Вид-во Братства Св. Андрія Первозванного, 1970. – 40 с.
14. Нагаєвський І. Католицька Церква в минулому і сучасному України / Іван Нагаєвський. – Філадельфія: Друкарня Америки, 1950. – 88 с.
15. Нюнка В. Ю. Некоторые аспекты „восточной политики Ватикана” / В. Ю. Нюнка // Вопросы научного атеизма. – М.: Мысль, 1985. – Вып. 33. – С. 72–82.
16. Пащенко В. Греко-Католики в Україні (від 40-х років ХХ століття до наших днів) / Володимир Пащенко. – Полтава: Вид-во ТОВ „АСМІ”, 2002. – 615 с.
17. Пекар А. Нарис історії Церкви Закарпаття // Записки ЧСВВ / Атанасій Великий. – Рим: Вид-во ОО ЧСВВ, 1967. – Серія II. – Секція I. – 232 с.
18. Підпільна Церква в умовах тоталітарної держави / Упоряд. Я. Сватко. – Львів: Галицька видавнича спілка, 2012. – 80 с.
19. Рахманний Р. Самовизначення християнської України / Роман Рахманний. – Торонто: Новий шлях, 1977. – 63 с.
20. Рашкова Р. Т. Політика Ватикана в області культури / Р. Т. Рашкова // Вопросы научного атеизма. – М.: Мысль, 1986. – Вып. 34. – С. 95–117.
21. Роод В. Рим и Москва: Отношения между Святым Престолом и Россией / Советским Союзом в период от Октябрьской революции 1917 г. до 1 декабря 1989 г. / Вим Роод. – Львів: Свічадо, 1995. – 279 с.
22. Стоцький Я. Українська Греко-Католицька Церква і релігійне становище Тернопільщини (1946 – 1989 рр.) / Ярослав Стоцький. – Тернопіль: Підручники і посібники, 2003. – 432 с.
23. Субботін В. Передумови легалізації греко-католицької церкви в УРСР на зламі 80-90-х років ХХ століття / Володимир Субботін // Україна:

культурна спадщина, національна свідомість, державність / Гол. ред. М. Литвин. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича, 2013. – С. 643–652.

24. Хома І. Другий період каторги Патріарха Йосифа / І. Хома // Богословія. – Рим: б.в., 1993. – Т. 60. – С. 67–119.

References:

1. BAZHAN, O. (2000) *Opozycja v Ukraini (druga polovyna 50-h – 80-ti rr. XX st.)*. Kyiv: Ridnyj kraj.
2. BYSTRYC'KA, E. (2009) *Pytannja likvidacii' Greko-katolyc'koi' cerkvy u konteksti radjans'ko-vatykans'kogo protystojannja*. Ternopil': Mandrivec', 4.
3. VOLYNEC', O., GET'MANCHUK, N., RZHYS'KYJ, L. (2007) *Ukrai'ns'ka Greko-Katolyc'ka Cerква i derzhava: teorija ta praktyka vzajemodii*. L'viv: Vydavnytvo „L'vivs'ka politehnika”.
4. GORDIENKO, N. (1980) *Osnovnye osobennosti jevoljucii religii i cerkvi v uslovijah socialisticheskogo obshhestva*. Moskva: Mysl'. 25.
5. GURKINA, S. (2009) *Okremi aspekty kontaktiv Ukrai'ns'koi' grekokatolyc'koi' cerkvy i Vatykanu u 1939 – 1944 rokah*. L'viv: Logos.
6. DAC'KO, I. (1988) *Papa Ivan-Pavlo II i Ukrai'ns'ka Katolyc'ka Cerква*. Rym: Vydavnytvo NBTU. LII.
7. PASICHNJAK, V. (1982) *Dev'jatdesjatylnij juvilej Patriarha Josyfa: 1892 – 1982*. N'ju-Jork – N'ju-Dzhersi.
8. JELENS'KYJ, V. (1993) *Cerkvy Ukrai'ny i zovnishnja polityka: uroky nedavn'ogo mynulogo*. Kyiv.
9. KOLODNYJ, A., JAROC'KYJ, P. (1999) *Istorija religii' v Ukraini: Navchal'nyj posibnyk*. Kyiv: Znannja.
10. KANTEROV, I. (1986) *Katolicizm: novye formy bor'by s ateizmom / I.Ja. Kanterov // Voprosy nauchnogo ateizma*. Moskva: Mysl', 34.

11. KONOVALOV, B. (1980) *Ateizm v socialisticheskom obshhestve*. Moskva: Mysl', 25.
12. КОН, G. (1953) *Teorija III Rymu v istorii' vidnovlennja Moskovs'kogo Patriarhatu (1917 – 1952)*. Mjunhen: Cerkovno-Arheografichna Komisija Apostol's'kogo Vizytatora dlja Ukrai'nciv u Zahidnij Jevropi.
13. MARKUS', V. (1970) *Synod i postsynodal'na dijsnist' v Ukrai'ns'kij Katolyc'kij Cerkvi (u pershu richnycju IV Arhijepyskops'kogo Synodu Ukrai'ns'koi' Katolyc'koi' Cerkvy)*. – Chykago: Vydavnyctvo Bratstva Sv. Andrija Pervozvannogo.
14. NAGAJEVS'KYJ, I. (1950) *Katolyc'ka Cerkva v mynulomu i suchasnomu Ukrai'ny*. Filadel'fija: Drukarnja Ameryky.
15. NJUNKA, V. (1985) *Nekotorye aspekty „vostochnoj politiki Vatikana”*. Moskva: Mysl', 33.
16. PASHHENKO, V. (2002) *Greko-Katolyky v Ukrai'ni (vid 40-h rokiv HH stolittja do nashyh dniv)*. Poltava: Vydavnyctvo TOV „ASMI”.
17. PEKAR, A. (1967) *Narys istorii' Cerkvy Zakarpattja*. Rym: Vydavnyctvo OO ChSVV, II.
18. SVATKO, JA. (2012) *Pidpil'na Cerkva v umovah totalitarnoi' derzhavy*. L'viv: Galyc'ka vydavnycha spilka.
19. RAHMANNYJ, R. (1977) *Samovyznachennja hrystyjans'koi' Ukrai'ny*. Toronto: Novyj shljah.
20. RASHKOVA, R. (1986) *Politika Vatikana v oblasti kul'tury*. Moskva: Mysl', 34.
21. ROOD, V. (1995) *Rim i Moskva: Otnoshenija mezhdru Svjatym Prestolom i Rossiej / Sovetskim Sojuzom v period ot Oktjabr'skoj revoljucii 1917 g. do 1 dekabrja 1989 g.* L'viv: Svichado.
22. STOC'KYJ, JA. (2003) *Ukrai'ns'ka Greko-Katolyc'ka Cerkva i religijne stanovyshhe Ternopil'shhyny (1946 – 1989 rr.)*. Ternopil': Pidruchnyky i posibnyky.

23. SUBBOTIN, V. (2013) *Peredumovy legalizacii' greko-katolyc'koi' cerkvy v URSS na zlami 80-90-h rokiv XX stolittja*. L'viv: Instytut ukrai'noznavstva im. I. Kryp'jakevycha.

24. HOMA, I. (1993) *Drugyj period katorgy Patriarha Josyfa*. Rym: b.v. T. 60.

Taras Pshenychnyi,
PhD (history),
Junior Research Fellow of the Research Department (History School),
National Taras Shevchenko University of Kyiv

THE ROLE OF THE HOLY SEE (VATICAN) IN LEGALIZING THE GREEK CATHOLIC CHURCH: THE HISTORIOGRAPHIC ASPECT

Abstract. The article shows the involvement of the Vatican in the process of legalizing the Ukrainian Greek Catholic Church. The classification of research shows the evolution of their development. The author notes that the illegal existence of the Greek Catholic Church in the Soviet Union was marked by a series of events and phenomena. They are classified in two categories. First – the tireless struggle of the clergy and the faith for family live, and second – a systematic struggle for the legalization of church. For the latter, the Ukrainian Greek Catholics wanted to engage the Vatican administration.

In characterizing the historiographical base and relying on a wide range of research, the autor tries to show the changes in estimating Vatican's involvement in resolving the crisis of the church in the Western regions of the Ukrainian SSR in the 1950's - 1980's. Thus, a large historiographical base reveals a wide range of opinions that reflects the participation of the various representatives of Vatican and of its administration in lobbying the legalization of the UGCC. This approach is related to the necessity of a critical reflection of the Soviet-Vatican relations in the late

twentieth century, that of the impact Vatican on the revival of church life in the Soviet Union as a whole.

As a conclusion, the article presents a view on a change in the Vatican's Eastern policy during the late 1950s – 1980s. It shows different factors that affected the process. Special attention is given to those driving the attention of the papal curia on the Ukrainian issues. These include the Second Vatican Council, the Metropolitan J. Slipyy's release from prison, the emergence of information about the mass crimes of the Soviet government, the pontificate of John Paul II etc.

Key words: Ukrainian Greek Catholic Church, Holy See, USSR.

УДК 94(477:4)"1917"/1918

<http://doi.org/10.17721/2524-048X.2017.07.103-124>

Павло Сацький,

Кандидат історичних наук, доцент,
ДВНЗ «Київський національний економічний університет
імені Вадима Гетьмана»

ВІДНОСИНИ МІЖ УНР І КРАЇНАМИ АНТАНТИ У ГРУДНІ 1917- БЕРЕЗНІ 1918 Р.: КРИЗА МІЖНАРОДНОЇ ПРАВОСУБ'ЄКТНОСТІ УКРАЇНИ

Анотація. На основі архівних матеріалів здійснено дослідження відносин між УНР і країнами, котрі були союзниками по блоку Антанта у Першій світовій війні, зокрема із Францією. Досліджено систему відносин інституцій УНР із представниками країн Антанти у Києві, проте, аналіз відносин проведено у контексті подій, що відбувалися у європейській системі взаємин в цілому. Зокрема, досліджено роботу представника Франції у Києві генерала Ж. Табуї, спрямовану на налагодження системних відносин із Генеральним Секретаріатом УНР. Проте, автор виявляє, що діяльність Ж. Табуї в Києві була спрямованою на стримування діяльності УНР, спрямованої на досягнення сепаратної угоди із країнами Четвертого союзу, а також на створення в Україні ситуації політичної непевності, яка мала стримувати командування німецько-австрійських військ від переміщення військ із «української» ділянки Східного фронту на інші ділянки. Генерал Ж. Табуї проводив також активну роботу із національними організаціями в Україні, які було утворено із військовополонених громадян австро-угорської й німецької армій польської, чеської й словацької національностей. Після укладення Брест-Литовського мирного договору і звільнення Києва від більшовицьких військ Рада Народних міністрів УНР виявила явно вороже ставлення до місії країн Антанти в Києві. Зокрема, окремі українські урядовці висловили звинувачення

щодо участі французької місії у створення становища анархії в Україні й підривної роботі, а також у згоді їх із більшовиками. Також, в Раді Народних міністрів було висловлено позицію, що оскільки для України участь у Першій світовій війні завершилась, а країнами Антанти УНР не визнано, то перебування представників цих держав у Києві є недоцільним. Таким чином, Рада Народних міністрів УНР і командування німецькими військами в Україні поставили вимогу до представників країн Антанти залишити територію України. Отже, УНР вимушено поставила себе у становище фактичного колабораціоністського уряду, який на вимогу окупаційних військ змушений був видворити місії країн Антанти, яке було політично не вигідним порівняно зі становищем Уряду Радянської Росії.

Ключові слова: Генеральний Секретаріат УНР, Ж. Табуї, Антанта.

Системна криза в колишній Російській імперії, яка призвела до більшовицького перевороту, обумовила потребу для Української Центральної Ради шукати формулу співіснування із новою владою в Петрограді й політичними силами в Україні. Ключовим фактором пошуку цієї формули стає питання участі в Першій світовій війні, оскільки Другий Всеросійський з'їзд Рад прийняв Декрет про мир на підставі якого за ініціативою нової радянської влади розпочалися переговори про перемир'я на Східному фронті із країнами Четвертного союзу. Таким чином, в українському питанні зішлись інтереси РНК у Петрограді, зацікавленого припинити участь у війні й зміцнити власні політичні позиції, країн Четвертного союзу, які були зацікавлені у відведенні найбільш боєздатних підрозділів зі Східного фронту на інші фронти, і УЦР, яка була зацікавлена у виробленні формули своєї юрисдикції на українських територіях. За цих умов для країн Антанти було важливим не допустити переміщення військ країн Четвертного союзу, а тому вони займають активну позицію у налагодженні відносин із Генеральним Секретаріатом проголошеної Третім Універсалом Української Народної Республіки.

Проте, слід визначитися із окремими поняттями, якими визначався статус проголошеної УНР, зокрема, щодо автономії у складі федеративної демократичної Росії, яку УЦР бачила в майбутньому. Фактично, Третім Універсалом УНР було поставлено у двоїсте становище, з одного боку, вона проголосила себе складовою нехай іще не існуючої на той час, Федеративної Росії, з іншого, намагалась набути міжнародної правосуб'єктності. Набуття правосуб'єктності УНР за таких умов ускладнювалося тим, що вона сама ж задекларувала себе як автономії і, водночас, не мала змоги представляти майбутню Федеративну Росію не контролюючи ніякі території, крім проголошених у Третьому Універсалі в складі УНР. У той же час союзники колишньої Російської імперії по Антанті розглядали Росію як цілісне державне утворення, яке мало ряд договірних зобов'язань перед ними як військово-стратегічного так і геополітичного характеру. Тому для союзників важливим було, вибудовуючи відносини із державами, які утворювалися на територіях колишньої Російської імперії, враховувати правонаступність цих зобов'язань. На відміну від країн Антанти, із країнами Четвертого союзу у Російської імперії, фактично, мало за результатами війни відбутися своєрідне «перезавантаження» відносин. Тому для цього блоку процедурні питання визнання і встановлення відносин із країнами на територіях колишньої Російської імперії вирішити було значно простіше ніж для Антанти. Слід також звернути увагу на уникнення представниками місій країн Антанти прямих контактів із політичними колами в Росії, що було свідченням намагання не брати участі у внутрішньому протистоянні в цій країні.

Проте, представники країн Антанти, зважаючи на ситуація, яка склалась у Росії на 1917 р., були вимушені підтримувати контакти із національним рухом на територіях колишньої Російської імперії, як із Чехо-Словаками так і із польськими формуваннями й організаціями. Генеральний Секретаріат УНР у ключі цієї політики не становив винятку як інституція, котра була результатом

самовизначення українців й підтримка із нею контактів була в ключі ініціативи Президента США В. Вільсона про самовизначення народів.

Дипломатичні відносини між проголошеною Третім Універсалом Української Центральної Ради Українською Народною Республікою і представниками країн Антанти досліджували такі українські дослідники як В. Косик [1], І. Дацків [2]. Варто звернути увагу також на роботу російського історика І. Міхутіної [3], котра розглядала процес укладення мирного договору між УНР і країнами Четвертого союзу як альтернативний варіант виходу із Першої війни тому, який обрав Раднарком Радянської Росії. Український варіант виходу із війни дослідниця подає як такий, що передбачав втрату УНР суверенітету. Вагомий внесок у дослідження проблематики взаємовідносин між УНР і країнами Антанти у період кінця 1917 – початку 1918 р. було здійснено Н. Городньою у її кандидатській дисертації. Цілком логічно Н. Городня відзначила, що політика країн Антанти щодо УНР була вузько підпорядкована потребам перемоги в Першій світовій війні [4]. Проте, дипломатична діяльність УНР періоду кінця 1917 р. – початку 1918 р., зокрема відносини із представниками країн Антанти, потребує аналізу з позиції необхідності для українського уряду вибудовувати міжнародну політику на етапі державотворення, виходячи із несприятливого становища, у якому Україна перебувала як прифронтна зона колишньої Російської імперії.

Метою статті є дослідження відносин між Генеральним Секретаріатом УНР в представництвами країн Антанти в Україні у період грудня 1917 – березня 1918 рр., їх характерні особливості й наслідки для проблеми набуття міжнародної правосуб'єктності Україною.

Не зважаючи на фактичне невизнання легітимності більшовицької влади у Петрограді, влада УНР вимушена була рахуватися із фактичним станом речей і реагувати на ініціативи цієї влади, особливо міжнародно-правового характеру. Зокрема, це стосувалося ініціативи щодо укладення миру. Так, 21 листопада 1917 р., у день укладення перемир'я між арміями російського Західного фронту

і німецькими арміями, які діяли проти цього фронту, Українська Центральна Рада прийняла Резолюцію у справі миру, якою, фактично, було підтримано ініціативу Ради Народних Комісарів у Петрограді щодо укладення миру із країнами Четвертного союзу [5, арк. 91]. Підтримка таких ініціатив була важливою з огляду на необхідність для УНР досягнути міжнародного визнання. Проте, із прийняттям таких ініціатив фактичною владою у Петрограді влада УНР була вимушена слідувати у фарватері зовнішньої політики більшовицького уряду Росії.

На мирні ініціативи Радянської Росії й УНР вимушені були реагувати країни Антанти. Для них постає важлива проблема стратегічного характеру, а саме, перспектива переміщення німецько-австрійських військ зі Східного фронту на Західний фронт. Оскільки остаточні переміщення найбільш боєздатних частин зі Східного фронту командування німецько-австрійськими військами мало змогу здійснити лише за наявності остаточної домовленості щодо перемир'я із фіксацією гарантій його дотримання, то для представників країн Антанти на Східному фронті, зокрема і на Південно-Західному фронті Росії, який проходив територією УНР, постає завдання створити умови, які змусили б командування країн Четвертного союзу затримати переміщення військ зі Східного фронту. У своїх «Військових мемуарах» Прем'єр-міністр Великобританії Д. Ллойд-Джордж відзначав, що до укладення перемир'я на Східному фронті німецько-австрійське командування не ризикувало здійснювати переміщення на інші фронти цілих підрозділів, здійснювалося переміщення лише окремих найбільш досвідчених офіцерів. Центральні держави у здійсненні масштабних переміщень військ стримувала невпевненість у становищі на цьому фронті [6, с. 86]. Гарантією такої затримки могла стати неможливість для більшовиків забезпечити перемир'я по всій лінії фронту. У своїх мемуарах маршал Ф. Фош відзначав, що із формуванням своєрідних вогнищ протидії радянській владі в Росії для Франції склалась добра нагода розгорнути роботу із новими політичними утворенням на територіях колишньої

Російської імперії по збереженню фронту проти Центральних держав [7, с. 214]. Самостійницька політика УНР надавала такі можливості для місії країн Антанти. Більшовицька влада прагнула чимшвидше укласти перемир'я, проте, німецько-австрійське командування потребувало певного часового проміжку для переміщення зі Східного фронту найбільш боєздатних частин, оскільки заради підтримання іміджу влади Росії яка прагне загального перемир'я більшовики наполягали на забороні угодою про перемир'я переміщення військ зі Східного фронту на інші фронти й з інших фронтів на Східний [8, с. 18] аби таким чином не створювалися умови для продовження бойових дій на інших фронтах Першої світової війни.

Конфлікт між УНР і Раднаркомом створював достатні умови для затягування укладення перемир'я. Вже із укладенням перемир'я 21 листопада (4 грудня) 1917 р. між німецько-австрійським командуванням і представниками Раднаркому Росії розгорталися бойові дії між УНР і Радянською Росією, причому, однією із підстав для початку бойових дій, викладених у «Маніфесті до українського народу із ультимативними вимогами до Української Ради» було дезорганізація фронту зі сторони УНР [9, с. 144-145]. Даний пункт Ультиматуму, котрий було опубліковано, можна розцінювати як такий, що вказував на небезпеку для німців оголювати Східний фронт на українській ділянці. Слід відзначити складність цієї ділянки Східного фронту, яка полягала у позиції Румунії, котра перебувала в залежності від Франції, що обумовлювало мотивацію її позиції у питанні продовження участі у війні залежно від позиції Франції. Тому Румунію до виходу із війни міг мотивувати лише мир країн Четвертного союзу із Росією. Німецько-австрійське командування на українській ділянці фронту, не зважаючи на укладене 9 грудня 1917 р. перемир'я із Радянською Росією, зберігало боєздатні частини, у той час як відбулося переміщення ним боєздатних частин з інших ділянок Східного фронту.

У грудні 1917 р. роботу із органами влади УНР активізує французька місія в Києві. Комісар Французької Республіки в Києві генерал Ж. Табуї від 22 грудня 1917 р. (4 січня 1918 р.) надає Генеральному Секретареві Закордонних Справ повідомлення про створення у Києві антантського комітету націй пригнічених Німецьким і Австро-угорським імперіалізмом [10, арк. 11-12]. На території України у цей період були доволі чисельними польські й чехословацькі добровольчі формування, котрі прагнули створити власні військові підрозділи про антантівського спрямування заради забезпечення собі суб'єктності у відносинах із країнами Антанти й закладення підвалин для створення незалежних національних держав у перспективі. Діяльність таких організацій на території УНР також створювала для командування німецько-австрійськими військами передумови щоб утриматись від відведення боєздатних підрозділів із української ділянки Східного фронту, на це, власне, дуже розраховували країни Антанти [6, с. 214]. Також, наявність таких національних формувань, які намагалися здійснювати активну роботу із інституціями УНР [11, с. 176-177], надавала французам додаткові важелі лобіювання про антантівської позиції в українських урядових колах.

Наступного дня після пред'явлення ультиматуму Раднаркомом Радянської Росії до УЦР, тобто 5 грудня 1917 р., генерал Ж. Табуї запропонував В. Винниченкові та іншим членам Генерального Секретаріату надати перелік допомоги яку УНР потребувала від Антанти [12, арк. 17]. Про це звернення Ж. Табуї нагадував зверненні 29 (11) січня 1918 р., коли делегація УНР вже брала участь у Брест-Литовській мирній конференції із країнами Четвертого союзу. При цьому наголошував, що він звернувся до представників Генерального Секретаріату за першим. Звертав увагу, що, фактично, не зважаючи на відсутність у нього офіційного мандату для встановлення відносин із УНР, він демонструє ставлення Франції до України і на те, що відносини УНР із Францією таким чином вже було встановлено фактично. Крім того, Ж. Табуї посилався на те, що для Генерального Секретаріату УНР варто іти активно на

контакт із ним, оскільки може скластися ситуація за якої слід буде швидко діяти не чекаючи офіційного мандату від уряду Франції. Звернення Ж. Табуї передбачало пропозицію до Генерального Секретаря надати йому програму дій яка, за заявою Ж. Табуї, малабути представлена французькому урядові аби мати інформацію про допомогу, яку той міг надати [12, арк. 17]. Даний лист представника Франції справляє враження прагнення отримати уявлення про наміри УНР щодо готовності виконувати зобов'язання перед союзниками Російської імперії у війні. У листі, зокрема, ішлося про вдячність Ж. Табуї, висловлену ним в якості представника Франції, за відданість УНР зобов'язанням перед союзниками як про доконаний факт. Таку впевненість було висловлено не зважаючи на наявні тенденції в Генеральному Секретаріаті до укладення миру із країнами Четвертного союзу. Тому реакція на цей лист зі сторони Генерального Секретаріату могла дати Франції розуміння наскільки УНР серйозно має намір вийти із війни. У цей період серйозного переговорного процесу із УНР німецько-австрійськими представниками не велося. РНК у Петрограді розглядався командуванням німецько-австрійських військ на Східному фронті як переговорники із якими слід укласти мир, користаючись зі слушного моменту. Тому для Франції важливо було ускладнити момент переговорного процесу між УНР і країнами Четвертного союзу потребою реагувати на офіційне звернення зі сторони представника Франції. Отже, УНР опинилась у ситуації, коли потрібно було зробити вибір між укладенням миру і встановленням відносин із Францією та іншими союзниками по Антанті.

Після укладення мирного договору між УНР і країнами Четвертного союзу 9 лютого 1918 р. перед урядом УНР постає необхідність визначитися із відносинами з країнами Антанти та їх представниками у Києві. Проте, іще у ході Брест-Литовської конференції Рада Народних Міністрів УНР була змушена враховувати факт діяльності у Києві представництв країн Антанти, які продовжували свою діяльність у період перебування більшовицької влади. Так, 30 січня 1918 р. відбувається засідання Ради Народних Міністрів УНР на якому

обговорювалося питання звернення до німецького командування по допомогу в боротьбі із більшовиками на території України. У ході цього засідання розглядалося два варіанти боротьби проти більшовиків, перший – звернутися по допомогу до німців, а другий, на пропозицію Міністра Внутрішніх Справ М. Ткаченка, передбачав «краще дати большевизму вмерти власною смертю... а тим часом формувати нове військо». Переміщення німецько-австрійських військ, як було згадано у протоколі засідання, мало відбуватися з Італійського фронту. Також, було поставлено питання про те, що бажано аби до України було спрямовано українські частини [13, арк. 7]. Очевидно, малися на увазі підрозділи айстро-угорської армії, які укомплектовано українцями. На цьому ж засіданні Міністр праці М. Порш звернув увагу на роль країн Антанти у стані анархії в Україні, висловлюючись за необхідність у Бресті поінформувати про стан справ на території УНР.

Отже, на 30 січня вже існувала попередня домовленість між Генеральним Секретаріатом і німецьким командуванням про направлення військ на територію УНР, оскільки вже було відомо про можливість направлення військ саме з Італійського фронту. Спрямування саме із цього фронту військ передбачалося тому, що восени 1917 р. на цьому фронті німецько-австрійські війська здійснили операцію, котра дала їм змогу здобути стратегічну перевагу, а тому найбільша небезпека для країн Четвертного союзу була саме на Західному фронті.

Слід звернути увагу на принципову позицію, яку висловлював М. Порш щодо ролі Антанти у створенні стану анархії в Україні. У журналі засідання конкретних фактів дій представників Антанти спрямованих на певне соціально-політичне становище на території УНР викладено не було, проте, позиція М. Порша є свідченням формування ворожого відношення уряду УНР до країн Антанти.

Питання звернення до німецького командування за допомогою у боротьбі із більшовиками розглядалося також і на засіданні Ради Народних Міністрів

УНР 31 січня 1918 р. Голова УЦР М. Грушевський пропонує звернутися до німців із проханням поставити ультиматум більшовикам щодо виведення військ із території УНР. На засіданні було вирішено підготувати ноту до німців щодо військового впливу на більшовиків й передати її кур'єром німецькому командуванню [14, арк. 8].

Вже 8 лютого 1918 р. розгортається наступ німецьких військ, котрий здійснювався німецьким командуванням самостійно, без координації із військовим міністерством УНР, про що Військовий Міністр О. Жуковський говорив на засіданні, що він був «сліпою машиною» в руках Головної квартири, проте, наступальні дії проводилися німцями у тісному контакті із українською мирною делегацією в Брест-Литовську [15, арк. 10]. Тобто, на даному етапі ключову урядову функцію в УНР відігравала саме її мирна делегація. О. Жуковський висловив пропозицію звернутися до німецького командування щоб наступ здійснювався через Гомель далі на Брянськ, Купянськ і Дебальцево з метою відрізати більшовицькі війська від України [15, арк. 10-10 зв.]. 9 лютого на засіданні Ради Народних Міністрів знову було наголошено, що наступ німецьких військ здійснювався за завданням мирної делегації (очевидно, німецької) [16, арк. 12].

Фактично самостійні дії німецьких військ на території УНР підтверджували споживацький характер їх вступу на українські землі, причому, згода на їх вступ, надана мирною делегацією УНР у Брест-Литовську, мала формально легітимізуючий характер. У результаті такого акту зі сторони мирної делегації УНР у Брест-Литовську формальна легітимізація вступу німецьких військ на українську територію мала наслідком послаблення легітимності влади УЦР і українського уряду на цій території. На засіданні Ради Народних Міністрів 10 лютого 1918 р. згадувалося Військовим Міністром О. Жуковським, що українська розвідка, яка діяла серед німецьких військ, отримувала у приватних розмовах інформацію, що німці мали залишатися на території України поки не буде сформовано українську армію [17, арк. 13].

Отже, фактично, була відсутньою оперативна координація дій не лише між командування німецькими військами і українським командуванням, а і принципове політичне узгодження питання термінів й умов перебування німецьких військ на території УНР. Ці питання визначалися самим німецьким командуванням. Щодо наслідків наступу австрійського війська на територію УНР на засіданні Ради Народних Міністрів УНР від 9 березня 1918 р., відзначалося, що українські селяни висловлювали невдоволення їх присутністю. Під час засідання Ради Народних Міністрів було оголошено, що під час мирної конференції у Бресті за погодженням із головою української делегації О. Севрюком було домовлено про український склад австрійських військ, котрі мали увійти на територію УНР. Проте, до складу цього війська увійшли також угорці й поляки. Тому було вирішено отримати пояснення щодо складу австрійських військ від члена української делегації УНР у Брест-Литовську О. Севрюка [18, арк. 25 зв.]. О. Севрюк повідомив, що австрійське військо мало увійти на територію України на запрошення мирної делегації і за згодою з Українським урядом це військо має бути виведено з території України. Вступ австрійських військ змінив плани німців, котрі планували зайняти лише північну частину України, тобто, як ішлося попередньо, відрізати територію УНР від Радянської Росії. Проте, із вступом на територію УНР австрійських військ, німці вирішили очистити від більшовиків і Лівобережну Україну [18, арк. 26]. Як відзначив О. Севрюк, німці щодо компенсації за звільнення України від більшовиків готові були обмежитися правом вільної купівлі хліба, проте, могли поставити питання про компенсації збитків, завданих німецьким колоністам [18, арк. 26 зв.]. Тобто, питання про оплату німцям за звільнення території України від більшовиків на 9 березня 1918 р. остаточно врегульовано не було. Але їх корегування відбулося в результаті згоди австрійських військ також брати участь в окупації територій України. Власне, вступ австрійських військ стимулював німців до більш масштабної й тривалої окупації територій УНР з метою отримання максимальної кількості ресурсів.

Проте, для УНР набуває значної актуальності питання легітимізації її правосуб'єктності на міжнародній арені. Набуття Україною статусу суб'єкта міжнародного права мало важливе значення і для Німеччини й Австро-Угорщини, чиї війська було введено на територію УНР. Лише легітимний, визнаний більшим колом держав, крім країн Четвертного союзу і державних утворень на територіях колишньої Російської імперії, мав змогу повноцінно легітимізувати вступ німецько-австрійських військ на українській території. На засіданні Ради народних міністрів 9 березня 1918 р. було поставлено питання про направлення делегацій до нейтральних Західноєвропейських держав з метою інформувати, що УНР стає суб'єктом міжнародного права. Наголошувалося, що до цього уряд УНР стимулювали самі німці. П. Левицький на засіданні Ради Народних Міністрів висловився, що Франція і Англія відмовилися визнавати за Україною право на набуття статусу суб'єкта міжнародних відносин і тому важливо щоб це право було визнано нейтральними державами [18, арк. 24 зв.–25].

Із вступом німецьких військ до Києва постало питання щодо перебування у місті військових місій країн Антанти. За словами Голови Ради Народних Міністрів В. Голубовича, німецький штаб висунув вимогу аби французькій й англійській офіцери залишили Київ оскільки вони здійснювали розвідувальну діяльність щодо німецьких військ. Народний Міністр Внутрішніх Справ М. Ткаченко висловився, що країни Антанти не визнали УНР і мали угоду із більшовиками (очевидно, мається на увазі факт перебування цих місій у Києві під час влади більшовиків). Ним було поставлено питання про необхідність з'ясування статусу офіцерів країн Антанти у Києві, якщо вони є військовими аташе, то має бути визнання відповідними державами УНР, а якщо вони члени військової місії в Росії, то мають виїхати бо війна вже завершилась (малося на увазі укладення УНР Брест-Литовського договору). Найбільш анти французьку позицію в Раді Народних Міністрів займав Народний Міністр праці М. Порш, котрий заявив, що французи під час перебування більшовиків у Києві

відверто заявили про невизнання України. Також висловився, що вони і на той момент, на 13 березня, намагалися через нейтральні партії «піднести завірюху на Україні». Й наголосив, що слід вимагати від французів, англійців та бельгійців щоб вони виїхали із України як звичайні громадяни. Також, М. Порш запропонував Міністру закордонних справ зібрати всі відомості про роль французів і Чехо-Словаків в українсько-більшовицькій війні. Було прийнято рішення щоб Міністр Внутрішніх Справ видав циркуляр про виїзд до суботи із Києва англійців, французів і бельгійців [19, арк. 36 зв.].

Важливим чинником відносин між УНР і країнами Четвертного союзу було питання формування на території України війська Чехо-Словаків, котрі були військовополоненими і прагнули воювати проти країн Четвертного союзу. За даними Ради Народних Міністрів Чехо-Словаки встановили відносини із радянським урядом Росії і тому Рада Міністрів висунула як одну із умов миру з Радянською Росією, що та має забрати із території УНР усі свої війська, а також Чехо-Словаків [20, арк. 17]. Питання відносин українського уряду із Чехо-Словаками мало складний характер із-за конфліктів цих національних підрозділів із українським населенням [21, арк. 33].

Звинувачення дипломатичних місій країн Антанти у діяльності на шкоду УНР в Раді Народних Міністрів заявами щодо підривної діяльності на території УНР не завершилися і на засіданні 13 березня 1918 р. український дипломат Є. Голіцінський зробив доповідь про відвідання Румунії. У цей час Румунія уклала Бухарестських мирний договір із країнами Четвертного союзу. Для Румунії цей договір був досить тяжкий через втрату нею Північної Добруджі на користь Болгарії і відбулося це за наполяганням Німеччини, котра вважала, що румуни мають понести відповідальність за зраду німецької династії Гогенцоллернів. Сепаратний договір Румунія була вимушена укласти із-за того, що відбувся вихід із Першої світової війни УНР і далі Радянської Росії, а тому для Румунія не було можливості самостійно продовжувати війну. Так, Д. Ллойд-Джордж у своїх «Військових мемуарах» відзначав важливість ролі України у постачанні

Румунії та її армії продовольством [6, с. 94]. Є. Голіцінський наголосив у доповіді, що у Румунії ставлення до України до укладення миру було позитивним, а після змінилося на гірше не без участі французів [22, арк. 31]. Загострення відносин між Румунією і Україною відбувалося також навколо питання Бессарабії, котра фактично знаходилась під румунською окупацією від грудня 1917 р. Ще наприкінці 1917 р. зі сторони УНР було висунуто претензії з приводу окупації Румунією Бессарабії під приводом недопущення анархії в країні й захисту складів із румунським майном. На Бухарестській конференції Німеччина і Австро-Угорщина фактично визнали право Румунії на анексію Бессарабії як компенсацію за втрату Північної Добруджі, проте, не забажали унормувати це визнання [23, с. 286]. Тому між УНР і Румунією було закладено територіальний конфлікт і Румунія розглядала для себе Бессарабію в якості своєї компенсації зі сторони Росії та її правонаступників за необхідність для сепаратно укласти важкий мирний договір із країнами Четвертого союзу.

У доповіді було згадано також негативну позицію командуючого Румунським фронтом Д. Щербачова, котрий забрав військово-майно і передав на французькі склади, заявивши, що воно належить Росії й Україна на нього не має права претендувати. Згадано було, що в Румунії російського військового майна на мільярд рублів і на півмільярда у Бессарабії. Слід у цьому контексті відзначити, що Д. Щербачов від більшовицького перевороту ставився позитивно до УНР як до надійної альтернативи більшовицькому уряду. Проте, його позиція змінюється після укладення УНР Брест-Литовського договору й Д. Щербачов займає антиукраїнську позицію, зберігаючи про антантівську орієнтацію. Тобто, у загостренні ситуації у відносинах Ради Народних Міністрів УНР із командуванням Румунського фронту також було звинувачено Францію.

Отже, із укладенням перемир'я представниками Раднаркомів Радянської Росії із командуванням німецько-австрійськими військами на Східному фронті 9 грудня 1917 р. у Києві активізується діяльність місій країн Антанти. Особливу

активність виявляє керівник французької місії генерал Ж. Табуї, котрий намагався налагодити системний контакт із Генеральним Секретаріатом УНР, а також створити ант-антський комітет націй пригнічених німецьким і австро-угорським імперіалізмом. Ця активізація представника Франції пояснюється намаганням створити умови, за яких країни Четвертного союзу були би вимушеними зберігати на українській ділянці Східного фронту боєздатні підрозділи і не переміщувати їх на інші фронти. Проте, зі сторони Франції не було офіційного визнання УНР і тому Генеральний Секретаріат наприкінці 1917 р. активізує роботу щодо участі України у мирних переговорах із країнами Четвертного союзу. У період перебування в Києві більшовиків, за даними представників Генерального Секретаріату УНР, місії країн Антанти продовжували свою діяльність а також із більшовицькою владою підтримували контакт Чехо-Словаки. Із вступом до Києва німецьких військ й відновлення влади УНР ставлення зі сторони Генерального Секретаріату до місій країн Антанти було різко негативним. Зокрема, місію Франції було разом із невизнанням України звинувачено у намаганні підірвати політичну ситуацію в країні. Також Францію представники Генерального Секретаріату звинувачували у погіршенні відносин між УНР і Румунією. В результаті, з подачі німецького командування і за ініціативи Генерального Секретаріату УНР із Києва було видворено місії країн Антанти (Франції, Великобританії й Бельгії). Німецьким командуванням представники цих місій розглядалися як шпигуни, а УНР дала мотивацію їх видворенню відсутність дипломатичних відносин із країнами Антанти і тому не визначеність статусу їх представників. Тому УНР, фактично, зафіксувала ворожі відносини із країнами Антанти і усі ознаки колабораціоністського характеру її уряду.

Складність проблеми дипломатичних відносин у період гострої боротьби за владу в Україна наприкінці 1917 – на початку 1918 рр. обумовлює необхідність більш глибокого дослідження таких проблем як відносини між місіями країн Антанти на території УНР і більшовицькою владою у короткий

період її перебування в Україні, а також плани, зокрема, Франції щодо України на завершальному етапі Першої світової війни.

Список використаних джерел та літератури:

1. Косик В. Франція та Україна. Становлення української дипломатії (березень 1917 – лютий 1918) / В. Косик. – Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2004. – 264 с.
2. Дацків І. Дипломатія українських національних урядів у захисті державності (1917-1923 рр.): автореф. дис. д-ра іст. наук : 07.00.02 / І. Дацків; Дипломатична академія України при МЗС України. Київ, 2010. – 36 с.
3. Михутина И. Украинский Брестский мир. Путь выхода России из Первой мировой войны и анатомия конфликта между Совнаркомом РСФСР и правительством Украинской центральной рады / И. Михутина. – М.: Издательство "Европа", 2007. – 288 с.
4. Городня Н. Д. Політика держав Антанти і США щодо державності України у 1917–1919 рр.: Дис. канд. іст. наук: Київський національний університет імені Тараса Шевченка / Наталія Данилівна Городня. – К., 1996. – 222 с.
5. Резолюція Української Центральної Ради у справі миру. 21.XI.1917 // Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України), ф. 2592, оп. 1, спр. 118.
6. Ллойд-Джордж Д. Военные мемуары / [Пер. с англ. П. Звавича]. / Д. Ллойд-Джордж. – Т. 5. – М.: Государственное социально-экономическое издательство, 1938. – 368 с.
7. Фош Ф. Воспоминания (война 1914-1918 гг.) / Ф. Фош. – М.: Государственное Военное Издательство наркомата Обороны Союза ССР, 1939. – 432 с.
8. Договор о перемирии между армиями русского Западного фронта и германскими армиями, действующими против означенного фронта. 21 ноября

(4 декабря) 1917 г. // Советско-германские отношения от переговоров в Брест-Литовске до подписания Рапалльского договора. Сборник документов / [Ред. Дёрнберг и др.] – М.: Политиздат, 1968. – Т. 1. – С. 17-19.

9. Манифест к Украинскому народу с ультимативными требованиями к Украинской Раде. 5 (18) декабря 1917 г. // Ленин В. Полное собрание сочинений / В. Ленин. – М.: Издательство политической литературы, 1974. – Т. 35. – С. 143-145.

10. Лист Комісара Французкої Республіки генерала Табуї до п. Генерального Секретаря Справ Закордонних в справі повідомлення про заснування в Києві антантського комітету націй пригнічених Німецьким і Австро-Угорським імперіалізмом від 22/ХІІ (4/І) 1917 року // ЦДАВО України, ф. 2592, оп. 3, спр. 3.

11. Письмо представителя Польского совета Межпартийного объединения Ю. Велёвейского члену этого совета С. Грабскому о политической деятельности польских национал-демократов на Украине. Киев, 26 ноября (9 декабря) 1917 г. // Документы и материалы по истории советско-польских отношений. Том I: февраль 1917 г. – ноябрь 1918 г. / [Под ред. С. Вроньский и др.] – М.: Издательство Академии наук СССР, 1963. – С. 174-178.

12. Генерал Табуи, комиссар Французской Республики при правительстве Украинской Республики государственному правительственному секретарю иностранных дел Украинской Республики (переклад ноти – П. С.). Киев, 29/11 января 1918 г. // ЦДАВО України, ф. 2592, оп. 3, спр. 3.

13. Журнал №14 засідання Ради Народніх Міністрів 30 січня 1918 р. // ЦДАВО України, ф. 2592, оп. 1, спр. 65.

14. Журнал №15 засідання Ради Народніх Міністрів 31 січня 1918 р. // ЦДАВО України, ф. 2592, оп. 1, спр. 65.

15. Журнал №17 засідання Ради Народніх Міністрів 8 лютого 1918 р. // ЦДАВО України, ф. 2592, оп. 1, спр. 65.

16. Журнал №18 засідання Ради Народніх Міністрів 9 лютого 1918 р. // ЦДАВО України, ф. 2592, оп. 1, спр. 65.
17. Журнал №19 засідання Ради Народніх Міністрів 10 лютого 1918 р. // ЦДАВО України, ф. 2592, оп. 1, спр. 65.
18. Журнал №27 засідання Ради Народніх Міністрів 9 березня 1918 р. // ЦДАВО України, ф. 2592, оп. 1, спр. 65.
19. Журнал № (нерозбірливо – П. С.) засідання Ради Народніх Міністрів 12 березня 1918 р. // ЦДАВО України, ф. 2592, оп. 1, спр. 65.
20. Журнал №22 засідання Ради Народніх Міністрів 14 лютого 1918 р. // ЦДАВО України, ф. 2592, оп. 1, спр. 65.
21. Генеральному Секретарству Військових Справ (від – П. С.) Генерального Секретарства Земельних Справ. 21 листопада 1917 р. // ЦДАВО України, ф. 811, оп. 1, спр. 4.
22. Журнал №30 засідання Ради Народніх Міністрів 13 березня 1918 р. // ЦДАВО України, ф. 2592, оп. 1, спр. 65.
23. Чернин О. В дни мировой войны. Мемуары министра иностранных дел Австро-Венгрии /О.Чернин. – С.-Пб.: Издательский дом Санкт-Петербургского государственного университета, 2005. – 517 с.

References:

1. KOSYK, V. (2004) *Frantsiya ta Ukrayina. Stanovlennya ukrayins'koyi dyplomatiyi (berezen' 1917 – lyutyu 1918)*. L'viv: Vydavnychyu tseentr LNU imeni Ivana Franka
2. DACKIV, I. (2010) *Diplomacy Ukrainian national governments in the protection of state (1917-1923).*: Author. Dis. ... Dr. hist. Sciences: 07.00.02. Kyiv: Diplomatic Academy of Ukraine, MFA of Ukraine
3. MIKHUTINA, Y. (2007) *Ukraynskiy Brestskiy mir. Put' vykhoda Rossii iz Pervoy mirovoy voyny i anatomiya konflykta mezhdru Sovnarkomom RSFSR i pravitel'stvom Ukrainskoy Tsentral'noy Rady*. Moskow: Izdatel'stvo "Evropa"

4. HORODNIA, N. (1996) *Polityka derzhav Antanty i SShA shchodo derzhavnosti Ukrainy u 1917-1919 rr.: Dys. ... kand. ist. nauk.* Kyiv: Kyivskiy natsionalnyi universytet imeni Tarasa Shevchenka
5. Rezolyutsiya Ukrayins'koyi Tsentral'noyi Rady u spravi myru. 21.XI.1917 // TsDAVO Ukrayiny, f. 2592, op. 1, spr. 118.
6. LLOYD-DZHORDZH, D. (1938) *Voennye memuary.* Vol. 5. In P. Zvavycha. Moskow: Hosudarstvennoe sotsyal'no-ekonomycheskoe izdatel'stvo
7. FOSH, F. (1939) *Vospomynaniya (voyna 1914-1918 hh.).* Moskow: Hosudarstvennoe Voennoe Izdatel'stvo narkomata Oborony Soyuzu SSR
8. D`YORNBERH, (ed.) (1968) *Dohovor o peremirii mezhdu armiyami rus'koho Zapadnoho fronta i hermanskimi armiyami, deystvuyushchimi protiv oznachennoho fronta. 21 noyabria (4 dekabria) 1917 h.* In Sovetsko-hermanskije otnosheniya ot perehovorov v Brest-Litovske do podpisaniya Rapall'skoho dohovora. Sbornik dokumentov, Vol.1. Moskow: Politizdat
9. LENIN, V. (1974) *Manifest k Ukrainському narodu s ul'timativnymi trebovaniyami k Ukrainской Rade. 5 (18) dekabria 1917 h.* In Polnoe sobranie sochynenyy, Vol. 35. Moskow: Izdatel'stvo politicheskoy literatury
10. Lyst Komisara Frantsuz'koyi Respubliki henerala Tabuyi do p. Heneral'noho Sekretarya Sprav Zakordonnykh v spravi povidomlennya pro zasnuvannya v Kyyevi antant'skoho komitetu natsiy pryhnychenykh Nimets'kym i Avstro-Uhors'kym imperializmom vid 22/KhII (4/I) 1917 roku // TsDAVO Ukrayiny, f. 2592, op. 3, spr. 3.
11. VRON'SKIY, S. & other (ed.) (1963) *Pis'mo predstavitelia Pol'skoho soveta Mezhpartiynoho ob`edineniya Yu. Velioveyskoho chленu etoho soveta S. Hrabskomu o politicheskoy deyatel'nosti pol'skikh natsional-demokratov na Ukraine. Kiev, 26 noyabria (9 dekabria) 1917 h.* In Dokumenty i materialy po istorii sovetsko-pol'skikh otnosheniy, Vol. I: fevral' 1917 h. – noyabr' 1918 h. Moskow: Izdatel'stvo Akademii nauk SSSR

12. Heneral Tabuy, komissar Frantsuzskoy Respubliki pri pravitel'stve Ukrainskoy Respubliki hosudarstvennomu pravitel'stvennomu sekretariu inostrannykh del Ukrainskoy Respubliki (pereklad noty – P. S.). Kiev, 29/11 yanvaria 1918 h. // TsDAVO Ukrayiny, f. 2592, op. 3, spr. 3.
13. Zhurnal №14 zasidannya Rady Narodnikh Ministriv 30 sichnya 1918 r. // TsDAVO Ukrayiny, f. 2592., op. 1, spr. 65.
14. Zhurnal №15 zasidannya Rady Narodnikh Ministriv 31 sichnya 1918 r. // TsDAVO Ukrayiny, f. 2592., op. 1, spr. 65.
15. Zhurnal № 17 zasidannya Rady Narodnikh Ministriv 8lyutoho 1918 r. // TsDAVO Ukrayiny, f. 2592., op. 1, spr. 65.
16. Zhurnal № 18 zasidannya Rady Narodnikh Ministriv 9 lyutoho 1918 r. // TsDAVO Ukrayiny, f. 2592., op. 1, spr. 65.
17. Zhurnal № 19 zasidannya Rady Narodnikh Ministriv 10 lyutoho 1918 r. // TsDAVO Ukrayiny, f. 2592., op. 1, spr. 65.
18. Zhurnal № 27 zasidannya Rady Narodnikh Ministriv 9 bereznya 1918 r. // TsDAVO Ukrayiny, f. 2592., op. 1, spr. 65.
19. Zhurnal № (nerozbirlyvo – P. S.) zasidannya Rady Narodnikh Ministriv 12 bereznya 1918 r. // TsDAVO Ukrayiny, f. 2592., op. 1, spr. 65.
20. Zhurnal № 22 zasidannya Rady Narodnikh Ministriv 14 lyutoho 1918 r. // TsDAVO Ukrayiny, f. 2592., op. 1, spr. 65.
21. Heneral'nomu Sekretarstvu Viys'kovykh Sprav (vid – P. S.) Heneral'noho Sekretarstva Zemel'nykh Sprav. 21 lystopada 1917 r. // TsDAVO Ukrayiny, f. 811, op. 1, spr. 4.
22. Zhurnal № 30 zasidannya Rady Narodnikh Ministriv 13 bereznya 1918 r. // TsDAVO Ukrayiny, f. 2592., op. 1, spr. 65.
23. CHERNIN, O. (2005) *V dni mirovoy voyny. Memuary ministra inostrannykh del Avstro-Vengrii*. S-Pb.: Izdatelskiy dom Sankt-Peterburgskogo gosudarstvennogo universiteta.

Pavlo Satskiy,

PhD (history), Associate Professor,

Vadym Hetman National Economic University of Kyiv

**THE RELATIONSHIP BETWEEN THE UPR AND THE ENTENTE IN
DECEMBER 1917 – MARCH 1918: CRISIS OF THE STATUS OF UKRAINE
AS A SUBJECT OF INTERNATIONAL RELATIONS**

Abstract. On the basis of the archival papers, the research of the relations of Ukrainian People's Republic with the allies of The Triple Alliance agreement, in particular with France, has been made. The system of relations of the Ukrainian People's Republic institutions with the representatives of The Triple Alliance in Kyiv has been researched. However, the analysis of these relations has been made in the context of the events taking place in the entire European system of relations. In particular, the analysis of works of the French representative in Kyiv, General J. Tabouis, aimed at establishing systematic relations with the General Secretariat of the Ukrainian People's Republic. Though, it has been determined that the activity of J. Tabouis in Kyiv had been driven on suppressing the Ukrainian People's Republic activity and had also been concentrated at creating the situation of political instability at deterring the command of the German-Austrian troops from the movement of the troops from the "Ukrainian" territory from the Eastern front to other areas. General J. Tabouis has also been actively cooperated with the Ukrainian national organizations, among members of which were the prisoners of war of Austrian-Hungarian, German, Polish and Czech and Slovaks armies. After the signing of The Treaty of Brest-Litovsk and the liberation of Kyiv from the Bolshevik army, the Council of Ministers of the Ukrainian People's Republic clearly expressed the hostile reaction to the mission of the Triple Alliance countries in Kyiv. In particular, some Ukrainian officials expressed the accusation regarding the participation of the French mission in creating chaotic conditions in Ukraine, in their subversive activity and their

agreement with the Bolsheviks. Moreover, the Council of Ministers of Ukraine expressed the idea that due to the fact that the participation of Ukraine in the First World War was over, and The Triple Alliance did not accept the Ukrainian People's Republic, the presence of the representatives of these countries in Kyiv was unsuitable. Thus, the Council of Ministers of Ukrainian People's Republic and the command of the German troops in Ukraine demanded from the representatives of The Triple Alliance to leave the Ukrainian territory. So, the Ukrainian People's Republic constrainedly put itself in the position of the actual collaborationist government, which had to withdraw the missions of the countries of The Triple Alliance because of the demand of occupation troops, which was not politically profitable in comparison to the state of the government of the Russian Federation.

Keywords: General Secretariat of the Ukrainian People's Republic, Czech-Slovaks, armistice, military mission, General J. Tabouis, Triple Alliance, the German-Austrian troops.

УДК [930.2+327.82]:947.7 “16”

<http://doi.org/10.17721/2524-048X.2017.07.125-149>

Фергад Туранли,

кандидат історичних наук, доцент,

Національний університет «Києво-Могилянська академія»

ДИПЛОМАТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ УКРАЇНСЬКИХ ГЕТЬМАНІВ: ЧОРНОМОРСЬКИЙ ВЕКТОР

Анотація. Досліджується Чорноморський вектор дипломатичної діяльності українських гетьманів у XVII ст. за даними з османсько-турецьких та українських писемних джерел. Розглядаються обставини перебування гетьмана Богдана Хмельницького в Бахчисараї під час правління султана Мехмеда IV, а також укладання союзу між Українською козацькою державою та Кримським ханством. Зокрема, наголошується на значенні дипломатичної діяльності гетьмана Петра Дорошенка у відносинах з урядом Османської держави.

Наш аналіз турецьких писемних джерел свідчить і про той факт, що з початком правління гетьмана П. Дорошенка відбувалася активізація дипломатичних відносин між Чигирином, Бахчисараєм та Стамбулом. У результаті численних посольств від гетьмана до турецького султана в 1669 році Мехмед IV видав наказ про надання П. Дорошенку гетьманських повноважень стосовно Запорозького козацтва. Турецька сторона визнавала гетьманську владу на тривалий термін. Звільнення України від її окупації Річчю Посполитою стало результатом практичного виконання умов домовленості, укладеної з гетьманом Петром Дорошенком, зазначених у вищезгаданому фермані Мехмеда IV. Досліджені нами документи показали, що у війні Османської імперії проти Речі Посполитої з польського боку брали участь також московські, австрійські, німецькі вояки та українські козаки (останні були підпорядковані гетьману Михайлові Ханенку). Незважаючи на

таку розстановку військових сил, турецька армія разом з козаками під командуванням гетьмана П. Дорошенка та кримськими воїнами одержала перемогу.

Ключові слова: Україна, гетьман, Туреччина, султан, дипломатія, Чорне море.

У процесі здійснення дослідження османсько-турецьких джерел з української історії, зокрема стосовно турецького вектора дипломатичної діяльності українських гетьманів у XVII ст., ми виявили цілу низку винятково важливих свідчень, які стосуються постаті гетьмана Богдана Хмельницького, який понад століття залишається об'єктом гострих дискусій; на це у свій час звертав увагу український історик Ярослав Дашкевич [5, с. 111]. Як відомо, в українській історичній науці вказана проблема висвітлюється на підставі цілого корпусу опублікованих архівних документів [6]. Оцінка особистості Богдана Хмельницького робиться в першу чергу як видатного політичного та військового діяча, також талановитого дипломата, якому вдалося очолити визвольну війну українського народу за свою національну незалежність і за козацьку державність. З приводу цього питання у дослідженому нами літописі «Історія хана Іслама Гірая III»¹ (اوچنجی اسلام گرای خان تاریخی (Üçüncü İslam Giray Han Târihi) [22, с. 1105–1107] Гаджі Мехмеда Сена'ї Кримського [21]² в око впадає пієтет цього автора щодо українського гетьмана, якого він називає хоробрим, безстрашним богатирем та лідером «Дніпровського козацтва», а також особою, яка заслуговує на пошану з боку релігії ісламу [13, с. 62]. Характеризуючи військово-політичну діяльність гетьмана Богдана Хмельницького в контексті взаємин між Українською козацькою державою та Кримським ханством, Високою Портою та Річчю Посполитою, «Історія хана

¹Іслам Гірай III (роки правління: 1644–1654) – правитель Кримського ханства, старший син хана Селамета Гірая. Під час правління хана Джанібєка Гірая він брав участь в поході на Польщу і потрапив в полон, в якому перебував 7 років. Поляки звільнили його та призначили командиром невеликого загону для участі в походах проти Пруссії та Дніпровських козаків. Султан Мурад IV, звільнивши десять польських командирів, визволив з полону Іслама Гірая III. В 1635 р. той став калгаєм у хана Багадира Гірая.

²Нумерація сторінок тут і далі подається згідно з текстом оригіналу літопису османсько-турецькою мовою.

Іслама Гірая III», в літописному творі «Процвітання ханів» گۆلبونى حانان (Gülbin-î Hânân) Галіма Гірая Султана (зокрема, в частині цього твору під назвою «Хан Іслам Гірай III» اوچنجى اسلام گرای خان (Üçüncü İslam Giray Hân) та в літописі «Історія Веджігі» وجیهى تاريخى (Vecihi Târîhi) Веджігі Гасана Челебі (Vecihî Hasan Çelebi) звертається увага на політичних стосунках, які існували між Українською козацькою державою та Кримським ханством, а саме – на налагодженні та розвитку дипломатичних взаємозв'язків між названими державами під час правління гетьмана Б. Хмельницького [24, с. 453–478].

У згаданих літописних джерелах зафіксовані факти про причини національно-визвольної революції в середині XVII ст. українців під проводом гетьмана Богдана Хмельницького проти Речі Посполитої: релігійні, національні, економічні, політичні тощо, які й зумовили справедливий характер відповідної війни-протесту. У літописних текстах докладно описані міждержавні взаємини, що існували у вказаний період між двома сусідніми країнами: гетьманською Україною та Кримським ханством, а також підкреслюється, що успішному розвитку цих стосунків посприяли прокримськотатарські симпатії самого запорозького гетьмана, який 28 листопада 1647 р. прибув до Бахчисараю. Рубіжним фактом зближення кримських татар з українськими козаками стало рішення задовольнити прохання Б. Хмельницького надати йому всебічну допомогу з боку ханського уряду, внаслідок чого наприкінці 1647–1648 рр. був укладений українсько-кримський союз, що й зумовило успішний розвиток національно-визвольної боротьби на українських землях [3, с. 21–22]³. На виконання умов згаданої домовленості, а саме про надання воєнної допомоги, кримський хан Іслам Гірай III особисто вирушив в травні–червні 1648 року на допомогу гетьманові Б. Хмельницькому та очолив разом з ним воєнний похід проти польського війська, розташованого під Жовтими Водами та Корсунем.

³На думку історика Ярослава Дашкевича: «...відносини на Великому кордоні були надто напруженими, і людське життя цінувалося дуже мало. За таких умов через виникнення реальної загрози етноциду з боку Польського королівства і став можливим козацько-татарський союз».

Здобуті перемоги ще більше зміцнили позиції союзників [2, с. 153–154]. Для перевірки достовірності фактів, наведених відповідним автором-літописцем ми вважали доцільним звернутися до інших джерел. Зокрема, інший вищеназваний кримськотатарський автор XVII століття Гасан Веджігі [17, с. 229]⁴ в своєму літописі «Історія Веджігі», що охоплює події періоду 1047–1069 рр. (за християнським літочисленням приблизно: 1637 / 1638–1658 / 1659 рр.) зазначав наступне: «Ще до того Запорозькі козаки повстали проти гноблення їх королем Польщі та об'єднались з кримським ханом Ісламом Гіраєм III (1647 р.). Протягом десяти років (1647–1657) було здійснено ряд воєнних походів на поляків, зруйновано їхні землі, покарано ляхів» [26, с. 16–87б.]. Цей виявлений нами факт є підтвердженням тривалого співробітництва українських козаків з кримськими татарами як результат укладеного союзу, що було зумовлено також і високим авторитетом запорозького гетьмана. Яскрава постать українського гетьмана Богдана Хмельницького постає перед нами також і у творі кримськотатарського літописця Шейха Мехмеда Ефенді [1, с. 134–139; 12, с. 226]. Повертаючись до вищезгаданого літопису стосовно постаті Богдана Хмельницького, його воєнно-політичної співпраці з ханом, слід наголосити, що названий літописець неодноразово звертав увагу на те, що гетьман завжди послідовно виконував всі свої зобов'язання. Гаджі Мемед Сена'ї написав: «Під час підготовки до війни з поляками до Іслама Гірая III прибув гетьман дніпровських козаків [Б.] Хмельницький із своїм військом і оголосив про свою відданість ханові. Цією заявою хан був дуже задоволений. [Б.] Хмельницький вирушив із своєю армією теж до Білої Церкви. 4 червня 1648 року козацькі війська зруйнували територію довкола фортеці...» [21, с. 21v / 21б]. Далі говориться, що на початку червня поточного року Іслам Гірай III дозволив командувачу козацького війська [Б. Хмельницькому] розпочати бій. Кримськотатарський літописець зазначає, що «...війська в складі двох армій вирушили в похід проти польського війська. Захоплюючи

⁴Гасан Веджігі – родом з Криму; переїхавши до Стамбулу, обіймав посаду довіреного секретаря головного візиря Кари Мустафи Паши, помер 6 вересня 1660 р. в Стамбулі.

багато ворожих міст, вони підпалювали й руйнували їх. В результаті мали багато здобичі» [21, 22r / 22a]. Отже, 15 червня 1648 року спільне військо повернулося з блискучою перемогою. Щодо другого спільного походу на Річ Посполиту в жовтні 1648 р. та про прибуття гетьмана Богдана Хмельницького в штаб кримськотатарської армії у зазначеному літопису говориться, що військовий табір українського гетьмана разом з поважними командирами й військом чисельністю в 10 (десять) тисяч чоловік прибув до штабу татарського війська. Тут козацького гетьмана урочисто привітали, де на нього та його сотників одягли коштовні каптани, а воїнам гетьмана вручили цінні подарунки [21, 23r / 23a]. Після обговорення плану своїх військових дій, як зазначається в літописі, татарсько-козацьке військо «... спільно вирушило на головне місто польського короля Ільбав (Львів). В п'ятницю 23 дня благословенного місяця рамазана (11 жовтня 1648 р.) армія, наче море, оточила величезну фортецю Львів» [21, 28v – 29a / 28b – 29a]. Тоді ж запорозькі козаки разом з воїнами Тугая бея заблокували фортецю Соколів і після 3–4-денного бою нанесли поразку силам противника. Також зазначимо, що облога Львова тривала протягом 22 днів. Посланці противника звернулися до гетьмана Богдана Хмельницького з наступною пропозицією: «Ми дамо вам двісті (200) тисяч золотих до скарбниці, а також заплатимо поголовний податок» [21, s. 30r / 30a]. Б. Хмельницький повідомив про це Ісламу Гіраю III, і облогу міста було знято. Після завершення такого переможного походу наприкінці жовтня 1648 року Іслам Гірай III зустрівся з Богданом Хмельницьким і Тугаєм беєм та вручив їм шаблі та цінні подарунки.

На окрему увагу заслуговує наголошення названим кримськотатарським літописцем на факті відданості гетьмана Б. Хмельницького союзницьким зобов'язанням та на дотриманні ним умов домовленості, укладеної з Ісламом Гіраєм III з метою створення великої спільної армії. Також автор відзначив факт наступу і захоплення

українськими воїнами фортець Березане та Животів. В зазначеному тексті «Хан Іслам Гірай III» з літописного твору Галіма «Процвітання ханів» важливе місце посідає опис війни з Річчю Посполитою в 1649 році, який істотно збігається з відомостями від Сенаї. Автор заторкає питання про умови, поставлені переможцями Зборівської битви, згідно з якими, серед іншого, гарантувалась недоторканість українських земель. Отже факти, виокремлені з названих вище літописних джерел, переконливо свідчать про розвиток воєнно-політичних відносин між гетьманським та ханським урядами. У результаті здійснених спільних воєнних кампаній українські землі звільнювалися від польської окупації та зміцнювалась позиція гетьмана Б. Хмельницького. З приводу цього питання заслуговують на увагу відомості з іншого, кримськотатарського архівного документа «Листа Іслама Гірая III до Яна Казимира», який датований від місяця шабана 1059 р. за календарем Гіджри (за християнським календарем – серпень-вересень 1649 р.) і зберігається в польському архіві [9, с. 305–306] ⁵. Досліджуючи проблеми Зборівського договору від 1649 року, історик Лариса Пріцак означила цей документ «кримською версією» [9, с. 74–75] названого договору та здійснила порівняльний аналіз перекладу його текстів з текстами українською та польською мовами; Л. Пріцак також дала загальну оцінку цього архівного документа. Проте варто звернути додаткову увагу на окремі нюанси в трактуванні та в тлумаченні деяких термінів з тексту цього документа. На основі проведеного нами скрупульозного аналізу зазначеного документального джерела можна зробити висновок, що його точна назва *سؤمؤز* (Sözümüz), що українською означає «Наше слово» чи «Лист» від кримського хана, а не «договір». Загалом, цей лист був написаний після спільного козацько-татарського переможного походу проти Польщі. Зазначимо, що цьому документі містяться також і певні правові норми, які

⁵Пакет копії оригіналу татарської редакції Зборівського договору 1649 р., укладеного між кримським ханом Іслам Гіреєм III та польським королем Яном Казимиром. Частина II. Копія оригіналу татарської редакції Зборівського договору 1649 р., укладеного між кримським ханом Ісламом Гіреєм III та польським королем Яном Казимиром (роки правління: 1648–1668).

свідчать про існування двосторонніх взаємин та воєнно-політичних стосунків між Кримським ханством і Річчю Посполитою, призначених для захисту інтересів гетьмансько-козацької України. Пропонуємо свій варіант уточненої інтерпретації змісту тексту мовою оригіналу цього кримськотатарського документа, який свідчить про факт примирення та узгодження низки положень відповідної «домовленості» чи «угоди», (а не «договору», скріпленого підписами представників обох сторін згідно з вимогами тогочасного міжнародного права) про встановлення дружніх відносин між Річчю Посполитою та Кримським ханством, в якому, зокрема, йдеться про вирішення проблемних питань стосовно гетьмана Запорозького козацтва Б. Хмельницького. У цьому листі говориться про те, що Іслам Гірай III погодився задовольнити прохання короля Яна II Казимира і припинити ворожнечу між відповідними двома державними сторонами та встановити дружні стосунки між цими державами. Головними положеннями цієї угоди (чи консенсусу) є такі: 1) попередження польського короля про те, щоб з боку його уряду не завдавалося ніякої шкоди гетьману Запорозького козацтва Б. Хмельницькому та його 40-тисячному війську;

مادّه اولاً بودور كي هالآ اوزى هاتمانى اولان آقملينسكي و جم ايدوب يازدوغي قيرق بين قازق طايفسنى بالزّات كندينوزدن وكلايى وزرآ و اومرآنوزدان هاسيلى كلام زيري هوكومتينيزده اولان قوللارينوزدان عداوت و زرار و زيآن ايتميچگينيزه...

2) в наступному положенні відзначається, що навіть в разі перебування названого гетьмана в якомусь поході його країна з помешканнями мають залишатися недоторканими;

...و بيزيم تارافده سفره كيتمك لازيم كلدوكده اولري هاليدر ديو زرار و زيآن قصتينده اولماياجاغينيزه...

3) польський король зобов'язувався щорічно без затримки сплачувати кримському ханові встановлену данину та надсилати тому відповідні коштовні подарунки; 4) обов'язкове забезпечення недоторканості північних територій країни, а також вівчарів з їх отарами на пасовищах в Криму; 5) в разі необхідності польська сторона повинна надавати військову допомогу

Кримському ханству у війні з його супротивниками; 6) король зобов'язувався бути в приязні з країнами, дружніми до Кримського ханства, а з противниками цього Ханства – не дружити; 7) з боку великого правителя (султана Мехмеда IV) і з боку славетних командирів Кримського ханства не мали здійснюватися військові акції, спрямовані проти Польщі; 8) порушення умов, передбачених вказаною домовленістю з польською стороною, мало означати порушення відповідної угоди між згаданими державами; 9) зі свого боку, кримський хан пообіцяв також не порушувати умов вищезазначеної угоди, але, окрім того, він висловив побажання перебувати в дружніх стосунках з Польщею упродовж всього часу свого життя, і так само пропонувалося польському королю залишитися вірними дружбі та братерству між їхніми двома країнами до самого кінця життя короля. На цих підставах ми можемо зробити висновок про те, що суттєві положення проаналізованого нами вказаного архівного джерела-документа, беззаперечно, були спрямовані на забезпечення захисту інтересів України, і що, певною мірою, розглянута міждержавна домовленість між Польщею та Кримським ханством посприяла подальшому розвитку Запорозького козацтва під час правління гетьмана Б. Хмельницького, в тому числі зростанню його репутації як політичного діяча. Слід відзначити, що виявлені нами аргументи є співзвучними із свідченнями з інших османсько-турецьких писемних джерел, якими підтверджується, що результатом тривалої боротьби Запорозького козацтва (починаючи з другої половини XVI ст.) стало створення необхідних умов для формування Української козацької держави, очолюваної гетьманом Б. Хмельницьким. Зауважимо, що через складне геополітичне розташування українських земель гетьмани Запорозького козацтва, зокрема Б. Хмельницький, час від часу посилювали чорноморський вектор своєї дипломатичної діяльності з метою укладання союзу з Кримським ханством та Високою Портою. Такий розвиток стосунків між цими країнами знайшли своє відображення в численних тюркських

писемних пам'яток, в яких, окрім іншого, мова йде й про особисті якості українських гетьманів. З цього погляду з-поміж численних джерел вартий уваги архівний документ «Лист султана [Мехмеда IV] до гетьмана Б. Хмельницького», написаний вірогідно 11 жовтня 1650 р. Зауважимо, що в описі зазначеного документа у відповідному архівному фонду йдеться про лист «султана Ібраїма» до названого гетьмана, хоча насправді цього листа написав султан Мехмед IV [10, л. 26]. В тексті цього документа говориться про особистість гетьмана Запорозького козацтва, а саме що той [є] «Гордість всіх правителів від християнської віри, правитель вільної та свободної нації, яка поклоняється Ісусовій релігії, гетьман Запорозького козацтва Богдан Хмельницький, коли Ви отримаєте цього нашого офіційного листа, то щоб знали про наше бажання, з яким ми звертаємося до Господа Всевишнього, щоб той Вам допоміг та дав миру...» [10, л. 26]. Разом із султаном до Б. Хмельницького з величальними словами звертається також і головний візир Османської держави, про що свідчить вже інший документ «Лист візира до гетьмана [Богдана] Хмельницького» [11, л. 30], написаний головним візиром Мустафа-пашою, в якому йдеться про звернення гетьмана до правителя Османської імперії з метою встановлення військово-політичного союзу з Кримським ханством за умови відданого служіння Порті з боку названого гетьмана.

Висвітлюючи дипломатичну діяльність гетьмана Б. Хмельницького, дослідник історії Османської імперії Узунчаршили зазначає про те, що вказаний правитель Запорозького козацтва організував православне українське селянство на повстання проти гноблення польських магнатів, які змушували українське селянство приймати католицтво. Задля цієї мети Б. Хмельницький організував військовий похід проти Польщі, дійшовши аж до Галича, але потім зазнав поразки. Після цієї події Б. Хмельницький в 1652 році звернувся до османського уряду з проханням прийняття його під свій захист. Османський уряд погодився задовольнити прохання цього гетьмана

та видав наказ про оголошення Б. Хмельницького правителем на українських землях, якими той і володів; козакам в кількості 40 тис. осіб, які були під командуванням Б. Хмельницького, теж був гарантований захист з боку Османської держави. Ці українські козаки діяли спільно з турецьким військом або з військами кримських правителів та називалися «Братні козаки» (Kardeş Kazağı) [25, с. 110–112]⁶.

Турецькі документи та, зокрема, відомості, отримувані з османсько-турецьких рукописних документів, уможливають збагачення наших знань про посилення чорноморського вектору у зовнішньополітичній діяльності гетьмана Б. Хмельницького, дають змогу адекватніше оцінити цю постать в світлі його політичної діяльності та глибше зрозуміти мотиви і обставини проведення переговорів у Стамбулі із посланцями цього українського гетьмана, а також наслідки цієї дипломатичної місії.

Архівні документи та матеріали, а також писемні пам'ятки тюркського походження містять важливі відомості щодо зовнішньої політики Української козацької держави часів гетьмана Петра Дорошенка. Саме тоді під час козацької ради в Корсуні було вирішено посилити дипломатичні стосунки з Османською державою. Наша пошукова робота в архівах та бібліотеках Туреччини, вивчення літописів та історичних праць дають нам підстави стверджувати, що Стамбул дуже серйозно ставився до політичних змін в Україні, отож він завжди дотримувався якомога гнучкішої дипломатичної тактики в своїх політичних відносинах з усіма гетьманськими урядами [18, Nu : 52 ; 28, ۲۷۲ .20 ; ص, s. 315–317, s. 338]. Очевидно, саме після зміни промосковської орієнтації українських політиків та стабілізації стосунків з Кримським ханством османський уряд вирішив задовольнити прохання Івана Брюховецького, але стосовно владних повноважень останнього лише в межах окремої частини території України. Коментуючи

⁶Зауважимо, що дата (1652 р.) звернення гетьмана Б. Хмельницького до султана про прийняття його під свій протекторат вказаною турецьким істориком Узунчаршили слід вважати не точною, насправді це звернення відбулося в 1650 році.

цю подію, необхідно зауважити, що султан одночасно врахував інтереси й більш знаної особи – гетьмана Петра Дорошенка. Після отримання за рішенням султана гетьманської булави [18, Nu : 52] Петро Дорошенко покарав Івана Брюховецького на смерть за те, що той підпорядкував українських козаків московському цареві та намагався підкорити собі все козацтво [25, с. 112; 14, с. 259]. Петро Дорошенко спромігся об'єднати під своїм управлінням козаків з обох берегів Дніпра, але згодом, під тиском Московського царства та Речі Посполитої, котрі намагалися загарбати українські землі, в козацьких лавах стався розкол [7, с. 306–312]⁷. З розглянутих джерел стало зрозумілим, що запорозькі козаки [15, с. 108–109; 16, с. 578–687]⁸, вимагаючи свого підпорядкування кримському ханові, відокремилися й обрали гетьманом Петра Суховієнка (Суховія), а решта козаків на чолі з Дем'яном Многогрішним перейшла під владу московського царя, який погодився дати їм російське підданство і проголосити його гетьманом. Такий розвиток подій знову порушив політичну стабільність в країні [20, с. 315–317]. З цього приводу в українських джерелах йдеться про те, що «на територію південних полків прибула кримська орда, яку привів Петро Суховієнко, ставленик запорожців, визнаний кримським ханом за гетьмана. Попри намір Суховієнка залучити козацькі сили та орду до знешкодження московського війська, насамперед він вдався до ліквідації тут влади Дорошенка, розмістивши в деяких важливих містах татарські залоги. Це спричинило до розгортання тут внутрішньої війни між прибічниками Дорошенка та Суховієнка, якого підтримали татари...» [14, с. 377]. В результаті, опинившись у складному становищі, гетьман П. Дорошенко вирішив звернутися до турецького султана за допомогою і надіслав до

⁷За даними історика Юрія Мицика в зазначений період на великій території України також відбувалося посилення тиску на Православну церкву з боку Речі Посполитої.

⁸За даними тюрколога Григорія Халимоненка термін «козак» походить від давньотюркського дієслова «gaz-», що означає: рити, копати і «gazıan» – здобути, надбати, також «gazıanc» – надбання, прибуток, зиск, заробіток. За іншою версією в дослівному перекладі з тюркської мови «козак» означає «вирізати, поголити гострим інструментом». Також «поголені, безбороді чоловіки, які були призначені для служби у війську, для походів.

Стамбула своїх послів Патріанка (вірогідно «Петренка») і юриста Білогруда з проханням надати йому офіційні повноваження гетьмана України [20, с. 315–317].

Аналіз турецьких писемних джерел свідчить і про той факт, що з початком правління гетьмана Петра Дорошенка відбувалася активізація дипломатичних відносин між Чигирином, Бахчисараєм та Стамбулом. Отже, в 1665 році було відновлено союзницькі стосунки Запорозького козацтва з Кримським ханством і Високою Портою. В жовтні 1666 року кримськотатарські урядовці здійснили візит до Чигириня з метою підтримати гетьмана П. Дорошенка та домовилися про забезпечення козакам військової допомоги для оборони України. Гетьман П. Дорошенко, із свого боку, відрядив посольство (1666 р.) до Стамбула з метою заручитися згодою султана на оновлення та підтвердження протекторату з боку турецького уряду, в результаті чого ускладнилися стосунки Османської імперії з Польщею та Московією [20, с. 228–231; 27, с. 266–267; 8, с. 199–206]. Починаючи з липня 1667 року, дипломатичні відносини між вищеназваними країнами, в тому числі з Україною, набули ще більш інтенсивного характеру. Козацькі посольства до Стамбула стали численними. Наприклад, 9 липня 1667 р., посланці гетьмана в черговий раз прибули до Високої Порти для проведення переговорів з турецькою стороною щодо врегулювання міждержавних зносин в контексті Андрусівського договору. Саме в цей час посланці польського короля прибули до Стамбула для налагодження дружніх міждержавних стосунків, але отримали у відповідь умову про те, що в разі якщо Польща дружитиме з Московією, турки не будуть захищати поляків. 25 січня 1668 р. до названого міста прибуло московське посольство, яке спробувало врегулювати політичні відносини з Османською імперією, щоб уникнути війни з нею. 30 березня 1668 р. в Стамбул прибуло нове козацьке посольство, а 19 квітня прибули посланці від барабаських козаків, які теж звернулись до султана з проханням взяти їх під свій захист. Наступне

козацьке посольство прибуло до Стамбула 24 грудня 1668 р., а козацьке посольство, здійснене 1 червня 1669 р., під час проведення переговорів із султаном висловило свою скаргу на дії кримських татарів. Мехмед IV вирішив захистити козаків за умови дотримання ними їхньої обіцянки визнати османський протекторат. У результаті численних посольств від гетьмана П. Дорошенка до турецького султана в 1669 р. до цього гетьмана прибуло турецьке посольство, яке вручило П. Дорошенкові наказ Мехмеда IV про надання тому гетьманських повноважень стосовно Запорозького козацтва [20, с. 315–317; 27, с. 267–268]. Цей рік слід вважати офіційною датою визнання українським гетьманом П. Дорошенком протекторату Османської імперії, яким передбачалось, що обидві сторони будуть непорушно дотримуватися певних взаємно визначених та погоджених пунктів міждержавної домовленості і, зокрема, таких: Запорозьке козацтво на чолі з гетьманом П. Дорошенком береться під захист Високої Порти; турецька сторона визнавала гетьманську владу на термін до кінця життя Петра Дорошенка; запорозькі козаки мали сплачувати султану данину; щодо віри козацтво отримувало свободу віросповідання; Козацька Рада зобов'язувалася координувати свою діяльність з османським урядом; козацьке військо повинно було взяти участь у військовому поході Османської імперії на Балкани; кримським татарам заборонялося здійснювати напади на українських козаків; П. Дорошенко проголошувався гетьманом всієї України, і йому мали бути вручені гетьманські клейноди (стяг, бунчук, литаври), як знак офіційного затвердження за ним відповідно зазначеного статусу; королю Речі Посполитої мало бути повідомлено про те, що гетьман П. Дорошенко перебуває під захистом Високої Порти [20, с. 316–317; 27, с. 269]. Все зазначене має своє підтвердження також і в українських історичних джерелах, де, зокрема вказується наступне: «...турецький султан дав згоду взяти козаків під свою протекцію. ... в березні 1669 р. турецькі послы на Корсунській раді визнали за гетьмана Дорошенка. ... Між Чигирином і

Стамбулом почалися жваві дипломатичні відносини; при султанському дворі постійно перебував український резидент» [14, с. 376–377, 377–378, 424–426]

⁹. Вищенаведені нами відомості є вагомими аргументами на користь підтвердження факту існування інтенсивних дипломатичних відносин між гетьманом П. Дорошенком та Кримським ханством і Високою Портою, які відчутно вплинули на подальші геополітичні зміни у відносинах між державами Східної Європи: Польщі, Московії, України та Туреччини.

Стосовно питання про спільні військові кампанії, зокрема йдеться про те, що правитель одного з османських ейалетів Халєб Каплан-паша, хан Селім Гірай I та гетьман Петро Дорошенко вирушили до міста Львова, захопленого раніше польськими військами. По дорозі було здобуто ряд замків та укріплень. Стародавнє місто Львів було звільнене 9 вересня 1672 року. Разом з тим українські козаки та кримські татари здійснили походи вглиб території Польщі. Зазнаючи поразки, Михайло Вишневецький звернувся до Селіма Гірая I з проханням повідомити садри-азаму Кара Мустафа-паші про його намір укласти перемир'я з Османською державою. Щодо цих подій в українських джерелах зазначається таке: «1671 року почалася війна Польщі з Правобережною Україною, внаслідок якої відібрали в Дорошенка низку важливих міст. На допомогу Дорошенкові 1672 р. прийшли турки, а тому поляки змушені були залишити Поділля, яке вони зайняли попереднього року. Непідготовленість Польщі в той час до великої війни з Туреччиною змусила її підписати договір в Бучачі... Польща зріклася своїх прав на Поділля, що перетворювалося на турецьку провінцію, і на козацьку Україну, яка ставала самостійною державою під протекцією султана» [14, с. 378–379]. З приводу згаданого договору між Україною та Туреччиною гетьман проголосив наступне: «Готовы есми воевати со всякимъ неприятеlemъ повелителства твоего. А во утверженіе сихъ уговоровъ посланъ

⁹1669. Січня 1. Чигирин. — Універсал Петра Дорошенка до козацтва з повідомленням про перемогу над Суховієм та поясненням суті своїх переговорів з Москвою; 1669. Січня 4. Чигирин. — Універсал Петра Дорошенка до ніжинського полковника з повідомленням про перемогу над Суховієм.

быль посоль Османъ Чаузысь въ лѣто отъ Рожества Христова 1668, въ 10 день августа» (ст.1); «Во утверженіи же сихъ объемлю азъ, гетманъ. И все войско казацкое, военное знамя, якоже булаву и знамя, еже отъ турковъ имянуетца туй» (ст. 4) [14, с. 379–383]¹⁰. Наведені відомості за змістом близькі до інформації з османсько-турецьких писемних джерел, які засвідчують, що успіх яничарів в тій війні, зокрема в битві за здобуття Львова, не був таким, як в Хотинській війні в часи правління султана Османа II. Отже, 18 жовтня 1672 року розпочалися мирні переговори біля м. Бучач, за результатами яких між сторонами було підписано так званий «Бучацький договір», що складався з семи статей з наступними положеннями: 1) Король Польщі щорічно в листопаді повинен дарувати в османську скарбницю 22 тисячі золотом [19, с. 441]¹¹; 2) Поділля в його давніх кордонах, з фортецями й укріпленнями, із спорядженням та майном мало бути передано під владу Османської держави. Польські військові сили зобов'язувалися залишити тамтешні фортеці та укріплення; 3) Україна в давніх кордонах передавалася козацькому гетьманові Петрові Дорошенку. Польські вояки повинні були вийти за межі території України; 4) Польське королівство зобов'язувалося за домовленістю ще від часів Іслама Гірая III поновити щорічну платню в кримську скарбницю, тоді хан не здійснюватиме нападів на польські землі; 5) У разі війни Османської держави з будь-якою державою Європи польська сторона тій державі не надаватиме допомоги ні під яким приводом; 6) З причини зняття облоги з м. Львова польський уряд зобов'язувався сплатити відразу 80 тисяч гурушів¹²; 7) Всі паланки [1, с. 12–13]¹³ Подільської області України мали бути переданими Османській державі [19, с. 441–442; 20, с. 322–324, 238; 25, с. 185]. Текст цієї угоди був

¹⁰Угода № 258. Після 10 серпня 1668 року. – Проект договору гетьмана Петра Дорошенка з Туреччиною, на основі якого були укладені Корсунські статті в березні 1669 року.

¹¹За даними згаданого історика Данишменда вказується сума в 220 тисяч золотими дукатами.

¹²1 гуруш (в XVIII ст.) = 120 акче; названа грошова одиниця спочатку (XIV ст. в Туреччині) мала вагу 1,154 гр. 90% проби срібла; 100 гурушів = 1 TL (турецька ліра); 1 золотий ≈ 390 акче (могло бути й 420).

¹³Йдеться про адміністративно-територіальні області.

складений двома мовами – тюркською та латиною – і підписаний обома сторонами. Таким чином ці викладені нами положення вказаного договору фактично визначали репараційні вимоги до переможеної сторони, в яких головне місце займало «українське питання». Звільнення України від окупації її Річчю Посполитою стало результатом практичного виконання умов домовленості, укладеної з гетьманом Петром Дорошенком, які були зазначені у вищезгаданому фермані Мехмеда IV. Залучені нами в своє дослідження документи показали, що у зазначеній війні з польського боку брали участь також московські, австрійські, німецькі вояки та українські козаки, що підпорядковувалися гетьману Михайлові Ханенку. Але, незважаючи на таку розстановку військових сил, турецька армія разом з козаками під командуванням гетьмана Петра Дорошенка та кримськими воїнами одержала блискучу перемогу.

Українські гетьмани: Богдан Хмельницький і Петро Дорошенко

Підсумовуючи результати цього дослідження, зокрема розгляд османсько- турецьких писемних джерел стосовно особистості чи постаті Богдана Хмельницького, слід наголосити, що проаналізовані нами джерела не дають цілісного образу гетьмана, але зафіксовані в них відомості дозволяють заповнити прогалини, наявні в інших джерелах, включаючи козацькі літописи. Цінними є, наприклад, свідчення про урочистий прийом,

влаштований в столиці Кримського ханства Ісламом Гіраєм III на честь прибуття туди гетьмана Б. Хмельницького на чолі свого посольства, і про домовленість щодо надання допомоги українцям в їхній визвольній боротьбі за своє національне звільнення. Опрацьовані нами джерела підтверджують факт визнання українського гетьмана Б. Хмельницького серйозним та надійним політиком, що стало передумовою для укладання кримсько-українсько союзу та для здійснення спільних походів козацького і татарського військ. В тюркських джерелах фігурують такі величальні слова на адресу гетьмана, як «гордість всіх правителів від Християнської віри, правитель вільної та свободної нації, яка поклоняється Ісусовій релігії», що свідчить, окрім дипломатичного визнання гетьмана, ще й про високу повагу до козацтва та про толерантне ставлення до християнської релігії. Щодо свого дослідження інформаційного потенціалу тюркськомовних джерел в контексті зовнішньополітичної діяльності гетьмана П. Дорошенка, ми ще раз відзначаємо, що головним джерелом вивчення названої проблеми є документи, переважно дипломатичного характеру, в яких висвітлюються зносини, які фактично існували між Українською козацькою державою, Кримським ханством, Османською державою, Річчю Посполитою та Московським царством. Для більш ґрунтовного дослідження проблеми міжнародних відносин і зовнішньої політики гетьмана Петра Дорошенка дуже важливо підійти комплексно до опрацювання турецьких писемних джерел та історіографії, розглядаючи їх у тісному зв'язку з іншими свідченнями, насамперед наявними в українських писемних джерелах.

Список використаних джерел та літератури:

1. Акчокракли О. Татарська поема Джана Мугаммеда про похід Іслама Гірая III спільно з Богданом Хмельницьким на Польщу 1648–1649 рр. // О. Акчокракли // Східний Світ. – К., 1993. – №1. – С. 134–139.

2. Гуржій О. Історія України: нове бачення / Гуржій О., Ісаєвич Я., Котляр М. За ред. В. Смоля. – Київ, 1995. – Т. 1. – С. 153–154.
3. Дашкевич Я. Р. Козацтво на Великому кордоні / Ярослав Романович Дашкевич // Український історичний журнал. – К., 1990. – № 12. — С. 21–22.
4. Дашкевич Я. Р. Постаті: Нариси про діячів історії, політики, культури / Ярослав Романович Дашкевич. 2-ге вид., виправл. й доповн. – Львів: Львівське відділення ІУАД ім. М. С. Грушевського НАНУ / Літературна агенція «Піраміда», 2007. – 808 с.
5. Документи Богдана Хмельницького / Упорядники: Крип'якевич І., Бутич І. – К. : АН УРСР, 1961. – 739 с.
6. Документы об освободительной войне украинского народа (1648 – 1654 г.г.) / Составители: А.З. Барабай, И. Л. Бутич, А. Н. Катренко, Е. С. Компан. – Киев: Наукова думка, 1965. – 825 с.
7. Мицик Юрій. «Пам'ять (1671 р.)» – Український полемічний твір // Український Археографічний Щорічник. – К., 2001. – Т. 8/9. – С. 306–312.
8. Ортайли І. Основні напрямки в османо-турецькій історіографії / Ільбер Ортайли // *Marra Mundi* (Збірник наукових праць на пошану Ярослава Дашкевича з нагоди його 70-річчя). – Львів–Київ–Нью-Йорк, 1996. — С. 199–206.
9. Прицак Л. Д. Основні міжнародні договори Богдана Хмельницького (1648–1657 рр.) / Лариса Дмитрівна Прицак. – Харків «Акта», 2003. – 493 с.
10. РГАДА, ф. 89 «Посольский приказ и посольская канцелярия – “Сношения России с Турцией”» / коллекция дел и документов, оп. 2, грамоты 1615–1718 гг., л. 26 «Лист султана [Мехмеда IV] к гетману Хмельницкому».

11. РГАДА, ф. 89 «Посольский приказ и посольская канцелярия – “Сношения России с Турцией”» / коллекция дел и документов, оп. 2, грамоты 1615–1718 гг., л. 30 «Лист турецкого визиря Мустафа-паши к гетману Хмельницкому».
12. Софонович Ф. Хроніка із стародавніх літописців / Федосій Софонович. Упорядники: Мицик Ю., Кравченко В. – К., 1992. – 336 с. (Археографічна комісія АН України; Інститут української археографії АН України; Інститут історії України АН України).
13. Туранли Ф. Тюркські джерела до історії України / Ферхад Туранли. – К. : Видавництво Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України. – К.: 2010. – 368 с.
14. Універсали українських гетьманів від Івана Виговського до Івана Самойловича (1657–1668) / Упорядкування: Іван Бутич, Вячеслав Ринсевич, Ігор Тесленко. – Пам’ятки історії України. – НТШ. – Київ-Львів, 2004. – 1087 с.
15. Халимоненко Г. І. Інститут козацтва: тюркського й українського / Григорій Іванович Халимоненко // Східний світ. – №1. – Київ, 1993. – С. 108–109.
16. Юрій М. Ф. Україна найдавнішого часу – XVIII століття: цивілізаційний контекст пізнання / М. Ф. Юрій, Л. М. Алексієвець, Я. С. Калакура, О. А. Удод. – Тернопіль: Астон, 2012. – Кн. I. – 700 с.
17. Babinger, Franz, Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri, Çeviren Prof. Dr. Coşkun Üçok, Ankara, 1982, Kültür ve Turizm Bakanlığı yayınları: 435, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 502 s.
18. BOA (Başbakanlık Osmanlı Arşivi), İbnül-Emin Hariciye Vesikaları, Nu : 52 [Petro] Doroştanko’ya verilen Hetmalık Beratı.
19. Dânişmend, İsmâil Hâmî, İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, Cilt III, İstanbul, Türkiye Yayınevi, 1961.

20. Fahri Çetin Derin, Abdurrahman Abdi Paşa Vekâyinamesi, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 1993, 431 s.
21. Hadzy Mehmed Sena’i z Krymu, Historia Chana Islam Gereja III, Tekst turecki wydal, przelozył i opracował Zygmunt Abrahamowicz, Uzupełniający komentarz historychny Olgierd Górka i Zbigniew Wójcik; pod redakcją naukową Zbigniewa Wójcika, Warszawa, 1971, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Wydanie pierwsze, Nakład 1500+200 egz., Arkuszy wydawniczych 23,50, Arkuszy drukarskich 17, 25, 204 s., ۷۲ (72 с. додатки); قریملی حجی محمد ثنائی، اوچنجی اسلام گرای خان تاریخی (British Museum, No. Add. 7870).
22. İslam Ansiklopedisi. İslam Giray III, Cilt V, İstanbul, 1964, s. 1105 – 1107.
23. Sâmi, Şemseddin, Kamûs-ı Türkî, İstanbul, Enderun Kitabevi, 1989, s. 1068 (۱۰۶۸), 1074 (۱۰۷۴) s., 10 s.).
24. Uluslararası Türkiye-Ukrayna İlişkileri Sempozyumu: Kazak Dönemi (1500–1800) / Взаємини між Україною та Туреччиною: козацька доба (1500–1800 pp. / International Symposium On The Relations Between Turkey And Ukraine: The Qazaq Period (1500-1800). Bildiriler. Edütörler: Volodimir Melnik, Mehmet Alpagru, Yücel Öztürk, Ferhat Turanlı, Muhammed Bilal Çelik, İstanbul, Çamlıca, 2015, 820 s., 2 resim.
25. Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, Osmanlı Tarihi, XVI. Yüzyıl Ortalarında, XVII. Yüzyıl Sonuna Kadar, III. Cilt, 2. Kısım, 5 Baskı, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1995, s. 110–112.
26. Vecihi Tarihi, Arşiv, Nu : 1307, Süleymaniye Kütüphanesi, İstanbul, s.16–876.
27. Öztürk, Yücel, Osmanlı Devleti’nin Rusya’ya Yönelik Dış Politikası ve Türkiye-Moskova İlişkileri (16. ve 17. Yüzyıllar), Türk Dış Politikası: Osmanlı Dönemi, Editör: Mustafa Bıyıklı, İstanbul, 2008, Bayrak Matbaası, Topkapı, II Cilt, s. 266–267.

28. محمد راشد افندی، تاریخ راشد.الجلد الاول، استانبول، مطبعة عامره، ۱۲۸۲، ۵۳۲ ص.

References:

1. Akchokrakly`, O. (1993) Tatars`ka poema Dzhana Mugammeda pro poxid Islama Giraya III spil`no z Bogdanom Xmel`ny`cz`ky`m na Pol`shhu 1648–1649 rr. *Sxidny`j Svit*, #1. Ky`yiv.
2. Gurzhij O., Isayevy`ch Ya., Kotlyar M. (1995) *Istoriya Ukrayiny`: nove bachennya*. Za red. V. Smoliya. Tom 1. Ky`yiv.
3. Dashkevy`ch, Ya. (1990) Kozactvo na Vely`komu kordoni. *Ukrayins`ky`j istory`chny`j zhurnal*. # 12. Ky`yiv.
4. Dashkevy`ch, Ya. (2007) *Postati: Nary`sy` pro diyachiv istoriyi, polity`ky`, kul`tury`*. 2-ge vy`d., vy`pravl. j dopovn. L`viv: L`vivs`ke viddilennya IUAD im. M. S. Grushevs`kogo NANU. Literaturna agenciya «Piramida».
5. Kry`p'yakevy`ch I., Buty`ch I. (In:) (1961) *Dokumenty` Bogdana Xmel`ny`cz`kogo*. AN URSS. Ky`yiv.
6. Barabaj, A. Z., Butich, I. L., Katrenko, A. N., Kompan, E. S. (In:). (1965) *Dokumenty ob osvoboditel`noj vojne ukrainskogo naroda: 1648–1654 rr.* Ky`yiv. Naukova dumka.
7. My`cy`k, Yu. (2001) «Pam`yat` (1671 r.)» – Ukrayins`ky`j polemichny`j tvir. *Ukrayins`ky`j Arxeografichny`j Shhorichny`k*. Tom 8/9. Ky`yiv.
8. Ortajly`, I. (1996) Osnovni napryamky` v osmano-turecz`kij istoriografii. *Mappa Mundi. Zbirny`k naukovy`x pracz` na poshanu Yaroslava Dashkevy`cha z nagody` jogo 70-richchya*. L`viv – Ky`yiv – N`yu-Jork.
9. Priczak, L. (2003) *Osnovni mizhnarodni dogovory` Bogdana Xmel`ny`cz`kogo (1648–1657 rr.)*. Kharkiv “Akta”.
10. RGADA (Rossijskij gosudarstvennyj arhiv drevnih aktov). F. 89 “Snoshenija Rossii s Turciej”. Op. 2. Dok. 26 “List sultana [Mehmeda IV] k getmanu Hmel'nickomu”.
11. RGADA. F. 89 “Snoshenija Rossii s Turciej”. Op. 2. Dok. 30 “List tureckogo vizirja Mustafa-pashi k getmanu Hmel'nickomu”.

12. Sofonovych, F. (1992) *Hronika iz starodavnix litopy`sciv*. In: My`cy`k Yu., Kravchenko V. Arxeografichna komisiya AN Ukrayiny`; Instytut ukrayins`koyi arxeografii AN Ukrayiny`; Instytut istoriyi Ukrayiny` AN Ukrayiny`. Ky`yiv.
13. Turanly`, F. (2010) *Tyurks`ki dzherela do istoriyi Ukrayiny`*. – K. : Vy`davny`chtvo Instytutu ukrayins`koyi arxeografii ta dzhereloznavstva im. M. S. Grushevs`kogo NAN Ukrayiny`. Ky`yiv.
14. Butych, I., Ry`nsevy`ch V., Teslenko, I. (2014) *Univyersaly` ukrayins`ky`x get`maniv vid Ivana Vy`govs`kogo do Ivana Samojoyvy`cha (1657–1668)*. Pam`yatky` istoriyi Ukrayiny`. NTSh. Ky`yiv-L`viv.
15. Xaly`monenko, G. I. (1993) Instytut kozactva: tyurks`kogo j ukrayins`kogo. *Sxidny`j svit*. #1. Ky`yiv.
16. Yuriy, M. F. (2012) *Ukrayina najdavnishogo chasu – XVIII stolittya: cy`vilizacijny`j kontekst piznannya*. In: M. F. Yuriy, L. M. Aleksiyevetz`, Ya. S. Kalakura, O. A. Udod. Kn. I. Ternopil`: Aston.
17. Babinger, Franz, Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri, Çeviren Prof. Dr. Coşkun Üçok, Ankara, 1982, Kültür ve Turizm Bakanlığı yayınları: 435, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 502 s.
18. BOA (Başbakanlık Osmanlı Arşivi), İbnül-Emin Hariciye Vesikaları, Nu : 52 [Petro] Doroşenko`ya verilen Hetmalık Beratı.
19. Dânishmend, İ. H. (1961) *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, Cilt III, İstanbul, Türkiye Yayınevi.
20. Derin, F. Ç., (1993) *Abdurrahman Abdi Paşa Vekâyinamesi*, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi.
21. Abrahamowicz, Z. (In:) (1971) *Hadzy Mehmed Sena`i z Krymu, Historia Chana Islam Gereja III*. Tekst turecki wydal, przelozył i opracował Zygmunt Abrahamowicz, Uzupełniający komentarz historyczny Olgierd Górka i Zbigniew Wójcik; pod redakcją naukową Zbigniewa Wójcika (ed.), Warszawa.

22. İslam Ansiklopedisi (1964) İslam Giray III, Cilt V, İstanbul.
23. Sâmi, Sh. (1989) Kamûs-ı Türkî, İstanbul, Enderun Kitabevi.
24. Melnik, M., Alpagru, M., Ozturk, Y., Turanlı, F., Chelik M. B. (ed.) (2015) Uluslararası Türkiye-Ukrayna İlişkileri Sempozyumu: Kazak Dönemi (1500–1800). *International Symposium On The Relations Between Turkey And Ukraine: The Qazaq Period (1500-1800)*. Bildiriler. Edütörler: İstanbul, Çamlıca.
25. Uzuncharshılı, İ. H. (1995) *Osmanlı Tarihi*, XVI. Yüzyıl Ortalarında, XVII. Yüzyıl Sonuna Kadar, III. Cilt, 2. Kısım, 5 Baskı, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi.
26. Vecihi Tarihi. Arşiv, Nu : 1307, Süleymaniye Kütüphanesi, İstanbul,
27. Ozturk, Y. (2008) *Osmanlı Devleti'nin Rusya'ya Yönelik Dış Politikası ve Türkiye-Moskova İlişkileri* (16. ve 17. Yüzyıllar), Türk Dış Politikası: Osmanlı Dönemi, Mustafa Bıyıklı (ed.), II Cilt, İstanbul, Bayrak Matbaası, Topkapı
28. Rashid, M. (1282) Tarihi Rashid, I. Cilt. İstanbul, Matbaa-î Âmire.

Ferhad Turanly,

Ph.D (History), Associate Professor

National University of “Kyiv-Mohyla Academy”

THE DIPLOMATIC AKTIVITIES OF UKRAINIAN HETMANS: THE BLACK SEA VECTOR

Abstract. The study is a consideration of the Turkish vector in the diplomatic activities of the Ukrainian Hetmans in the 17th century based on the Ukrainian and the Turkic-Ottoman sources. The circumstances of Hetman Bohdan Khmelnytsky's residence in Bakhchisarai under the reigning of Sultan Mehmet IV, as well as making the agreement between the Ukrainian Cossack State and the Crimean Khanate have been investigated. In particular, the focus has been made on the importance of diplomatic activities of Hetman Petro Doroshenko in the relations with the Ottoman Empire.

The analysis of the Turkish-written sources also revealed the fact that from the time of the start of Hetman P. Dorosheko's ruling the rise of the diplomatic relations between Chyhyryn and Istanbul has taken place. A series of envoys from the Turkish Sultan in 1169 resulted in Mehmed IV's issuing an order on awarding P. Doroshenko with hetman's authorities in regard of the Zaporozhian Cossacks. The Turkish side has been recognizing the hetman's authority in Ukraine for a long period. The liberation of Ukraine from the Polish-Lithuanian occupation has become the result of the observing the terms and conditions of the agreement made with Hetman Petro Doroshenko, which were provided in the above said Ferman of Mehmed IV. In the war of the Ottoman Empire against the Polish and Lithuanian Commonwealth, the Moscow, Austrian and German soldiers, as well as the Ukrainian Cossacks (the latter ones were headed by Hetman Mykhailo Khanenko)

have been engaged to combat on the Polish side. Despite such an alignment of the military forces, the Turkish Army together with the Cossacks headed by Hetman P. Doroshenko and the Crimean warriors succeeded in winning the battle. In the Turkish Army sources one can find some compliments addressed to the Ukrainian hetman, e.g. “the Pride of all the Christian Rulers, the Ruler of a Free Nation worshipping Jesus Crist”, which proves that, apart from the diplomatic recognition of the said hetman, the Ukrainian Cossacks have been highly respected, and that the Christianity has been treated with tolerance.

Keywords: Ukraine, a Hetman, Turkey, a Sultan, Diplomacy, the Black Sea.

Карта Османської імперії (XVII–XVIII ст.): жовтим кольором позначена територія цієї держави, а пурпуровим показано межі території, яку у 1639 р., згідно з Кашришірінським договором (قصر شیرین, Kasr-ı Şirin), було передано у володіння держави Сефевідів (Азербайджану).

НАУКОВА ХРОНІКА

<http://doi.org/10.17721/2524-048X.2017.07.150-153>

Сергій Стельмах,

доктор історичних наук, професор,
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка

УКРАЇНСЬКО-НІМЕЦЬКИЙ МЕТОДОЛОГІЧНИЙ СЕМІНАР «ГЛОБАЛЬНА І ТРАНСНАЦІОНАЛЬНА ІСТОРІЯ»

У Київському національному університеті імені Тараса Шевченка 12 травня 2017 р. відбувся українсько-німецький методологічний семінар на тему: «Глобальна і транснаціональна історія». Згідно із підписаним раніше меморандумом між університетом та Фондом ім. Фрідріха Наумана було започатковано проект українського-німецького методологічного семінар «Історична наука в умовах викликів сьогодення: глобальна історія і національні наративи». Це був перший семінар вказаного проекту. Заплановано протягом поточного року провести ще два подібні наукові заходи.

Методологічний семінар відбувався у формі панельної дискусії. Перед початком роботи учасників семінару привітав проректор університету, професор Володимир Бугров. З німецького боку власні доповіді та проекти представили історики Гідо Гаусманн (професор історії Східної та Південно-Східної Європи в Регенсбурзькому університеті) та Марі-Жан Калік (професор історії Східної та Південно-Східної Європи Мюнхенського університету Людвіга-Максиміліана). Українське науковий дискурс репрезентували Леонід Зашкільняк (доктор історичних наук, професор Львівського університету) та Сергій Стельмах (доктор історичних наук, професор кафедри історії Центральної та Східної Європи Київського національного університету ім. Т. Шевченка). Модерував семінар Олексій Толочко (доктор історичних наук, член-кореспондент НАН України).

Професор Гідо Гаусманн презентував міждисциплінарний науковий проект «Види міської етики: дискусії про гарний і розкішний спосіб життя в містах у 20 і 21 століттях (на прикладах Токіо, Окленда, Сингапура, Бухареста, Стамбула, Берліна та Мюнхена)». Знаний фахівець історії балканських країн, авторка кількох монографій Марі-Жанін Калік у доповіді «Написання історії Східної та Південно-Східної Європи: глобальні перспективи» підняла питання про сумісність та наукову доцільність національного нарративу та досліджень у глобальному, транснаціональному масштабі. На прикладі своєї останньої книги про міжнаціональні конфлікти на Балканах, вона ілюструє можливі методологічні суперечності та точки дотику національних історії та глобальних досліджень. У доповіді «Глобальна і транснаціональна історія, як виклик національним нарративам» поставлену проблему актуалізував професор Сергій Стельмах. Останній виступ семінару «Методологічні аспекти сучасної глобальної історії» презентував професор Леонід Зашкільняк.

Участь у семінарі прийняли 30 учасників – фахівців та спеціалістів означеної проблематики, котрі інституційно та географічно репрезентували всю Україну. Це стало запорукою тривалих та висококваліфікованих дискусій після кожної доповіді та загального обговорення наприкінці заходу. Свідченням успішності семінару та започаткованого проекту загалом стали загальна зацікавленість учасників, фаховість виступів та дискусій, нагальність впровадження нових методологічних конструкцій у сучасний міждисциплінарний національний чи глобальний нарратив.

Sergiy Stelmakh,

Ph.D (history), Professor,

Taras Shevchenko National University of Kyiv

THE UKRAINIAN – GERMAN METHODIC SEMINAR “GLOBAL AND TRANSNATIONAL HISTORY”

The Ukrainian – German Methodic Seminar “Global and Transnational History” took place at the National Taras Shevchenko University of Kyiv on the 12th of June 2017. In accordance with a memorandum previously signed between the University and the Friedrich Nauman Foundation, a project of the Ukrainian – German methodic seminar “History Science and Contemporary Challenges: Global History and the National Narratives” has been launched. The seminar examined marked the debut of an abovementioned project. Two more scientific events are to be kept this year.

The methodic seminar has been held in the discussion panel form. Before the event started, vice-principal, professor Volodymyr Bugrov has welcomed the participants of the seminar. From the German part, scholars Guido Hausmann, the Eastern and Central Europe history professor of the University of Regensburg and Marie-Jeanine Kalik, the Eastern and Central Europe history professor of the Ludwig-Maximilians-Universität of Munich have presented their projects and have delivered their speeches. The Ukrainian academia has been represented by Leonid Zashkilnyak, PhD (history), professor of the Lviv University and by Serhii Stelmach, PhD (history), professor of the Central and Eastern Europe History Department of the National Taras Shevchenko University of Kyiv. Olexii Tolochko, PhD (history), the National Academy of Science of Ukraine Corresponding Fellow has been moderating the event.

Professor Guido Hausmann has presented the interdisciplinary science project “Urban Ethics Types: Discussing the Descent and Luxury Urban Lifestyles in the 20th

– 21st Centuries. Case Study: Tokyo, Oakland, Singapore, Bucharest, Istanbul, Berlin, Munich”. Marie-Jeanine Kalik, a distinguished scholar of the Balkan history and an author of a series of monographs, has brought up a topic of the coherence and the scientific rationality of the national narrative and investigation at a global scale in her speech “Writing the Eastern and South-Eastern History: Global Prospects”. Using her latest publication centered around the Balkan ethnic conflicts, she illustrates the probable methodologic convergences and divergences of the national history and global studies. In his speech, “The Global and the Transnational History: Challenging the National Narratives”, professor Sergiy Stelmach has attached great importance to the issue. The final speech, “The Methodic Aspects of Contemporary Global History”, has been delivered by professor Leonid Zashkilnyak.

Thirty scholars on the abovementioned issue from all corners of Ukraine has partaken in the event. This brought about the long debatable and competent discussions after each speech delivered, as well as in the end of the event. The general interest of those partaking in the seminar, the competence of the speeches and discussions and the necessity of implementing the new methodic constructions in contemporary interdisciplinary and global context have demonstrated the accuracy of the event.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Мирослав Барабой – студент магістратури історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Олег Машевський – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри нової та новітньої історії зарубіжних країн історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Тарас Пшеничний – кандидат історичних наук, молодший науковий співробітник науково-дослідної частини історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Вікторія Руда – кандидат історичних наук, доцент ДЗ «Луганський державний медичний університет» м. Рубіжне.

Павло Сацький – кандидат історичних наук, доцент ДВНЗ «КНЕУ імені Вадима Гетьмана».

Сергій Стельмах – доктор історичних наук, професор,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка.

Сергій Толстов – кандидат історичних наук, доцент, завідувач відділу трансатлантичних досліджень Державної установи «Інститут всесвітньої історії НАН України».

Фергад Туранли – кандидат історичних наук, доцент Національного університету «Києво-Могилянська академія».

Євген Хан – кандидат історичних наук, молодший науковий співробітник науково-дослідної частини історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

INFORMATION ABOUT THE AUTHORS

Myroslav Baraboi – master student, History Department, Taras Shevchenko National University of Kyiv.

Oleg Mashevskiy – Ph.D (history), professor, Head of New and Modern History Department, History Department, Taras Shevchenko National University of Kyiv.

Taras Pshenychnyi – PhD (history), Junior Research Fellow of the Research Department (history department) of Taras Shevchenko National University of Kyiv.

Victoria Ruda – Ph. D. (History), associate professor, Lugansk State Medical University, Rubizhne.

Pavlo Satskiy – PhD (history), Associate Professor, Vadym Hetman National Economic University of Kyiv.

Sergiy Stelmakh – Ph.D (history), Professor, Taras Shevchenko National University of Kyiv.

Serhii Tolstov – PhD (history), associate professor, Head of Transatlantic Research Department, Institute of World History of the Academy of Science of Ukraine.

Ferhad Turanly – Ph.D (History), Associate Professor, National University of “Kyiv-Mohyla Academy”, Kyiv.

Evgen Khan – PhD (history), Junior Research Fellow of the Research Department (history department) of Taras Shevchenko National University of Kyiv.

**Вимоги до оформлення статей,
що подаються до наукового
журналу «ЄВРОПЕЙСЬКІ ІСТОРИЧНІ СТУДІЇ»**

Науковий журнал «Європейські історичні студії» публікує наукові статті в яких висвітлюються європейські інтеграційні процеси, зовнішня політика країн Європейського Союзу, євроінтеграція України, європейська історія та міжнародні відносини.

Передбачені такі рубрики: європейська інтеграція: історія та сучасність; актуальні проблеми європейської історії та міжнародних відносини; наукова хроніка.

Журнал «Європейські історичні студії» включений до переліку фахових видань України, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук за спеціальністю «історичні науки».

(Наказ МОН України від 09.03.2016 № 241 «Про затвердження рішень Атестаційної колегії Міністерства щодо діяльності спеціалізованих вчених рад від 25 лютого 2016 року»)

1. Відповідно до постанови Президії ВАК України від 15.01.2003 р. № 7-05/1 «Про підвищення вимог до фахових видань, внесених до переліків ВАК України» та Національного стандарту України ДСТУ 8302:2015 до друку приймаються лише статті, які мають такі необхідні елементи:

- постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями;
- аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор;
- виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття;
- формулювання цілей статті (постановка завдання);
- виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів;
- висновки з цього дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку.

Статті приймаються **лише в електронному варіанті** (e-mail: europaean_studies@ukr.net ; olegmashev@ukr.net). Тел. (068) 3525285, (066) 360 00 80.

Статті, автори яких не мають наукового ступеня, супроводжуються рецензією кандидата, доктора наук за фахом публікації або витягом із протоколу засідання кафедри (відділу) про рекомендацію статті до друку.

2. Вимоги до оформлення:

Файл у форматі doc. Шрифт Times New Roman, кегль 14, міжрядковий інтервал – 1,5. Береги (поля): ліве – 3 см, верхнє – 2 см, праве – 1,5 см, нижнє – 2 см.

До статті обов'язково додаються:

- УДК;
- переклад назви статті англійською і російською мовами;
- анотація українською (обсяг – 150–200 слів) та англійською мовами (обсяг – 200–250 слів). В анотації не допускається скорочення і аббревіатури крім загальноновживаних;
- ключові слова українською та англійською мовами. Кількість ключових слів – від 5 до 7 (не менше);
- обов'язковим є транслітерований латинкою список використаних джерел (References), який додається у зв'язку з необхідністю включення «Європейських історичних студій» до міжнародних наукометричних баз.

Звертаємо увагу авторів на необхідність кваліфікованого перекладу анотації та назви статті англійською мовою («машинний» переклад неприпустимий).

Позиції у списку літератури оформлюються не за алфавітом, а по мірі того, як вони зустрічаються в тексті.

3. Послідовність розміщення елементів статті:

- УДК (ліворуч);
- на рядок нижче – ім'я та прізвище автора (праворуч), учений ступінь, вчене звання (якщо є) та (або) посада (за відсутності вченого ступеня) кожного співавтора; на рядок нижче місце роботи або навчання (вирівнювання по правому краю);
- назва статті (великими літерами по центру) 5–9 слів без словосполучень «Дослідження питань...», «Деякі питання...», «Проблеми...», «Шляхи...» тощо (вирівнювання по центру).
- анотація (обсяг – 150 – 200 слів) і ключові слова мовою статті від 5 до 7);
- виклад основного матеріалу статті;
- джерела та література (нумерація позицій автоматична). Список джерел та літератури оформлюється згідно з вимогами ВАК (Бюлетень ВАК України. – 2009. – № 5), відповідно до ДСТУ ГОСТ 7.1:2006 «Система стандартів з інформації, бібліотечної та видавничої справи. Бібліографічний запис. Бібліографічний опис. Загальні вимоги та правила складання»; Національного стандарту України ДСТУ 8302:2015.
- назва статті, анотація і ключові слова іншою мовою (наприклад англійською, якщо стаття написана українською). Анотація (обсяг – 200–250 слів) і ключові слова – від 5 до 7.

- **Обов'язковим** є транслітерований латинкою список використаних джерел (References), який додається у зв'язку з необхідністю включення «Європейських історичних студій» до міжнародних наукометричних баз. Список оформляється згідно з правилами **Британського Гарвардського Стандарту** (Harvard-British Standard). Транслітерацію можна зробити за допомогою «Google перекладач» або сайту <http://ua.translit.cc/>. **Приклади оформлення списку джерел дивитись на http://ukrbulletin.univ.kiev.ua/harvard_quick_guide_tcm44-47797.pdf**
- Прізвище автора, науковий ступінь, вчене звання, місце роботи/навчання, назва статті, анотація і ключові слова англійською мовою, (прізвище, науковий ступінь, вчене звання та місце роботи автора статті вирівнюються тут по лівому краю).

Обсяг статті – 0,5–0,7 ум. друк. арк.

4. Статті приймаються українською, російською, англійською мовами.

Редколегія не обов'язково поділяє позицію, висловлену авторами у статтях, та не несе відповідальності за достовірність наведених даних, цитат, фактів та посилань.

Редакційна колегія залишає за собою право відхилити матеріали, що не відповідають редакційним вимогам, викладеним у інформаційному листі, мають низький науковий рівень та не пройшли внутрішнє рецензування.

5. Окремим файлом подаються – відомості про автора: повні прізвище, ім'я, по-батькові, науковий ступінь, вчене звання, місце роботи (навчання), посада, робоча і домашня адреси (з індексом), мобільний телефон, e-mail.

Назва файлу статті – латинськими літерами прізвище автора (наприклад: ivanov.doc). Назва файлу з відомостями про автора – латинськими літерами за зразком: ivanov_avtor.doc

6. Додаткові вимоги до тексту статті:

1. Посилання оформлюються в квадратних дужках. Наприклад: [1, с. 54], де 1 – порядковий номер позиції (монографії, статті) у списку літератури, 54 – номер сторінки; [7, арк. 67], де 7 – порядковий номер позиції (архіву) у списку літератури, 67 – номер аркушу архівної справи.

“Там само” – не допускається.

2. Позиції у списку літератури оформлюються не за алфавітом, а по мірі того, як вони зустрічаються в тексті.

3. Архівні джерела у списку джерел потрібно оформити згідно рекомендацій МОН (див.: «Бюлетень ВАК» № 3, 2010 – http://www.archives.gov.ua/Publicat/AU/AU_6_2009/34.pdf).

ПРИКЛАД ОФОРМЛЕННЯ СТАТТІ

УДК 94(4)

Іван Іванов,
кандидат історичних наук, доцент
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка, м. Київ

НАЗВА СТАТТІ

Анотація до статті українською мовою (150 – 200 слів)

Ключові слова (5 – 7 слів)

Текст статті

Список використаних джерел та літератури:

1. Виноградов В. Н. Дэвид Ллойд-Джордж / В. Н. Виноградов. – М.: Мысль, 1970. – 418 с.
2. Дейвіс Н. Європа. Історія / Н. Дейвіс. – К.: АСТ, Транзиткнига, 2004. – 944 с.
3. Дюррозель Ж.-Б. Історія дипломатії від 1919 року до наших днів / Ж.-Б. Дюррозель. – Київ : Основи, 1995. – 903 с.

References:

1. Vinogradov, V.N. (1970) Devid Lloid-Dzhordzh. M., Mysl.
2. Deivis, N. Yevropa. Istoriia. K.: AST, Tranzytknyha
3. Diurozel, Zh.-B. (1995) Istoriia dyplomatii vid 1919 roku do nashukh dniv. Kyiv: Osnovy.

Ivan Ivanov,
Ph.D.,
assistant professor
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv

TITLE OF ARTICLE

English summary (200-250 words).

Key words (5–7).

ПРИКЛАДИ ОФОРМЛЕННЯ БІБЛІОГРАФІЧНОГО ОПИСУ У СПИСКУ ДЖЕРЕЛ

Книги одного автора

Терський С. В. Княже місто Володимир / С. В. Терський. – Львів : Вид-во Нац. ун-ту "Львів. політехніка", 2010. – 320 с.

TERSKYI, S.V. (2010) *Kniazhe misto Volodymyr*. Lviv: Vydavnytstvo natsionalnoho universytetu "Lvivska politekhnika".

Книги двох і трьох авторів

Костюк П. Г. Іони кальцію у функції мозку – від фізіології до патології / П. Г. Костюк, О. П. Костюк, О. О. Лук'янець. – Київ : Наук. думка, 2005. – 197 с.

KOSTIUK, P.H., KOSTIUK, O.P., LUKIANETS, O.O. (2015) *Iony kaltsiiu u funktsii mozku – vid fiziolohii do patolohii*. Kyiv: Nauk. dumka.

Книги чотирьох і більше авторів

Архітектура Львова. Час і стилі XIII–XXI ст. / М. Бевз [та ін.]. – Львів : Центр Європи, 2008. – 720 с.

BEVZ, M. et al. (2008) *Arkhitektura Lvova. Chas i styli XIII-XXI st.* Lviv: Centr Evropy.

Дисертації

Верес З. Є. Методи та засоби масштабування рухомих та нерухомих зображень : дис. ... канд. техн. наук : 05.13.23 / Зеновій Євгенович Верес ; Нац. ун-т "Львів. політехніка". – Львів, 2015. – 236 с.

VERES, Z.Ye. (2015) *Metody ta zasoby masshtabuvannia rukhomykh ta nerukhomykh zobrazhen* (PhD), Nac. Un-t "Lviv. politekhnika", Lviv.

Автореферати дисертацій

Башта Б. Б. Хімічна модифікація карбоксилвмісних олігоестерів епоксидними сполуками : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. хім. наук : 02.00.06 / Богдана Богданівна Башта ; Нац. ун-т "Львів. політехніка". – Львів, 2015. – 21 с.

BASHTA, B.B. (2015) *Khimichna modyfikatsiia karboksylvmisnykh olihoesteriv epoksydnyu spolumy.* Abstract of unpublished thesis (PhD of chemical Science), Nac. un-t "Lvivska politekhnika".

Архівні матеріали

1. Центральний державний історичний архів України, м. Львів (ЦДАЛ України), ф. 129, оп. 2, спр. 1144, арк. 4.

2. ЦДАЛ України, ф. 309, оп.1, спр. 346, арк. 5–10

Статті із журналів та збірників

Гранчак Т. Інформаційно-аналітичні структури бібліотек в умовах демократичних перетворень / Тетяна Гранчак, Валерій Горовий // Бібліотечний вісник. – 2006. – № 6. – С. 14–17.

HRANCHAK, T.; HOROVYI, V. (2006) *Informatsiino-analitychi struktury bibliotek v umovakh demokratychnykh peretvoren.* *Bibliotechnyi visnyk.* 6, p. 14-17.

Складові частини матеріалів конференцій

Винник Ю. Ю. Сучасний стан незалежності НБУ та його вплив на загальноекономічний стан країни / Ю. Ю. Винник, П. І. Віблій // Современные направления теоретических и прикладных исследований 2012 : сб. науч. тр. SWorld по материалам междунар. науч.-практ. конф., 20–31 марта 2012 г., Одесса / Науч.-исследоват. проект.-конструкт. ин-т мор. флота Украины [и др.]. – Одесса, 2012. – Т. 18 : Экономика – С. 47–51.

VYNNYK, Yu. Yu.; VIBLYI, P.I. (2012) Suchasnyi stan nezalezhnosti NDU ta ioho vplyv na zahalnoekonomichni stan krainy. In: Sovremennyye napravleniya teoreticheskikh i prikladnykh issledovaniy 2012: sb. nauch. tr. SWorld po materialam mezhdunar. nauch-prakt. konf., Odessa, Mart 2012. Odessa, vol. 18, p. 47-51.

Електронні ресурси

Иванов И. Е. Распределение транспортных средств на городских пассажирских маршрутах [Электронный ресурс] / И. Е. Иванов, Р. Б. Рогальский // Совершенствование организации дорожного движения и перевозок пассажиров и грузов : сб. науч. тр. / Беларус. нац. техн. ун-т. – Минск, 2015. – Режим доступа: <http://rep.bntu.by/bitstream/handle/data/18778/87-93.pdf?sequence=1&isAllowed=y>. – Название с экрана. – Дата обращения: 11.04.16.

IVANOV, I.E.; ROGALSKII, R. B. Raspredelenie transportnykh sredstv na gorodskikh passazhirskikh marshrutakh. Sovershenstvovanie organizatsii dorozhnogo dvizheniia i perevozk passazhirov i gruzov [Online]. Available from: <http://rep.bntu.by/bitstream/handle/data/18778/87-93.pdf?sequence=1&isAllowed=y> [Accessed: 11th April 2016]

Сняданко І. І. Дослідження методу активного соціально-психологічного навчання в роботі психологічної служби в Україні [Електронний ресурс] / І. І. Сняданко // Соціотехнічні системи : інтернет-журнал. – 2010. – Вип. 4. – С. 1–13. – Режим доступу: <http://www.lp.edu.ua/Institute/IGS/IPP/WebRC/issues/Issue%204/Snyadanko.pdf>. – Назва з екрану. – Дата звернення: 03.08.2009.

SNIADANKO, I.I. (2010) Doslidzhennya metodu aktyvnogo sotsialno-psykhologichnogo navchannya v roboti psykhologichnoi sluzhby v Ukraini. *Sotsiotekhnichni systemy*. [Online] 4, p. 1–13. Available from: <http://www.lp.edu.ua/Institute/IGS> [Accessed: 03 th July 2008].

КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА
ІСТОРИЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ
КАФЕДРА НОВОЇ ТА НОВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН

ЄВРОПЕЙСЬКІ ІСТОРИЧНІ СТУДІЇ

ЕЛЕКТРОННЕ НАУКОВЕ ВИДАННЯ

2017 – № 7

Редакційна колегія:

Голова редколегії – доктор історичних наук, проф. Машевський Олег Петрович

Заступник голови редколегії – доктор історичних наук, проф. Мартинов Андрій Юрійович

Заступник голови редколегії – кандидат історичних наук, доц. Купчик Олег Романович

Відповідальний секретар – кандидат історичних наук, ас. Пількевич Вікторія Олександрівна

Комп'ютерна верстка: Мінгазутдінова Галина Ігорівна

Автори статей несуть повну відповідальність за підбір, точність наведених фактів, цитат, власних імен, географічних назв та інших відомостей. Тексти подаються в авторській редакції.